

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

ERHVERVSHISTORISK ÅRBOG

MEDDELELSER FRA ERHVERVSARKIVET

III

1951

ROSENKILDE OG BAGGER

1951

ERHVERVSHISTORISK
ÅRBOG

ERHVERVSHISTORISK ÅRBOG

MEDDELELSER FRA ERHVERVSARKIVET

III

1951

ROSENKILDE OG BAGGER

1951

TITELVIGNET:

Udsnit af hovedet på Hjørringkøbmanden Chr. H. Nielsens
regningsblanket fra 1840'erne.

Redaktion: Vagn Dybdahl.

Copyright by Erhvervsarkivet

Printed in Denmark

by

AARHUUS STIFTSBOGTRYKKERIE A/S

INDHOLD

<i>Luis Bramsen</i> : Fra 19. århundredes handelsliv	7
(Hermed begynder årbogen en offentliggørelse af Luis Bramsens optegnelser, der vil fortsætte i to-tre årgange.)	
<i>Andreas Jørgensen</i> : Af konsulatsvæsnets historie i det 18. århundrede	37
<i>Tage Kaarsted</i> : En vesterhavsstranding 1850	62
<i>Axel Nyborg</i> : Fra halvfemsernes konsulentvirksomhed. Et par episoder fra Harald Fabers virke	75
<i>Björn Helmfrid</i> : Holmens centralarkiv	89
Beretning om virksomheden 1. april 1950—31. marts 1951	107

Fra 19. århundredes handelsliv

Af LUIS BRAMSENS OPTEGNELSER

Indledning.

I 1917 udgav Julius Clausen og P. Fr. Rist i serien Memoirer og Breve »En københavnsk Købmands Ungdomshistorie. Optegnelser af Luis Bramsen 1819—44«. De da offentliggjorte erindringer medtog imidlertid ikke nær hele det efterladte manuskript, idet udgiverne fandt, at optegnelserne fra 1845 og fremefter lå for nær op mod samtiden, til at de kunne offentliggøres. De forløbne år har fjernet de betænkeligheder, der i 1917 kunne være forbundet med at fortsætte udgivelsen udover 1844, og i det følgende bringes Luis Bramsens optegnelser i uddrag. Optegnelserne gengives som hovedregel ord- og bogstavret, dog er inkonsekvenser og fejlskrivninger søgt rettet, ligesom tegnsætningen er ændret. Bolle-å'et er også anvendt i originalmanuskriptet, der er skrevet i årene omkring 1880. Erhvervsarkivet beder forlagsdirektør, cand. juris Bo Bramsen modtage dets bedste tak både for lån af manuskriptet, tilladelse til offentliggørelse og anden hjælp.

Luis Bramsen blev født 30. april 1819 i København som søn af revisor i den Slesvig-Holsten-Lauenborgske-Brandforsikrings kontor, kommerceråd, senere justitsråd, Ludvig Ernst Bramsen (1777—1828) og Marie Christina, f. Beutner (1776—1863). Ved slægtsbånd nært knyttet til en række af det københavnske borgerskabs bedste familier, var hverken Luis Bramsens moder, han selv eller hans søskende uden støtte, da faderen faldt fra. En morbroder var således den rige fabrikant Simon Nicolai Beutner på Springforbi, gift med Nanna Drewsen, en datter af den fremtrædende stænderpolitiker, kammerråd J. C. Drewsen, der som ejer af Strandmøllen næsten var eneeleverandør af papirforbruget i datidens Danmark. Tidligt blev Bramsen endvidere besvogret med politikeren og nationaløkonomen C. N. David, idet denne i 1831 blev gift med Luis Bramsens ældre søster Georgine (Gine). Ikke blot var Bramsen gennem familieskab knyttet til betydende kredse, men hans muntre og åbne sind, hans evne og lethed til at stifte bekendtskaber, førte ham allerede fra skoletiden sammen med familier, der indtog en betydelig plads i datidens erhvervsliv. I flæng kan nævnes navne som Warburg, de Coninck, Duntzfeldt og Garrigues, af særlig betydning for Bramsen blev dog det venskab, han i Efterslægtens skole stiftede med murermester, vicebrandmajor Thomas Bloms sønner Julius og Sigvard. Julius Blom blev senere gennem en snes år fra 1841 hovedstadens største tømrermester og var en overgang chef for brandvæsenet, ligesom han bistod Luis Bramsen ved stiftelsen af Nye Danske Brandforsikringsselskab i 1864. Sigvard Blom blev fra 1845 Bramsens kompagnon.

Allerede inden sin konfirmation kom Luis Bramsen i handelslære. Efter læretiden søgte han tidligt en videre virkekreds, og 21 år gammel rejste han til Cuba, hvorfra han begyndte en import til Danmark af havanacigarer. Efter et par års ophold på Cuba flyttede Bramsen til Nordamerika, hvor han fra New York fortsatte cigarhandelen på Danmark. Under sit ophold i Nordamerika blev Luis Bramsen i 1843 i St. Louis gift med Camilla Larsen, datter af overauditor Niels Frederik Larsen.

Svigerfaderen satte penge i Bramsens forretning, men ønskede ret hurtigt at trække

sig ud af den igen. Bramsen måtte da med meget besvær realisere i New York for at frigøre svigerfaderens indskudskapital, og nedslået, som han var, besluttede han sig til at vende tilbage til Danmark for derfra at fortsætte cigarhandelen, som var slået godt an. Morbroderen Simon Beutner virkede som partner og kommissionær i København, og cigarene bragtes i detailhandelen af tobaks- og porcelænshandler Ludvig Siesbye, der fra sit udsalg i Vimmelskafet leverede de efterhånden meget yndede Bramsen'ske havanacigarer til både borgerskab og hof.

I oktober 1844 ankom Luis Bramsen og hans hustru da til København, og her begynder optegnelserne.

1. *Etableringsår.*

Så kom vi da til Danmark. Den første Ven, vi så, var Julius Blom; han kom ombord på Dampskibet, der bragte os fra Kiel, og som dengang altid lagde til ved den såkaldte »røde Pæl« udenfor Bommen, hvorfra man da landsattes i Færgebåde. På Landjorden var flere, jeg husker nu ikke ret hvem, og vi begave os med vor Bagage til min gamle Moders Bolig i Fiolstræde, hvor hun på 3die Sal havde en lille Lejlighed sammen med hendes Tvillinge Søster, Tante Hansen, og hvor der i al Tarvelighed var truffet Foranstaltninger til at modtage os, indtil en Lejlighed kunde findes, hvilket ikke var lykkedes hidtil, uagtet det havde været Aftale. For hvem der erindreren den Tids Fordringer, og til lige kjendte min kjære Moders Nøjsomhed, vil det være let at forstå, at der kunde være adskilligt at ønske, det var især min Hustrus Leje, som under hendes Omstændigheder måske hellere burde have været et andet end den smalle Kanapé.

I December Måned flyttede vi ind i en lille Etage, 3die Sal, Hjørnet af Skindergade og Klosterstræde (det samme Hus, hvori min kjære Broder Peter døde i 1853), hvor Ejeren, Urtekræmmer Faber, havde påbygget denne Etage, som altså var ny. Jeg tror, Lejen var 75 Rdl. om Halvåret. Vi tilbragte vor Jul der, og den 20. Januar derefter (1845) fødte min Hustru mig vor første Søn Julius. Vi havde været i Middagselskab hos min Svoger David, og da vi kom hjem om Aftenen, lod min Kone mig vide, at det vist vilde blive Alvor. Hun ammede ham selv, og han trivedes godt. Vore Venner havde alle vist os megen Opmærksomhed, og mine Forretninger forhindrede mig jo ikke i at tage Del i, hvad der blev os buden. Lejligheden bestod af 5 Værelser med Pige-kammer og gode Bekvemligheder, der var endogså en lille Forstue, igjennem hvilken man kom fra Trappen til den forreste Stue, en god 3 Fags

Det ældste billede i slægten Bramsens eje.

Luis Bramsen med sin mor og sine ældre søskende. Fotograferet ca. 1845.

Ludvig (Luis) Bramsen ° 1819	Peter Adolph Feilberg Bramsen ° 1816	Marie Cathrine (Mikke) Tetens f. Bramsen ° 1809
---------------------------------	---	---

Ida Klein
f. Bramsen
° 1815

Louise Ernestine Moltke
f. Bramsen
° 1806

Marie Christina
Bramsen f. Beutner
° 1776

Lorentz Bertelsen
Bramsen
° 1808

Vilhelmine (Mine)
Bramsen
ugift ° 1813

Georgine (Gine) David
f. Bramsen
° 1811

Dagligstue, hvor Pianoet stod til venstre for Døren fra Entreen og mellem Døren og Vinduet Sofaen (den samme jeg sidder i på mit Værelse nu 30 År senere), med et langt firkantet Mahognidivanbord foran. På den lange Væg 6 Stole, alle med sort Morens Betræk og vore 2de amerikanske Gyngestole, dermed var Meublementet besørget — måske et forgyldt Spejl over Sofaen. Ved Siden deraf en 3 Fags Hjørnestue med et Spisebord og de fornødne Rørstole — atter ved Siden deraf et godt 2 Fags Sovekammer mod Klosterstræde og endelig ved Siden deraf et 1 Fags ditto, samt bagved til Gården og adskilt fra Resten ved en Korridor et godt rummeligt Værelse på et bredt Fag, der vel egentlig burde have været Spisestue. Dette sidste lejede vi straks bort til en Student.

Det havde egen Indgang fra Hovedtrappen, og vi kunde jo meget godt undvære det, en Operation, hvorved vor Huslejudgift betydelig forringedes.

Mine Forretninger gik godt, det vil sige, den begyndte Cigarhandel gjennem det Siesbyske Udsalg tog stadig til, og naturligvis bekymrede jeg mig ganske anderledes derom, end min Onkel Beutner kunde gjøre, der jo ikke boede her i Byen og i det Hele ikke var henvist til at gjøre noget ud deraf. Jeg derimod måtte se at gjøre ud deraf, hvad der kunde gjøres, og Øjeblikket var gunstigt. Ligesom i Amerika var Alting også forholdsmæssigt billigt i Havana, og — hvad der var nok så vigtigt — Alt, hvad man fik derfra, når man da havde ordentlige Forbindelser, var godt. På min Gjennemrejse i Hamborg havde jeg opsøgt min Ungdoms Ven Pontoppidan, forklaret ham, hvorledes jeg havde det, og anmodet ham om den just ikke store Gunst at åbne mig en Credit i London for £ 500 at benytte af mine Venner i Havana mod Indsendelse af Konossement og Assurance Opgave. Han gav mig den straks på Frühling & Poschen, og det var jo en meget god Introduction i Havana hos de Folk, der engang i Forvejen ved min gode gamle Fabers Mellekomst i New York havde effektueret den Ordre, hvormed jeg vedligeholdte Udsalget i Kjøbenhavn. Jeg, der jo vidste god Besked om Alt, som vedgik denne Branche, var betænksom i mine Ordre og heldig i mine Indkjøb. Ved mit Ophold i New York havde jeg der lært, at man stundom kunde købe ganske overordentligt billigt større Partier Havana Cigarer »in Bord« det vil sige, som de fandtes i Toldbodens Pakhuse, hvorfra Modtageren af en eller anden Grund ikke ville indklare dem. Nævnte gamle Faber havde lovet at ville gjøre mig opmærksom derpå, når Lejlighed tilbød sig, og det varede ikke længe, før jeg gjorde et ganske udmærket Indkjøb af en sådan Post. Dertil var Afsætningen steget således herhjemme, at den holdt Skridt med Anskaffelsen og satte mig istand til at bestride Forretninger med det, som Beutner havde ladet mig beholde til Driften, og min nævnte Credit. Jeg brugte meget Lidt og kunde, inden det halve År var gået, se, at jeg kunde leve med min Familie, således som jeg i enhver Henseende måtte være glad og tilfreds med. Men jeg havde kun meget Lidt at bestille derved og måtte tænke på en Beskæftigelse. Det at søge en Plads convenerede mig ikke, det faldt mig egentlig ikke ind. Enhver anden Arbejds måde var mig kjærere. Jeg søgte altså Informationer i Engelsk; og fik også adskillige.

Blandt mine Elever var Michael Drewsen, Associé af Firmaet Drewsen & Sønner. Dengang boede han i det af ham ved Strandmøllen opførte Hus, så bekendt ved sin skønne Beliggenhed. Han havde jo kendt mig fra Dreng, og jeg havde nogen Tid efter min Hjemkomst besøgt ham. Nu kom han til mig, da han gjerne ville lære noget Engelsk, så meget, at han kunde gjøre sig forståelig for de engelske Arbejdere, han ventede ved Opstillingen af Maskiner etc. på det just dengang erhvervede Silkeborg. Jeg ville jo gerne forsøge at lære ham noget, og det blev virkelig til Alvor på den Måde, at han 2 à 3 Gange om Ugen kom til Byen, hvor jeg da tilbragte 1 à 2 Timer med ham i hans Aftrædelses-Lejlighed på Kjøbmagergade, Hjørnet af Silkegade. Han var et af disse lykkelige Mennesker, som ikke generer sig det aller ringeste, men sige Alt, så godt de kunne, og han lærte virkelig en hel Del på en ham ikke ubehagelig Måde, og han viste megen Udholdenhed og Punktlighed i at holde Aftalerne. Det var jo så rimeligt, at vi kom til at tale om, hvad der interesserede ham mest, hans Forretninger og hans Foretagender. Han er af Naturen ikke hemmelighedsfuld eller forbeholden, havde navnlig ingen Grund til at være det imod mig, der ganske godt kjendte Forholdene. Kammerråden — den gamle J. C. Drewsen — havde trukket sig tilbage mod en årlig Afgift af 12000 Rdl. samt adskillige Subsidier og boede i Kjøbenhavn. Michael selv brugte ikke alene temlig mange Penge til sit Hus, men han tumlede og byggede, navnlig nu især på Silkeborg — og var ikke tilfreds med, at det altid skortede på Penge, fordi deres Driftskapital var så ringe og den Mand, de stod i Forbindelse med, var meget bange for at forsyne dem med Penge, uagtet han kunde få så meget Papir, han ville have — men som han ikke kunde afsætte, så at det ikke gik som det skulde, og det vilde blive endnu trangere hver Dag, efterhånden som Silkeborgs Production også kom på Markedet, og deres Fornødenheder til hin Fabriks Drift også skulde tilfredsstilles.

Det forekom mig, at når der var Varer nok, og disse vare, som de skulde være — eller hvis de ikke vare det, da kunde blive det — så måtte det gå underligt til, om de ikke skulde kunne omsættes, men at der måske måtte tages Forholdsregler. Den omtalte Kommissionair var den gamle Sæbesyder Jørgen Bech i Nybrogade, Faderen til Edw. Bech, konsul i New York, og Assessor Bech på Løveapotheket. Han modtog Papiret i sit Sæbe og Olie Oplag, og så helst, at han gjordes så lidt Ulej-

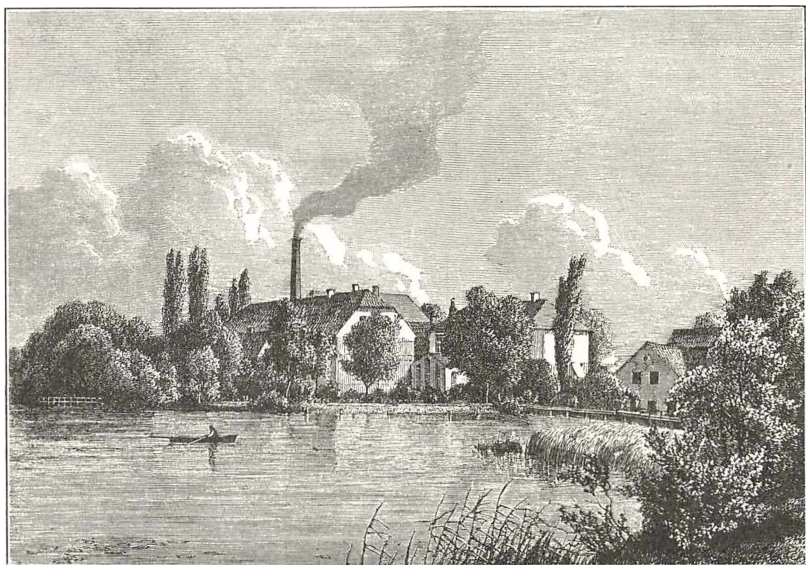
lighed som muligt. Han var en sygelig og gnaven Mand, som i mange År havde stået i Forbindelse med Kammerråden og været hans Kasse-mester. Jeg har jo ikke selv kunnet være Vidne dertil, men Michael har fortalt mig, at når Kammerråden vilde gjøre en Reise eller have en Maskine til 400 Rdl., så kom det an på, om Jørgen Bech vilde lade ham få Pengene og dette atter an på, i hvilket Humeur han traf den gamle Bech.

Man havde gjerne villet bryde med ham, men En skulde man have, især nu, når Papiret kom søværts fra Randers, og desuden skyldte man ham Penge, som først måtte betales, inden man kunde gjøre nogen Forandring. Ikke uden Forundring fik jeg da at vide, at denne Gjæld bestod i 8000 Rdl., hvorfor han vel at mærke havde rigeligt Papir på Lager og ihænde og naturligvis fik gode Renter. Jeg havde selvfølgelig Lyst nok til at benytte denne gode Lejlighed, der lå så særdeles for mig — det var ingen tjenende Plads, men heller ingen selvstændig Kjøbmandsforretning, thi derpå var jeg ikke indrettet, og jeg henvendte mig til Svogeren Beutner, min Morbror, og foreslog ham at interessere sig for mig og Sagen, nemlig ved at låne mig de Penge — 8000 Rdl. —, som gamle Bech skulde have, når man brød med ham. Han gik øjeblikkelig ind på Sagen, og Brødrene Drewsen gik med Glæde ind på Arrangementet, ifølge hvilket jeg skulde være deres Kommissionair her i Staden og navnlig modtage alt det Papir, som fra deres Fabriker kom hertil, og udlevere det efter sin Bestemmelse, efterhånden som det solgtes. Derfor skulde jeg have 1000 Rdl. årlig, og Drewsen & Sønner skulde bære alle de med Forretningen følgende Udgifter såsom Pakhusleje, Arbejdspenge etc. Det var jo for mig en udmærket Entree. Begyndelsen skete med at leje et Pakhus på Mønten ved Nyhavns Hoved på Charlottenborg Siden. Det næste var at bringe Hr. Jørgen Bech de 8000 Rdl. og bede om Kvittering, thi jeg måtte selv gjøre det, da ingen af Brødrene turde. Den gamle så ikke venligt til mig og havde vist troet, at Drewsen & Sønner snarere havde kunnet krybe til Månen end skaffe 8000 Rdl. Det er ikke overdrevent, således var det virkelig og, ja, jeg tror næsten, at det forundrede Drewsen & Sønner ligesåmeget!

Med Foråret kom det første Papir fra Silkeborg. Skibene lossede enten ved Børsen eller i Nyhavn, og Papiret kjørtes da til Pakhuset. October Flyttedag tog jeg en Lejlighed i Bredgade — nuværende Rovsings Skole — fordi jeg måtte have et Kontor; og da Christian Drewsen

— som dengang endnu boede i Skodsborg — gjerne vilde have et Aftrædelsesværelse i Byen, kunde jeg tage en så meget større Lejlighed.

Her i Bredgade blev Harriet født den 17. April. Vi havde imidlertid fået en Negerinde til Barnepige for Julius. Hun kom til os, fordi

Strandmøllen. Træsnit 1868.

Folk i Almindelighed jo ikke vilde inklade sig derpå, hvorimod vi jo havde set de sorte før. Imidlertid stak jo også det i Øjnene og var unægtelig et Middel til endnu længer og bedre at indprænte Folk, hvad de godt kunne huske den Dag i Dag, »at vi havde været i Amerika«. — Med de forbedrede Indtægter og Udsigter turde jeg også tillade mig at »ligge på Landet« den følgende Sommer, og jeg lejede af Lysestøber Feilberg Stue og Kjælder med Kjøkken etc. samt Kvist i Huset »Alleenlyst«, Falkoneralleen, med stor Have for 60 Rdl.! Det var jo kun en halv Times Spadseretouer fra Byen, og vi havde megen Fornøjelse deraf, især også, fordi den gamle Bedstefader Giede, da han boede i Frederiksberg By, så nemt kunne besøge min Hustru, sin kjæreste Datter-Datter, om Formiddagen, medens jeg var i Byen. Det var dog ikke for at undgå mig — tvertimod han holdt meget af mig, men han var ganske indrettet på sin egen Måde. For det første var han allerede i mange År skilt fra sin Hustru. De måtte altså ikke mødes hos os. For det andet levede han på sin egen Vis, dels af Vane, dels af Oeconomi.

Giede havde under sin Fader været konstitueret Proviantforvalter, men som ikke myndig ved dennes Død kunde han ikke følge ham i Embedet. Derimod fik han senere Ansættelse under Krigen som Provi-derings-Commissair og har vist haft overordentlig meget under Hænder. Han må imidlertid ikke have forstået sine Ting rigtig, thi efter hans Sigende afleverede han af mange Artikler så meget mere, end han skulde efter Regnskabsførelsen, at det skulde have kunnet bødet på, hvad der var for lidt af andre; der var tilstedet en vis procent Svinding, som kan forklare dette Raisonnement. Når han ikke tog sig denne til Indtægt, enten den havde været tilstede eller ikke, så kunde det jo nok bøde på et Minus andetsteds. Det har han nu ikke forstået at drage sig til Nytte, og han har vistnok svaret både flygtigt og forladende sig på andre, hvilket han måtte betale ved at give hen alt, hvad han havde, også en Ejendom Christinedal, og desuden anerkjende en Gjæld til Regjeringen, på hvilken der af hans Vartpenge 1100 Rdl. blev årlig indeholdt 700 Rdl.; af Resten, 400 Rdl. årlig, gav han sin fraskilte Hustru de 200 Rdl. Rest tilbage at leve for 200 Rdl. årlig! og han levede for denne Sum i nogle År, såvel som hans Hustru i endnu flere. Han fik nemlig, efter nogen Tids forløb, da Proviantforvalterpladsen blev ledig — i Betragtning af det Tilsagn han havde fra Frederik den 6te om Embedet — en årlig Godtgørelse af Rdl. 300 af den, som han veg Pladsen for. Det blev derefter bedre Tider for ham, og han blev naturligvis spendabel, hvortil han havde gode Anlæg. Men han skulde have en endnu større Lykke i så Henseende. I hans Alderdom, og adskillige År forinden han døde, var hans Gjæld til Regjeringen afbetalt, så at han nu oppebar foruden de 300 Rdl. fra Proviantgården sine fulde Vartpenge 1100 Rdl., ialt 1400 Rdl., hvoraf han gav sin fraskilte Hustru 400 Rdl. Han var en mere end 6 Fod høj, smuk, rank Mand, altid rask og påfærde, bestandigt boende på Frederiksberg og sågodtsom dagligt besøgende sin eneste Datter-Datter i Kjøbenhavn, da Tiderne bleve bedre, med Kager i Lommen. Senere mødte vi alle, Fader, Moder og Regimentet i Stueetagen af det lille lave Hus, som hørte til daværende Urtekræmmer Lassens Ejendom (på Hjørnet af Allégade og Bredgade, lige overfor Gadekjæret), til Frokost og Chokolade om Søndag Formiddag og ved forskellige højtidelige Lejligheder. Han hjalp i sine sidste Velmagtsdage Adskillige af Familien, og han var naturligvis elsket og afholdt af både Gamle og Unge. Han døde i 1862, med Cigaren i Munden, siddende i sin Læne-

stol — den samme hvori jeg nu daglig sidder på mit Værelse — med en Kop The foran sig samtalende med sin eneste iliveværende Datter.

Bedstefader Giede var gift med Mette Marie Holbech og de havde 7 Børn, af hvilke den ældste Christine, født 1799, blev gift med Niels Frederik Lassen, cand. jur., Auditor i Garden og sidst Byfoged i Frederikshavn. De havde 6 Børn, af hvilke Camilla Kristine, født 1820, blev min Hustru i St. Louis i Missouri den 29. Octbr. 1843.

Det var en lang Afstikker, fra Falkoner Alleen, hvor jeg lå på Landet i 1845 — og så til Californien. Men for at fortsætte, hvor Tråden bristede, Harriets Fødsel og vor Bolig i Bredgade. Det Næste bliver vor Flytning til Nyhavns Charlottenborg Side i Holmegård Glasværks Gård. Her fik vi såvel Pakhus som også Stald i Gården, betydelig Lejlighed til Vin Oplag, hvilket jeg havde søgt, fordi jeg havde begyndt at lægge mig efter den Forretning, som blev en ikke ubetydelig Tilvæxt i min fremtidige Fortjeneste. Jeg havde nu også fået en Kontorist — det vil sige en nylig confirmeret Skoledreng. Det var en Søn — den yngste — af Oberstlieutenant Bruun, Vognmand på Kjøbmagergade No. 13 eller, som det hed, David Skolemesters Gang. Han blev senere Landmand, senere atter Vognmand efter Faderen og er den Dag i Dag Direktør for Forstædernes Sporvogns Kompagni, som han har stiftet. Hans Afløser blev en lille Dreng fra Østre Betalingsskole, Søn af en Kommandersergent Hyllested, der var ansat ved Rigensgadens militaire Hospital. Jeg nævner ham, fordi han egentlig var min første Hjælper og gav Anledning til, at hans Fader senere fik overdraget Udsalget af mine Havana Cigarer. Da jeg gennem Inspektøren ved Skolen antog denne lille nys confirmerede Dreng, blev det mig sagt, at han ellers vilde være bleven Tambour eller Piber. Han var ualmindelig spinkel og fin, men han kom sig efterhånden. Han skrev en smuk Hånd og havde nogen Kundskab i Tysk, var musikalsk anlagt, men også poetisk, hvilket jeg snart fandt gennem den Lektur, han valgte af mit Bibliotek, og de Brudstykker, jeg fandt omkring ham, måske ikke altid just glemte, hvor de lå. Jeg hørte ganske tilfældigt, at hans Moder også skrev Vers og i det Hele var noget sværmerisk, så at altså Drengens Retning var rent Arvegods. Man kan nu sige, hvad man vil, så er det ikke de dårligste Mennesker, som have denne Skavank. Jeg er netop igår, ved at læse »Kagepigen« af Schandorph, stødt på den Ytring af Fortællingens originale Musiker — da det siges om Helten, at han skriver Vers —, der omtrent lyder

således: »Gjør han det? Det er sgu godt! Alle unge Mænd, der duer noget, har skrevet Vers. Det er sandt, at kun få af dem bliver Digttere, men den Trang er blot et Udslag af den Poesi, som, enten den bliver til Konst eller ikke, dog er det Eneste, der duer til Proviant på den lange Livsrejse«. At hans Moder blev en Kone, som kunde styre den ikke ringe Forretning i Forening med sin trofaste gamle ærlige Mand og gjøre så mange fine og fornemme Herrer tilpas — det er vist, og at Sønnen også viste, at hans Proviant på den lange Livsrejse ikke var så ilde, vil man se deraf, at han anvendte de 6—7 År, han arbejdede hos mig, til på egen Hånd at arbejde sig videre, så at han tog Artium, blev Kgl. Translatør, Skolelærer, omsider Inspektør i Maribos Skole, var 2de Gange gift, men døde tidligt omtrent 40 År gammel. Stærk havde han aldrig været, og hans Sysler vare ikke skikkede til at udvikle eller styrke hans Legeme.

2. Samarbejdet med J. C. Drewsen & Sønner.

I 1848, medens vi boede i Nyhavn, indgik jeg Interessentskab med Sigvard Blom, hvis Stilling hos Broberg ikke gav de Udsigter, han havde ventet, hvorefter han gik tilbage til Fr. & Ed. Gotschalk som Kasserer, men hvor han heller ikke befandt sig vel. Han rådede over nogen Formue, som kom Forretningen godt til Nytte, og med Undtagelse af, at vi berigede os med endnu en ung Mand, behøvede vi ingen yderligere Hjælp, uagtet min Gjerning jo oftere kaldte mig ind på Pakhus og i Byen, på Børsen og ikke sjældent til Strandmøllen. Snart måtte jeg også til Silkeborg, hvor et ordentligt, dobbelt Bogholderi straks blev indrettet efter min Anvisning, ligesom det på Strandmøllen førte blev forbedret. Det var tidligere et yderst tarveligt Enkeltbogholderi, uden årlige Afslutninger, uden Adskillelse imellem, hvad de 2de Brødre Christian og Michael forbrugte, eller hvad der gik til den gamle Kammerråd, som havde abdiceret til Fordel for sine 2de Sønner imod Subsidier, der bestod i 1000 Rdl. pr. Måned, frit Hestehold, frit Brændsel og Belysning o. s. v. o. s. v., kort sagt, uden at man vidste, hvad der blev fortjent, og hvad der blev forbrugt, eller af hvem det blev forbrugt.

Christian Drewsen, den ældste af de 2de eneste Sønner — gift med Sadelmager Jacobsens Datter — jeg tror af Skodsborg — var af Naturen sparsommelig og nøjsom ligesom hans Hustru. Han beboede et lille Hus

i Skodsborg — det samme, som senere blev købt af Frederik VII og ombygget til Kavalerbolig — hvor han opdrog sine Pigebørn — Maria senere gift med den ældste af Brødrene Wiehe, død som Rektor i Aarhus; Ernestine ugift, og Ophelia g. m. Godske Nielsen, f. T. Bestyrer af Ørholm Papirfabrik. Christian Drewsen var af Valg mere Videnskabsmand end Fabrikant og havde med Iver kastet sig over Entomologien. Hans Samlinger må vist indtage en fremragende Plads blandt de private, og jeg antager, at han har bestemt dem til Museet efter sin Død. Sammen med min Morbror Beutner (død i disse Dage, den 9. febr. 1880, over 86 År gammel), der var gift med Søsteren Nanna Drewsen, havde han købt en Ejendom også i Skodsborg, kaldet Retraite, og der anlagt en Oliemølle og et Lysestøberi (Talg-Lys naturligtvis), som blev drevet for fælles Regning. Denne Entreprise skrev sig endnu fra den Tid, da både Christian og Michael Drewsen kun vare Kammerråd Drewsens (Johan Christian) uselvstændige Sønner, der af Faderen hjalp til at leve, men heller ikke mere.

Michael slog sig på en Kludeforretning — jeg tror, der medfulgte en Forretning med gamle Ben, som bleve kogte til Benfedt, men han kom dog i et Slags Forhold til Strandmøllens Fabrik og har nok trukket på den Gamle, hvad han kunde. Han byggede sig et Hus på den dejlige Plet mellem Smedien ved Strandmøllen og Springforbi (den ejedes af Beutner, som havde fået det i Medgift med sin Hustru) — og dette Hus blev bygget af Materiale hentet fra Strandmøllen, hvor man jevnlig byggede og vel anså det som et Appendix til Strandmøllen. Da denne Ejendom (Strandmøllen) senere overdroges til de 2de Brødre tiligemed det nys grundlagte Silkeborg, blev Michaels Bolig ved Stranden ganske af sig selv hans private Ejendom. Han var gift med Amalie Kümmel, Datter af en Vognmand Kümmel, som boede på Hjørnet af Gothersgade og Store Kongensgade — nuværende Hotel Skandinave — dengang en forfærdelig Rede af en Vognmandsforretning. Hun var både smuk og livlig måske også noget koket. Hendes Sikkerheds Vagt var ialtfald god nok; thi mindre end at slå ham ihjel havde Michael ikke buden en Fredsforstyrrer, hvor liberal han ellers kunne være endog i denne Retning overfor sine Venner. De havde 2 Børn, det ældste, en Pige Johanne, blev i sin Tid gift med Captain i Garden Cornelius Krieger, nu Kammerherre, Oberst og Kommandant på Kronborg, og Johan Christian Drewsen — således kaldet efter sin bekendte Bedstefader

den Stænderdeputerede, Bondevennen, Papirmageren, den første som indførte Maskin-Papirfabrikationen her i Landet. Han blev en i alle Henseender forkjælet Dreng, som intet lærte og opdroges uforsvarligt i alle Henseender, hvori dog navnlig Moderen var skyld. Hun behandlede ham som den, der ikke kunde tåle nogen Anstrængelse på Grund af nervøse Hovedpiner, og som derfor, trods Huslærere, — der, fordi de vare dygtige og samvittighedsfulde, jevnlig måtte skifte — naturligvis Intet lærte. Men Faderen, der selv Intet havde lært, var på sin Side altfor svag overfor Moderen, og derved blev det, så at Drengen, da han nærmede sig til Manddomsalder, blev gift på Udsigterne til fremtidig Eje af de samtlige Drewsenske Papirfabrikker, hvortil han ifølge en formelig Familiepagt, som Michael havde fået Christian til at indgå på, var udset. Foreløbig levede han som og af at kaldes: Fabrikmester på Silkeborg, hvor han ikke gjorde andet end Dumheder og tog Pladsen op for en dygtig Mand, som såmeget mindre kunde undværes, som Michael Drewsen selv ikke tog sig grundig af Sagerne, navnlig ved År efter År at lade sig vælge til Folketinget, og dermed tilbringe den længste Tid af Året i Kjøbenhavn.

Det havde været en Aftale, da Silkeborg — jeg tror i 1846 — sattes igang, at de 2de Brødre skiftevis skulde være et År derovre ad Gangen, medens da den anden styrede Strandmøllen, det vil sige hele den egentlige Drewsenske Forretning, der lededes herfra, hvor Firmaet Drewsen & Sønner havde Domicil. Alt uden Undtagelse af, hvad der produceredes på Silkeborg, skulde jo hertil, hvor Markedet var. Om end nu Arrangementet med mig (senere Bramsen & Blom) fritog Strandmøllen som udenbys Papirfabrik for at bekymre sig om Forretningens Administration i Kjøbenhavn, så var og blev dog Drewsen & Sønners Disponent, Chr. Drewsen på Strandmøllen, den endelig bestemmende, og uagtet Chr. Drewsen i Forretninger villig gik den ham anviste Vej uden selv at komme med Ideer, så havde han dog et åbent Øre og Blik for, hvad der gik for sig, og man havde dog en Støtte i ham, der delte Ansvaret og tog Hensyn til Situationens Forhold, hvorimod Michael gjorde sig til af at foragte Beregninger og Bogholderi og ikke var til at styre, hvor Talen var om at tage Hensyn i Retning af Udgifter, eller blot i Anstrængelser eller Dispositioner, som skulde sætte i Stand til at skaffe Indtægter ad de naturlige Veje. »Blanco Credit« tog han med største Lethed i Munden. Renter og Disconto foragtede han, og da han snart

opdagede, at Forholdet mellem Silkeborg Fabrik og Hovedkvarteret, som kaldtes med et Ord »Strandmøllen«, ved sin Mellemregning over Ydelser og Præsteringer blev et Barometer, der viste Vejrliget på Silkeborg, udbrød han, at det jo var noget Vrøvl, at Silkeborg kunne komme

Fru Johanne Amalie Drewsen,
f. Kümmel.

Michael Drewsen.

til »at skyldte Strandmøllen Penge«, og at al Bogholderi var noget forbandet Skidt o. s. v.

I mange År var det gået så, at de 2de Brødre så at sige toge i den fælles Skuffe, når der var noget, men Christian den ældste, var som allerede bemærket meget nøjsom i Alt. Kunde han anvende et Par hundrede Daler om Året på sin Insekt-Samling, så var han fornøjet. Michael derimod førte et stort Hus på sin Måde. Det var altid åbent, jeg kan sige Nat og Dag, for et vist Selskab af Kunstnere, Digtere og gemytlige Folk. Jeg har hørt min afdøde Ven, Justitsråd Sally, sidde og opfriske Minderne med kgl. Skuespiller Phister fra de Dage, og de have forsikret mig, at de en Vinternat i Snefog, efter at Phister havde spillet på det Kongelige Theater, til Fods begave sig ud til Michael på Strandmøllen, hvor de ankom henad tre om Morgenen, bankede ham op og spillede L'hombre. Naturligvis toge de Revanche for Sønnen senere på Dagen og toge så fat, hvor de slap. Hultmann, der dengang var i sin

første Begyndelse, så jeg første Gang der, og Michael Wiehe kom der også. Der var en Tid, da Phister kom der daglig; han havde en lille Gig med en rask Hest og en lille Kusk, Christian Smidth, som siden blev Casinos store Skuespiller, og dem så man toure ud og ind, tidlig og silde imellem Kjøbenhavn og Strandmøllen. Dengang blev Phister jo ikke endnu brugt så meget som senere. Fru Sødring så jeg som Frøken Rosenkilde også første Gang der, og H. C. Andersen var en kjær Gjest, således også Arnesen (Capriciosas Forfatter) og senere Høedt, Digteren og Skuespilleren, i en meget høj Grad. Forresten så han jevnlige nogle Venner derude fra som Aron David fra Rungsted, der var gift med hans Søster Henriette Drewsen, Møller Johan Lund fra Folevad [Fuglevad] og den tykke Bagge fra Bellevue, som der sammen med Naboen Beutner drev en gemytlig L'hombre. Men Michael havde en farlig Svaghed for Heste, og han drev det til at kunne kjøre med fire, og Havren blev hentet på Strandmøllen såvelsom Brændsel og Olie af den store fælles Skuffe eller Bunke, uden at der blev holdt nogensomhelst Regning eller Kontrol dermed.

Hos Christian så man ingen Fremmede, ingen oplyste Vinduer, ingen opvarmede Gjæsteværelser og fremfor alting, ingen Heste. Det vil jo lettelig ses, hvor kort et Strå den ældste skikkelige Broder trak i dette Spil. Med den bedre Ordning af det hele Regnskabsvæsen måtte jo en Adskillelse i Forbruget finde Sted, og dette gav jo Anledning til Misfornøjelse både hos den, der derved kom til at se, hvad han forbrugte, og hos den, der ifølge sin hele Beskaffenhed og Tilbøjelighed måtte forbavses over Forskjellen i de to Husholdninger. Endelig kunde det jo ikke undgås, at det viste sig at være ængsteligt meget, der således gik med ved det grove Greb, som Michael gjorde for sin Regning alene. Dette i Forbindelse med de 12000 Rdl. om Året etc. etc. til Kammerråden og i Forening med, hvad Christian brugte, hvor beskedent dette end var, blev nemlig en betydelig Part af den årlige Gevinst, sålænge der egentlig kun var tale om Strandmøllen som den ydende. Silkeborg fordrede og krævede endnu bestandig. Til Christians Ytring engang, om at Michael også holdt for mange Heste, svarede denne: »Ja hver har sin Kjæphest, du sværmer for Fluer — jeg for Heste«.

Så kom den Tid, da en af Brødrene skulde flytte til Silkeborg, hvor Fabrikken skulde sættes igang. Det kunde slet ikke være bleven nogen anden end Michael, som jo var den, der havde styret det hele Anlæg,

og som ifølge sin Natur havde indrettet alt storartet og herskabeligt, ikke at forglemme Våningshuset for Fabrikherren med sine store Haveanlæg og Drivhuse etc. Jeg vil ikke sige, at Michael dengang hos sig selv havde bestemt, at han og ingen Andre skulde være Herre på Silkeborg, hvor han jo snart kom til at indtage en Småkonges Plads i den opvoxende Plads, der snart blev en Kjøbstad; men at det skulde være hans Opholdssted, sålænge han fandt Behag deri, det har han straks besluttet. Den hele Stilling tiltalte ham altfor meget til ikke at accepteres. Der var et Felt for hans Skabertilbøjelighed, der kunde hans Anordninger og hans gode Smag temlig ucontrolleret komme til Udførelse — når det stod der, ja så måtte det honoreres, og Silkeborg blev dyrt, overmåde dyrt, så dyrt at det aldrig har kunnet betale sig. Det gik ham med Anlæget, som det siden gik ham i Fabrikationen. Han kunde gjøre, eller rettere få gjort ganske udmærket Papir i sin Fabrik, han kunde få Prismedailler etc., men Papiret blev da så dyrt, at det aldrig vilde kunne betale sig at fabrikere det til Brug. Gjøre Papir efter en Kalkulation, således at det afgjort kunde betale sig at gjøre det til den accorderede Pris, det kunde man aldrig være vis på fra hans Hånd, og som oftest var der et og andet at udsætte derpå, som oftest med Rette, så at der, for at Handlen kunde gå i Orden, måtte slås af, 1 à 2 Skilling pr. Pund, hvor den hele Avance ikke var større. Men sådanne Regnestykker kunde han ikke gjøre, han var godt fornøjet, når der kun kom Penge ind. Han mente dog, at Noget blev der altid fortjent, hvori selv ikke den årlige Afslutnings Udvisende kunde forandre hans Mening. Det fejler ikke, at jeg oftere kommer tilbage på dette Forhold, der for mig havde så stor Betydning og som tilsidst strandede på, at Michael ikke vilde lade sig styre af Andre, navnlig ikke af Bramsen & Blom, og at Christian Drewsen, hvis ordnede Stilling overfor Broderen alene skyldtes Bramsen, ikke havde Mod til at holde på mig, men lod sig overvinde til at følge Michael ad en anden Vej.

Den afgjørende Grund til Bruddet med Bramsen & Blom efter 15 Års Samarbejde blev i 1861 den, af Michael Drewsen til sin Broder bestandigt henkastede Handske med den Beskyldning at have forrådt ham, Michael, der var draget til Heden i den Tro, at Brødrene skulde skiftes til at være på Silkeborg — medens nu Christian ikke ville og aldrig havde løst ham af i de mange År siden 1848. Det var virkelig så, at Christian Drewsen var forbleven på Strandmøllen, hvor han havde byg-

get et nyt Våningshus istedet for det gamle. Det fulgte ligesom af sig selv; thi Michael Drewsen passede slet ikke til at drive Strandmøllen, der så at sige var de Københavnske Papirhandlers Kjøkken, hvor den daglige Føde blev lavet fra Avisernes store Forbrug til mangan Gang en god Kundes mest sære Bestilling, hvor altså Arbejdet hvert Øjeblik skiftede efter Fordringernes Natur. Men Michael Drewsen ønskede i Virkeligheden heller ingen Forandring. Han kunde naturligvis, når han var herovre, nok synes, at her var morsomt; især holdt han af Theatret og en L'hombre på Hotellet med gamle Venner; men i Længden blev han kjed deraf og længtes efter Silkeborg. Anderledes var det vel med hans Hustru, som naturligvis hellere havde levet på Sjælland ved det dejlige Øresund, som hun elskede over Alt. Men så bestemt anså Michael Drewsen Silkeborg for sit blivende Sted, at han på et temlig tidligt Stadium lod bygge sig og Hustru en Begravelse på den ny anlagte Kirkegaard, hvor de da også begge to kom til at hvile.

Imidlertid var Forholdet blevet, at Michaels fortsatte Bestyrelse af Silkeborg så godt som blev en Umulighed. Der var ingen anden Udvej end at vise ham, hvorlunde Resultatet alene eller dog for den allerstørste Del lå i Bestyrelsen eller rettere sagt i Mangel på Bestyrelse. Så tog Chr. Drewsen ham da på Ordet og erklærede, at han nu vilde flytte foreløbig på et År til Silkeborg og vige Pladsen på Strandmøllen til Michael; han skulde da vise ham, at der kunde fortjenes Penge på Silkeborg, som der bestandig blev fortjent godt på Strandmøllen. Dermed skiltes de. Den næste Dag kom Michael på Forretningens Kontor og erklærede, at han havde fast besluttet ikke at vige Pladsen for Christian, »ikke at lade sig kaste på Møddingen som et udtjent Kadaver«, dette var hans Ord. Da jeg da erklærede, at han i så Fald ikke var en Mand, på hvis Ord man kunde stole, og erindrede ham om, hvilke Benævnelser han overfor mig havde betjent sig af om sin Broder, fordi denne lod ham i Stikken på Silkeborg o. s. v., hvilket ikke skete i blide Udtryk, da jeg var træt af således på mit Ansvar at skulle kjøre en Vogn, hvor de to Heste i den Grad gik til hver sin Side, blev Michael Drewsen ikke rasende, det må jeg sige, men fortvivlet og vred sine Hænder for at få mig til at tage mine Ord tilbage. Dette kunde og vilde jeg ikke, jeg havde haft formegen Del i Christian Drewsens heltmodige Beslutning: at ville gjøre Experimentet, til at jeg kunde frikjende Michael, hvis han nu ikke stod ved sin Fordring, nu da den anden Part havde givet efter.

Og dog vidste jeg — det var det hårde derved — hvor urimeligt dette Arrangement i Grunden var. Michael — fastgroet til Silkeborg ved Forfængelighed, Vane og Tilbøjelighed — kunde vel længes efter Kjød-

Silkeborg papirfabrik set fra Gudenå. Træsnit 1865.

gryderne i Kjøbenhavn, men slippe sit lille Kongerige ved Gudenåen, det, som han med Sandhed kunde kalde »sit eget Værk«, thi hans og kun hans Værk var det, det formåede han dog ikke. Det passede ham — at lade det passe sig selv —, men det kunde ikke gå, og han var ikke den, der lod sig belære eller skræmme af de Følger, en sådan Tingenes Gang medførte. På den anden Side kjendte jeg Chr. Drewsens erklærede Utilbøjelighed til at forandre Domicil — flytte fra sine Fluer, thi dem kunde han dog neppe have flyttet med sig. Og så hans Hustru. Jeg kjendte jo hendes fuldstændige Rædsel for at have noget som helst til fælles med Andre. Nu skulde hun flytte over i den Michaelske Families Hjem — naturligvis benytte det hele Apparat, som det stod — søge sig til Rette, som bedst hun kunde, for så efter et År at flytte tilbage igjen til Strandmøllen. Det burde jo have været Legeværk det hele, men for Mennesker, som de nu engang vare blevne, var det en Begivenhed.

Som jeg nu stod der ved Vinduet — jeg husker det som igår —, og

Michael gik op og ned vridende sine Hænder over min Umedgjørlighed i Henseende til Tilbagetagelsen af, hvad jeg havde udtalt, og uden at kunne eller ville gjenoptage Planen at vige Pladsen på Silkeborg, åbnedes Døren fra de ydre Kontorer af en Betjent, som leverede den tilstedeværende Blom et Brev fra Strandmøllen, 3: fra Chr. Drewsen personlig. Efter at have læst det rakte han mig det uden at sige et Ord. Det lød omtrent således: Efter at have sovet på Sagen har jeg nu bestemt mig til, at jeg ikke forlader Strandmøllen for at tage til Silkeborg. Som jeg stod der forladt af begge de to stærkest interesserede Parter — jeg kan jo godt sige forrådt af dem begge — følte jeg, at det en Dag vilde komme til at gå ud over mig, hvad der var forbrudt, og uagtet det først kom Åringer efter, så kom det dog, og jeg ved, at fra den Dag arbejdede Michael Drewsen på at kunne undvære mig, og når det drog noget i Længden, da var det, fordi det naturligvis viste sig at være en vanskeligere Opgave at finde Folk til at gå ind i vore Parter (Bramsen & Blom) uden Sikkerhed og Vederlag. Men de fandtes omsider, og det viste sig da, hvor forholdsvis billigt Drewsens havde havt vor Tjeneste, vort Arbejde, vor Interesse, mod hvad de senere måtte betale det Konsortium bestående af Assessor phar. Bech (Søn af den gamle Sæbesyder Jørgen Bech, som oprindelig havde været Drewsens, den gamle Kammerråds Bankier), Etatsråd Ehler og Assurancemægler Ed. J. Hvidt. Consortiets Vederlag med Pant i Papirlageret blev 14 procent p. a. af Overskuddet — samtlige Administrations Omkostninger at afholde af Drewsen & Sønner, Forretningen at bestyre af de Herrer Nyholm — en falleret Grosserer — og Fredriksen — en dygtig og pålidelig Papirhandler Kommis, som havde arbejdet i mange År her, og endelig Bogholderen på Strandmøllen, Iversen, som Bogføringens Styret.

Penge havde man ikke manglet, men de var dyre. Advarsler og Fingerpeg af påpassende Medinteresserede, som Bramsen & Blom altid havde været, dem manglede man derimod, og Chr. Drewsen så da først, hvilken Fejl han havde begået ved at skille sig ved sine Venner for at føje Michaels Trang til Oprejsning hos mig.

År efter kom Christian Drewsen til mig, som »den Eneste han havde at ty til, den Eneste der kunde finde en Vej ud af Uføret, hvori han mere og mere var kommet igjennem og med sin Broder, fra hvem han nu skulle og måtte skilles, hvis han da skulde finde nogen Fred og Ro i sin Alderdom, om jeg vilde hjælpe ham i denne Sag?«. Vi havde ikke

seet hinanden siden Skilsmisens Dag, og jeg var ikke hensynsfuld stemt mod ham, men hans Nedbøjelse og afgjorte Beslutning at bryde det Forhold, som havde tynget på ham det halve Liv, bestemte mig til at sige Ja på den Betingelse, at Advokat Brock skulde stå mig til Side og være den, som skulde formå Michael til at indlade sig på en Deling. En Separation, som ikke kunde ske derved, at den ene af Parterne købte den anden ud; det kunde Christian Drewsen have gjort, hvad Midlerne angik, thi hans indestående i samtlige Fabrikker var gennem hans Sparsommelighed bleven så betydelig større end Michaels, ligesom han også ejede realisabel Grund etc. og altid som den sparsommelige og ordentlige Mand, han havde været gennem en Menneskealder, vilde finde Kredit. Men det vilde han ikke. Under ingen Omstændigheder vilde han overtage Silkeborg, under ingen Omstændigheder vilde han afstå Strandmøllen — og med denne Fabrik fulgte naturligvis Ørholm Nymølle som i Tidens Løb var bleven erhvervet, så at Drewsen & Sønner havde den hele danske Papirfabrikation i deres Hånd. På Ørholm var imidlertid Chr. Drewsens Svigersøn Godske Nielsen bleven Bestyrer. Havde Michael ikke hængt ved Silkeborg, som han gjorde, havde han ikke med den ham egne Tyrkertro følt sig overbevist om, at det måtte være en Guldgrube, ialtfald når der blev taget rigtig fat, havde han ikke haft en så afgjort Foragt, et så glubende Had til alt, som kunde kaldes Begrændsning, Kritik, Kontrol — af hvilket hans Forfængelighed Intet kunde tåle, — så at han af den Grund higede mod en Frigørelse, så ville en Adskillelse ved en Deling have været en Umulighed. Dertil kom, at den tidligere omtalte Familiepagt, ifølge hvilken Michael Drewsens eneste Søn J. Christian Drewsen skulle blive endelig Besidder af samtlige tre Fabrikker, jo måtte omstødes, thi der var forefaldet Ting fra denne Søns Side med Acceptor etc. Under det nye regnum havde nemlig Konsortiet, støttet navnlig af Westenholz formået Christian Drewsen senior til at optage Michaels Søn — Christian, den eventuelle Eneste — til Med-Interessant i Firmaet Drewsen & Sønner. Dette vilde nu aldrig have kunnet lade sig gjøre, så længe Drewsen & Sønner havde fortsat Forbindelsen med Bramsen & Blom, der var baseret på et Grundlag, som måtte udelukke ethvert endog det mindste Stød til den Credit, vi nød i så stort Mål hos Bankerne, og som vi heller ikke kunne undvære. Vi kjendte jo den unge Mand, og det vidste Faderen, den forblindede og godtroende og letsindige Fader — også derfor måtte Bramsen & Blom

af Vejen. At gamle Christian, som også kjendte »Drengen«, kunde lade sig besnakke, måtte undre enhver, som ikke vidste, at han for Freds Skyld gjorde Alt — når han ikke længere havde Nogen at støtte sig til. Men en Skam var det, at Brock kunde ordne hint Interessentskab uden Indsigelse, thi det gjorde han, uagtet han jo kjendte det på sine Fingre, at det nu var den unge Mand ikke alene muligt, men let at compromittere, ja helt ødelægge det gamle Firma, idet Firmaet er ansvarligt for hver af de enkelte Deltageres indgåede Forpligtelser. Det var Misbrugene i så Henseende, Skadesløsbreve som blev thinglæste o. s. v., der bragte Lys i Sagen og gjorde den gamle Christian Drewsen bestemt på at bryde — og som tillige blev en Slags Tvang på Michael til at føje sig, når der gjordes ham nogenlunde modtagelige Betingelser. Og det blev der gjort. Efter at jeg havde opstillet Alt yderst acceptabelt for Michael, som jeg vidste dog ville få det drøjt nok, og som jo dog måtte acceptere Delingen på det Grundlag, at han ikke kunde få Strandmøllen, og at Christian ikke vilde have Silkeborg, så var gamle Christian generøs til det yderste, og jeg må sige, at han viste sig der som den gode Broder, den han altid har været for Michael, hvis det tør kaldes at have været god — at man fra første Færd har tiet til Alt for den kjære Freds Skyld.

3. Landliv og koleraår.

Når jeg i det Foregående har talt så meget om min Hustru's Bedstefader og så lidt om Bedstemoderen, kommer det deraf, at der var så stor Forskjel på de to Mennesker. Man kan nok sige om ham, at han altid var den Ydende; i hvor småt han end havde det, så var der altid noget for andre. Han var en sympatisk Personlighed. Den gamle Kone; thi de vare jo begge gamle, da vi kom hjem, havde jo overmåde meget lidt at leve af, og det var mærkværdigt, at hun ikke alene kom igjennem dermed, men — ved at strikke etc. og være flittig, og så vel ved at tilbringe visse Dage af Ugen hos sine gamle Venner og tillige være overordentlig nøjsom og sparsommelig — virkelig efterlod sig ikke alene tilstrækkeligt til en ordentlig Begravelse, men en lille Sum Penge. Hun kom, så længe hun levede og kunde gå ud, en bestemt Dag i Ugen til os fra Formiddagen af. Ikke sjældent indrettede vi det så, at hun traf min Moder hos os. Fru Giede var munter og humoristisk; lidt tilbøjelig til at fortælle Skandaler, og jeg var altid lidt ængstelig, når senere de

opvoksende Børn vare tilstede. Hun vilde gjerne have sig en Whist, det vilde min Moder også, og det lod sig da gjøre. Kun i Sommertiden, når vi vare på Landet, var hendes Besøg sjældnere og ikke regelmæssige.

Min Moder havde vi jevnlig i Besøg på Landet, hvor hun da ret med Glæde kunde slå sig til Ro. I hendes allersidste Tid talte hun med en vis Henrykkelse om, hvor godt hun havde ligget, hvor dejlig hun havde sovet i det lille Gjæsteværelse hos os i Tårbæk, da vi bo'de i Huset, jeg selv havde bygget.

Vi tilbragte hver Sommer på Landet. Siden den første i Falkoner Alleen tilbragte vi Somrene 1847, 48, 49, 50 og 51 i Tårbæk, den første Sommer i et lille lavt Hus på Højderne lidt Nord for Hulvejen ved Siden af den Plet, jeg siden bebyggede, og de sidste fire År på et Sted i selve Tårbæk, som hørte til Kroen og lå for sig oppe på Højen mellem Dyrehavshegnet og Vejen. Det blev senere solgt til From og så til Fürst, med hvem vi i de fire År, til Fornøjelse for begge Parter, havde delt Huset op og ned. I 1852 byggede jeg selv det Hus i Tårbæk, som nu ejes af Grosserer Svitzer, der tog det i Bytte, da jeg i 1862 afkjøbte ham Gården på Hjørnet af Stormgade. Jeg boede selv derude til 1857, der var det sidste År, efter som jeg byggede den Sommer på Kastanjevej, hvor jeg derefter forblev Sommer og Vinter. I Mellemtiden var Stedet bortlejet til Bankdirektør Fugl, Grosserer Knight og sidst til Konsul de Coninck. Det havde en dejlig Beliggenhed, højt og tørt, med den flade Strand forneden i 100 Alens Afstand og med eget Badehus og udmærkede Værelser, og der var prægtig Plads til syv Børn, som efterhånden forøgede Kredsen.

Allerede de første År, medens vi lå på Landet i Tårbæk, havde jeg holdt et lille Enspænderkjøretøj, eftersom jeg jo daglig måtte ud og ind. Forretningerne for Drewsen & Sønner toge snart et Omfang, der tillod at holde to Heste og en Arbejdsvogn, eftersom alt Papiret skulde leveres Papirhandlerne og andre Kunder i Huset. Men uden Hestevogn kunne jeg heller ikke have tænkt på at bo i Tårbæk om Sommeren, såsnart Børnene voxede således til, at de skulde i Skole. Foreløbig drejede det sig om Julius og Ludvig, men disse to skulde møde hos Bohr på Nørregade Kl. 8 om Morgen. Vi måtte altså være på Færde om Morgen inden Kl. 6. Når jeg da, efter at Børnene havde søgt mig på Kontoret, kunde blive færdig til Kl. 3—4, kunde vi spise i Tårbæk Kl. 6, men da var jeg og Børnene jo også trætte og medtagne. Hver Dag tilbragtes

tre Timer på Landevejen på den Måde, thi det må ikke glemmes, at Jernbanen til Klampenborg først blev anlagt meget senere. I det Hele var vort Sommerliv på Landstedet i Tårbæk ikke noget rigtig fornøjeligt, og det ene med det Andet gjorde de Års Landliggen besværlig og anstrængende. Især var Året 1853 et slemt År. Det var Cholera-Året.

Flere År forud havde man følt sig truet fra mange Kanter. Medens vi boede hos Andersen i Tårbæk, havde gennem flere Somre det såkaldte Christiansro (Damebadene) været indrettet til Karantæne, og det var netop i den Tid (1849), at min Hustru's Søster, Charlotte, kom hertil med sin Faders Tilladelse, der betalte for hende, for foreløbig at blive hos os. Han selv havde i April 1847, efterat hans Hustru Året forud var død, og hans Datter Emilie var bleven gift med Henry Kayser i St. Louis, med sine 2de ugifte Døtre Josephine og Charlotte forladt Amerika og slået sig ned i Nizza. Sønnen Niels Peter var bleven tilbage i New York i en Skibsekviperingsforretning. Men Livet hos Faderen kunde naturligvis ikke i Længden convenere de to unge Piger, hvoraf da Charlotte kom til os, og Søsteren tog ud til Sydamerika, hvor hun havde accepteret en Gouvernanteplads hos en spansk Familie, men snart døde. Det var altså gennem et Karantænegitter, at vi igjen så Charlotte på dansk Grund.

På Rejsen havde hun gjort Bekjendtskab med en ung Mand, Hr. Tietgen, nuværende Direktør for Privatbanken, som dengang rejste i et Manchesterhus' Forretning: Hald & Rahr. Senere etablerede han selv en Kommissionsforretning her for egen Regning, der gik så dårlig, at han gjerne modtog Stillingen som Direktør for Privatbanken, som blev stiftet (1857) i Opposition til Nationalbanken. Man var ligefrem i Forlegenhed for en Mand; En eller Anden havde opdaget et Talent til Bankforetagende hos den unge Mand, og han blev ansat under Grosserer Brobergs Auspicier. Man havde ikke taget Fejl. Vistnok lå Feltet rede til Bearbejdelse, thi Nationalbanken havde kun gjort det Nødvendigste og vedblev dermed; den havde jo og har jo sin Emissions Ret, hvorved den har et så stort Forspring, at intet andet Institut let skal kunne foretrædige den. Indtil efter omkring 1870 blev Tietgen almindelig beundret; det var da ikke med ham, der blev pousseret, men de Ældre, de store og kloge med (Etatsråd) Broberg og Etatsråd Ole Suhr i Spidsen, som af ham blev kjørt med sikker Hånd. Han blev Grundlæggeren af det store Nordiske Telegraph Selskab, et Foretagende der ganske vist

må roses og nævnes som en Ære for vor Nation, men hvis Aktier desto værre bleve Gjendstand for et Jobberi, for hvilken Tietgen ganske vist ikke kan frikendes, og som i Forbindelse med Andre uheldige Forhold

Maleri af Just Holm, 1852.

Ludvig Branden

bragte den store Mand og selvfølgelig den store Bank, som man heller ikke havde kunnet få stor nok — man havde fordoblet dens Kapital — i Miscredit. Dens Aktier, som havde været nær ved 150, stode for et År siden i 70, men rejste sig dog nu efterhånden. — Svigerinde Charlotte blev hos os, indtil 1853, da hun skulde rejse til sin Søster Emilie i St. Louis. Det traf sig så, at min Søsterson Ludvig Tetens havde bestemt sig til også at rejse til Amerika. Han havde været her hos Skibsmæglerne Lottrup & Halse og fandt også en lignende Ansættelse i New York. Til Hamborg rejste han sammen med Charlotte, som der skulde møde sin Fader (han opholdt sig — ialtfald hed det sig så — i Slesvig By, hvori som en By hørende til Danmark han havde Lov til at nyde den Pension han erholdt). Denne blev aldeles forskrækket, da han så

hende træde ind i Stuen med den smukke unge Mand og måtte straks spørge sig alvorligt for, inden han kunne komme sig igen.

Han fik siden Tilladelse til at nyde sin Pension, hvor han vilde i Udlandet og tog fast Bolig i Stuttgart. Charlotte rejste til St. Louis, hvor hun ganske kort efter blev gift med Boeckler, »a lumber man« som de kaldes derovre. Det vil sige en Træhandler efter en stor Målestok, som køber Mile og atter Mile af Skove, anlægger Savmøller på de mest passende Steder og skaffer Tømmeret frem ad Floderne til de rette Afskibningssteder. Hun skænkede ham en Søn William Boeckler, men bødede selv med sit unge Liv. Boeckler har siden giftet sig påny og har en hel ny Børneflok.

Afspærringen mod Cholera, der indledede denne Afstikker, syntes at frigjøre os for den frygtede Fjende. — Den var frygtet, men aldrig havde man dog tro'et den så frygtelig som den viste sig, da den omsider kom. Man havde afskaffet Karantænen. De Lærde havde udfundet, at den ingen Nytte var til — og så kom den!

På den Tid var der under Bramsen & Bloms Direktion allerede Året forud på Kjøbmagergade åbnet et »Drewsen & Sønners Papir Udsalg«, som dog ikke i Længden kunde holdes adskilt fra Bramsen & Bloms Kontorer, hvorfor det blev henflyttet til Hjørneboutikken i den dengang ombyggede Melchiorske Ejendom, Hjørnet af Højbroplads og Stranden, hvori vi tillige fik en Del Pakrum, Stald o. s. v. I et lille et Fags Værelse ved Siden af den store Boutik stod Blom og jeg hver ved sin Pult langs den ene Væg og blev bagte af Solen gennem den store Spejl-Glas Rude. — Blom havde netop det År sit Sommerophold på det gamle Eriksborg — tilhørende Murmester Bilbergs Enke — beliggende Side om Side med mit Sted i Tårnbæk. Vi kunde altså konferere daglig, og vi blev snart enige om, at under Epidemien kun en af os daglig skulde tage ind, sålænge Sygdommen rasede.

Choleraen udbrød i Juni Måned, som altid med nogle sporadiske Tilfælde, men Skrækken var stor, og det viste sig snart, at man kun var dårlig forberedt på at modtage den påtrængende, forfærdelige Gjæst. Antallet af Dødsfald steg i en aldeles uventet Grad. Det kommunale Svineri havde været stort, og nu kom Straffen. Overalt hvor det havde manglet på Tilsyn, hvor man havde vænnet sig til og fundet sig i dårlig Luft, stagnerende Sumpe, Mangel på Afløb, slette Priveter etc. trådte Sygdommen først op. Smudsige, drikfældige, nødlidende Mennesker

bukkede først under. På almindelig Hospitals »Lemmeafdeling« blev der godt oprømmet, og så kom Touren til de bedre stillede, til de allerbedst stillede, medens man dog bestandig kunde spore en Slags Forbindelse med de ovennævnte Årsager såsom Naboskab og Samfærdsel. Mange fik vist Sygdommen af Skræk, ialtfald hvor Elendigheden uophørlig havdes for Øje.

Jeg var dengang 34 År gammel, min Hustru 32, og vi havde allerede fem Børn, det sjette var i Vente. Alting tilsmilede os — gode Indtægter, et lykkeligt Hjem — når jeg tænker tilbage derpå, dog unægtelig vel megen Travlhed med at fortjene, »smede, mens Jernet var varmt«, og tage en Hel Del Ting med, som kunde have været upåagtet. Denne Selvbebrejdelse skal dog alene træffe mig personlig, ikke min kjære Hustru. Ingen må dog udlede heraf, at jeg forsømte min Hustru; hvad der tilbødes os af Nydelse i Forening under Forhold, hvor vi kunde følges ad, det blev accepteret i Forening, men uagtet det vist aldrig er falden Nogen ind, at jeg på nogen Måde skulde have forsømt min Hustru, så føler jeg — i den fremskredne Alder og efter at have mistet hende — for min egen, indre Domstol, at jeg har forsømt hende. Burde jeg ikke have siddet ved hendes Side, når om Aftenen Børnene støjede omkring hende og endnu mere, når de vare komne til Ro og Alting var stille, hvor var jeg da? I Reglen på mit Kontor, som dengang altid var i Huset, og hvor jeg mangan Gang har arbejdet langt ind i Natten på de Tider, da Afslutningerne fandt Sted, både på Fabrikkerne, i Udsalget og hos Bramsen & Blom. Og hvis jeg istedet derfor havde været hos min Hustru; vilde det have været bedre? Jeg tror det. Vilde hun have været i Stand til at nyde godt deraf — træt og anstrængt som hun havde Anledning til i Reglen at være? Jeg tror det dog! Men vilde jeg have havt godt deraf? — Jeg kan ikke sige det, men også her vil jeg svare: Jeg tror det, fordi jeg nu tror, at jeg også ad anden Vej var kommen til Målet og da kunde have været Noget mere for min Hustru og for mig selv.

Det havde været min allerførste Gjerning meget hurtigt efter vor Ankomst til Danmark at forsikre mit Liv for Rdl. 5000 og desuden at sikre min Hustru en Overlevelse Rente af 200 Rdl. årlig. Det var efter de Tidens Forhold ikke så ganske ubetydeligt for en ung Mand, der samtidigt byggede en Forretning op, lagde lidt tilside hvert År og turde vente, at hans Hustru ikke vilde gå tomhændet bort efter sin Faders Død

engang i Tiden. Men, hvormeget havde jeg ellers tænkt på Døden? Jeg tænker såmeget, som Folk i den Alder i Almindelighed tænker derpå. Så kom Cholera Året, og Døden stirrede enhver af os truende i Øjet.

Maleri af Just Holm, 1852.

L. Bramsen.

Luis Bramsens hustru, Camilla.

Den, der forlod sin Hustru og Børn om Morgenen, kom ikke mere hjem. Den Hustru, han havde forladt sund og rask om Morgenen, fandt han om Aftenen kjæmpende med Døden. Ja, i Løbet af 2 à 3 Dage rev Døden både Hustru og Mand bort fra Hjemmet. Jeg kjendte Tilfælde, hvor Hustruen lå død i den ene Stue, da Manden lukkede sine Øjne i den anden glad over, at Hustruen dog var i Live! Der var store Sjæle, som bleve uanfægtede, — »Stout hearts«, som Englænderen siger, — og jeg beundrede dem i mit Hjerte, men jeg hørte ikke til dem. Når jeg tænker tilbage på den Tid, kan jeg næsten foragte mig selv! Jeg finder kun en ringe Undskyldning deri, at jeg var syg, thi det var ganske vist ikke

lidt af Skræk og Frygt. Frygt, hvorfor? For Døden? Jeg vil dog ikke ubetinget sige ja — thi havde man kunnet sige mig: Du skal dø, men Din Hustru skal leve med dine Børn eller med dem, som overleve Smit-soten, da kunde jeg vist have overvundet min Rædsel. Det var den Form, i hvilken Døden fremstillede sig, dens Uberegnelighed, ja den sandsynlige Grådighed, når den kom over Tærskelen i et Hus, som gruede mig. Jeg havde tænkt på Alt, hvad jeg her havde at gjøre for at bygge op og samle til Lade, men jeg havde lige begyndt, og nu skulde jeg skilles fra det Altsammen — ja måske først se mig det Altsammen mig berøvet.

Det traf sig nu således, at min kjære Broder Peter Bramsen, som efter at have opgivet sin Plads som Stiftslæge på Vallø var flyttet til Kjøbenhavn og der havde erhvervet sig en ikke ubetydelig Praksis, naturligvis var bleven min Huslæge. Han havde, dels fordi han havde tjent i Krigen, dels fordi han havde vakt Forventninger, erholdt et Rejsestipendium. Kufferten var pakket, og hans Familjepraksis var, som det var Skik og Brug, fordelt imellem venligsindede Kollegaer. Således vare vi allerede henviste til E. Paulli (Broder til Provsten og Kgl. Kapelmester), og han havde allerede præsenteret sig hos os. Så hed det sig, at Choleraen var udbrudt; det bekræftede sig snart i hvilken uhyre Grad, og min Broder pakkede sin Kuffert ud for at blive hjemme, og han overtog et af de allerværste Fattig-Distrikter. Men hvilken Lægekraft kunde her strække til? De fattige Syges Tal var legio, og i mange Tilfælde bestod Sygdommen i Mangel på ordentlig Føde, men i alle Tilfælde skulde Lægen hentes. De velstående og rige, som måske Intet fejlede, jeg regner mig selv til disses Tal, de ville også tale med og beroliges af deres Læge. Alle havde »Fornemmelser«, Alle vilde vide, hvad de skulde gjøre for ikke at blive angrebne, og hvad de skulde gjøre, når de selv eller nogen i deres Omgivelser bleve angrebne, endelig erholde Attest for at de — i Øjeblikket — Intet fejlede! Det er forresten ret karakteristisk, at blandt de Midler, som offentlig blev foreskrevne og af ingen ringere Personlighed end gamle Ole Bang, stod først på Listen »Amerikansk Olie«, jeg tror dog nok i et ringe Kvantum, som få År derefter på det bestemteste blev forbudt. — En sund, god Diæt, kraftig Mad og passende Bevægelse i fri Luft, naturligvis frisk Luft, et godt Glas Vin, for hvem der kunde få det, også et Glas Portvin, når man syntes Maven trængte dertil, men fremfor Alting et frejdigt Sind og Sindsligevægt, Hengivelsen i Guds Vilje og Tillid til ham. I så Hen-

seende var jeg og alle Mine jo godt stillede, især det, at man kunde fare ud af Staden, var vist det virksomste, men det frejdige Sind og Ligevægten, Hengivelsen og Tilliden vilde ikke komme. Af Naturen havde jeg ingen stærk Mave, måske jeg snarere skulde sige, at Alting udenfor det ganske Almindelige virkede hurtigt på min Fordøjelse. Jeg drak så at sige aldrig Øl, Kaffe, Chokolade eller Snaps, og da jeg dengang, som nu, nødigt drak Vin om Formiddagen, tror jeg nok, at min Hoveddrik, ialtfald inden den sene Middag, var Vand. Derimod kom vi både Vinter og Sommer ikke så lidt ud, ikke så sjældent jeg alene til Herremiddag eller Aftenselskaber, og da kunde jeg tage ganske godt for mig. Nu vidste jeg neppe, hvad jeg turde spise, og istedet for at leve godt og tarveligt, satte jeg mig på en Diæt, der måske i andre Henseender ikke var uden Indflydelse, men som hverken kunne give mig Kræfter eller Humeur, heller ikke sætte min Mave istand til at præstere andet, end hvad der hos en Ængstelig nok kunde kaldes Diarhoe eller Forløbere dertil, og netop dette skulde man jo vogte sig for frem for Alt. Jeg har senere indset, at som jeg levede, kunde det ikke være anderledes, og mit legemlige Befindende vilde vist have været upåklageligt, uden min Modløshed. Jeg skammer mig, når jeg tænker derpå, men hvad der end var Grunden, så var jeg syg. Jeg tog til Byen, når det var nødvendigt, men jeg blev helst hjemme i Tårbæk, når det lod sig gjøre, og jeg må sige om min Ven Blom, at han tog det ikke så nøje med mig. Vi samtalede om Eftermiddagen, og han må jo have befundet sig anderledes end jeg.

Min Broder besøgte os kun sjældent. Han arbejdede jo hårdt i Byen, og vi behøvede ham Gudskelov ikke. Når han kom, ønskede han os til Lykke over vor dejlige sunde Bolig og alt det andet Gode, vi havde i denne forfærdelige Tid, og han beklagede sig aldrig, om det end var at spore, at han sled hårdt. Kommunen havde nemlig ikke tænkt på, at det vilde have været en Mangfoldiggørelse af Lægekraften, når der var bleven stillet Befordringer til Lægernes Dispositioner istedet for, at disse i den stærke Sommervarme gennem en hel Dag måtte gå fra Sygehus til Sygehus. Først mod Epidemiens Slutning stillede de private Køretøjer til Disposition. Han plejede at sige: »Ja, nu lærer Folk, at de have en Mave«. Af ingen Lærdom har jeg havt sådan Nytte som af denne! Jeg lærte i 1853, at jeg havde en Mave, og i alle de År, som ere forløbne siden da, har jeg samvittighedsfuldt taget Hensyn dertil, så at jeg —

om en Cholera Epidemi udbrød imorgen — ingensomhelst Forandring ville have at gjøre i min Diæt. Jeg har aldrig glemt Læren fra 1853, der også i anden Henseende havde den allerbedste Indflydelse på mig. — Det første, jeg gjorde, efter at Epidemien var forbi, var yderligere at forsikre mit Liv til Bedste for min Familie, såmeget som jeg kunde overkomme, og jeg lagde mig det alvorligt på Hjerte, hvorlunde Døden — enten den truede åbent eller lurede skjult — ikke lod sig melde og var os alle vis.

Dag efter Dag forøgedes de Dødes Tal i Hovedstaden. Hver Dag bragte os Efterretning om en Slægtning eller Vens Død. »Strandmølle-vognens« Kudsk, der endnu dengang udgjorde den daglige, sikre Kommunikation med Hovedstaden, og som besørgede Kommissionerne for en Mængde af Strandvejens Beboere, havde, for at undgå at besvare det sig stadig gjentagende Spørgsmål om Antallet på de Døde og Ny-Angrebne, opskrevet disse 2 Tal med Kridt på Vognens Bagsmæk, så at Enhver kunne læse sig Svaret til. Jeg skal ikke her forsøge på at nævne Tal — eller på nogen Måde gå i Detail. Den Interesse, som knyttes til hine Tal, var jo denne: Er Sygdommen endnu i Tiltagen, eller tør vi tro — hvad man helst vilde tro fra først af — at den ingen Udbredelse vilde få — og senere, at den snart havde nået sit Højeste. Men det varede længe, inden den culminerede. Den hele Epidemi tog 3 Måneder, og deraf steg Sygdommens Raseri i 6 Uger, hvorefter den tog af i de sidste 6 Uger.

Den 23. Juli døde da min kjære Broder under Udøvelsen af sit Kald. Han var kun få Dage syg. Selvom jeg havde kunnet mande mig op til at se ham, vilde der neppe have været Lejlighed dertil. Det gik hurtigt, men min Svoger Moltke havde dog set ham og besøgt ham. Under de store Lidelser, som denne Sygdom medførte, og man har for ganske nylig fortalt mig, at netop han skal have lidt ganske ualmindeligt meget, kunde han i Mellemrummene tale roligt og fattet med sine Omgivelser, og han havde blandt andet ladet Moltke fra Vinduet bringe sig hen til Sengen en udsprungen Blomst i en Potte for endnu engang i dette Liv at lugte til den og glæde sig i dens Beskuelse! Efterretningen om hans Død blev bragt mig af min anden Svoger Klein, og jeg lå til Sengs da han kom. Jeg husker så godt, at han udbrød: »De er lykkelig, som kan græde, det kan jeg ikke mere«. Denne Sorg var ikke skikket til at bringe mit Sind i Ro. Han var min Ven ved Siden af Broderen. Der

var kun to År imellem os. Han havde ingen Børn, jeg havde mange, og han havde fulgt dem fra Fødslen af med sit vågne Øje, vilde også vedblivende have fulgt dem og sagt dem mangt et Ord, som vanskeligt vilde være kommen fra Faderen. Han var min Hustru's Ven og Læge og ligeså lovende en Støtte for os, som han lovede meget for sin Videnskab. Han var afholdt og anseet blandt sine Kammerater, og jeg ved ikke, at der kan påvises noget andet Tilfælde, hvor — som her — »En Kreds af 15 Læger satte ham dette Minde«; thi således står der på den store naturlige Stenblok, der pryder hans Grav foran på Holmens Kirkegård.

Imidlertid fik jo også hin Trængselstid sin Ende. Noget bedre blev det med mig efterhånden. Det var ikke, fordi Faren var ringere, når det nu engang var min Svaghed at se på Choleraen som en truende Fjende, thi dels kom den nu ud til os i Tårbæk og Skodsborg, dels angreb den nu, medens Sygdommen ellers tog af i Henseende til Antallet af Angrebne, fortrinsvis de bedre Klasser. Det var, som om Soten havde møttet sig på de usle Steder og nu tyede til de bedre. Man døde hist og her, uden at man egentlig kunde forklare Døden ved Smitte, dårlige Forhold, Uforsigtighed eller Lignende. Og således gik det til ind i September. Endnu i Epidemiens allersidste Dage rev den et Par Damer bort ude i Tårbæk. Men så fik det omsider Ende; da man i nogle Dage havde glædet sig over, at ingen Ny-Angrebne kom til, og da de tidligere Angrebne enten var døde eller komne sig, så turde man se Farsoten overstået for denne Gang. Men, hvor man gik, og hvor man stod, traf man Sørgende og Forladte. Få eller Ingen vare gåede fri. Hele Familier vare uddøde. Da Eliza den 11. September blev født i Tårbæk, var Epidemien forbi, og det er mig dog en Trøst, at Alting gik som det skulde, at både Moder og Datter slap godt derfra, thi gunstige Forhold var det ikke for Moder, og Eliza var jo heller ingen Kæmpe, men Moder var da, som altid, den Gudhengivne og Rolige. Hun dømte mig ikke som feig, hun så godt, hvad der skinnede igjennem, at jeg hængte ved hende og mine Børn, at jeg var bekymret for at tage fra dem, bekymret for at miste dem, nærmest dog betegnet når jeg siger, bekymret for dem, når jeg blev revet bort. Men syg var jeg — og jeg blev ikke rask så snart.

Af konsulatsvæsnets historie i det 18. århundrede

Af ANDREAS JØRGENSEN

I løbet af det syttende og attende århundrede begyndte dansk egenhandel på fremmede lande efterhånden at arbejde sig langsomt frem. Dette gav sig bl. a. udslag i en række love og foranstaltninger fra regeringens side, der tilsigtede at regulere og støtte denne handel, hvor det var muligt.

Det var dog først efter midten af 18. århundrede, især efter udbruddet af den præjisiske syvårskrig og den engelsk-franske kolonikrig, der for alvor skabtes en selvstændig og betydelig dansk udenrigshandel. Til denne hørte en stor handelsflåde, der ikke blot kunne påtage sig udførslen af egne eksportvarer og hjembringelsen af de fremmedvarer, der var nødvendige for det hjemlige forbrug, men også var i stand til nu, da de fremmede magters handelsflåder var hæmmede af den indbyrdes krig, at besørge en udbredt mellemlandhandel og transport fra havn til havn i det fremmede.

Under disse forhold kunne det synes nødvendigt at træffe foranstaltninger til at lette de søfarende omgangen med handelsforbindelser og myndigheder i de fremmede, fjerntliggende og hidtil ukendte havne, hvortil de nu nåede frem. Det var nu ikke længere Holland og Østersøhavnene alene, det drejede sig om, men også England, Frankrig, Spanien og Middelhavshavnene. Man kunne jo dårligt forlange af skipperen, at han skulle tale alle de forskellige lokaliteters sprog, ligesom det også var umuligt for ham at kende byernes uensartede handelsreglementer, myndigheder og toldlove, som tilmed ofte forandredes i denne politisk urolige tid. Derfor begyndte man da også fra dansk side i de sidste halvhundrede år af 18. århundrede at oprette konsulater i de forskellige europæiske handelsstæder, en udvikling, som allerede var begyndt i slutningen af 17. århundrede, men som først rigtig tog fart nu.

Forud for udviklingen i disse betydningsfulde år var dog gået en meget lang udvikling. Institutionens fremkomst blandt de handlende nationer kan ikke dateres til et bestemt tidspunkt, ligesom dens udspring i det hele taget ligger så langt fra det, den blev til, at der er talrige overgange, inden vi står over for et konsulatsvæsen i moderne forstand.

Med korstogene åbnedes de italienske byers handel på Levanten og det byzantinske kejserrige, og købmændene anlagde hurtigt faktorier på de fremmede handelspladser. De uensartede retsforhold hjemme og ude i forbindelse med middelalderens personalitetsprincip, der lagde den hjemlige ret til grund også i udlandet, gjorde det nødvendigt, at der på de fremmede handelspladser etableredes en øvrighed bestående af personer valgt af de handlendes midte. Denne skulle indadtil optræde som doms- og politimyndighed og udadtil beskytte handelen mod eventuelle overgreb fra de lokale autoriteters side. Medlemmerne af denne institution kaldtes netop consules, og de udbredtes snart til de handlende Middelhavsbyer indbyrdes¹.

Vi kender nøjagtigt det samme her fra Nordeuropa, hvor vi tidligt havde de hanseatiske korporationer eller gilder, som også stod under egen jurisdiktion både i Danmark, London og Flandern. I Bergen beholdt de deres udstrakte privilegier helt op til 1560².

Mens konsulatsvæsnet endnu hen i 19. og 20. århundrede har beholdt denne skikkelse i europæiske nationers forhold til ikke kristne lande som f. eks. Tyrkiet og Kina, blot med den forskel, at staten og ikke de handlende nu udnævner og autoriserer konsulen, undergik det efterhånden en stærk ændring indenfor selve Europa. Da centralmagten rundt omkring i landene langsomt styrkedes, afgrænsedes naturligvis også de fremmede korporationers privilegier henimod underkastelse for centralmagtens myndighed og stedets love, indtil konsulatsvæsnet i 16. og 17. århundrede fremtræder i den skikkelse, som det stort set beholdt gennem hele det omhandlende tidsrum³.

Følgen af de fremmede korporationers begrænsede indflydelse og ophævelse blev, at det ikke længere var de handlende selv, men deres hjemland, der udnævnte konsulen i den fremmede havn som rådgiver i kommercielle og økonomiske spørgsmål. Han behøvede ikke engang at tilhøre nationens egne undersåtter, men kunne ligeså gerne være indfødt der, hvor han ansattes. Oftest var han ulønnet og modtog ikke anden betaling end den afgift, de søfarende som regel skulle betale ham

ved ankomsten til havnen. Han nød på ingen måde nogen form for diplomatisk immunitet⁴.

Da det blev staterne, der udnævnte konsuler på fremmede steder, måtte der mellem disse være en overenskomstmæssig ret eller anerkendt sædvane angående dette spørgsmål. Ved en institution, der som konsulatsvæsnet er vokset frem af en lang udvikling, kom ikke mindst sædvanen til at spille en stor rolle⁵.

Første gang konsuler omtales i en dansk traktat, er i handelstraktaten med Spanien 1641. Heri blev man enige om, at de to parter måtte udsende konsuler til hinandens havne for at lette de søfarende sprogvanskelighederne, og for at de kunne deltage i varekontrollen, f. eks. skulle de spanske konsuler i Danmark kontrollere, at de danske eksportvarer til Spanien ikke stammede fra Nederlandene. Endvidere skulle fyrsterne ved beslaglæggelse af den anden parts skibe i krigsøjemed forhandle med konsulen om købspris, erstatning eller leje. Udover dette nævntes konsulens funktioner ikke. Han skulle udnævnes officielt og ligeledes anerkendes af den fremmede regering⁶.

Samme år udstedtes i Danmark en forordning om salthandelen på Spanien, hvori det om konsuler hedder: »at underholde residenten og consules skal de trafiquerende alene udstå foruden nogen Vores bekostning, hvorpå de og skal være betænkte at give af hver skibenes drægtige last, eftersom de ansigendes vorder, og eftersom mest kan findes practicable efter andre nationers skik«⁷.

Den næste traktat om udveksling af konsuler med fremmede nationer er med England 1670, hvori det blot hedder, at begge hoffer skal holde konsuler i visse havne til fælles bedste. Om konsulens funktioner siges intet nærmere, undtagen at han ved en dansk undersåts dødsfald inden for sit distrikt skal administrere afdødes bo⁸.

Derefter følger tilsvarende aftaler med Frankrig i 1742⁹, og med Begge Sicilier 1748. Heri fastslås udtrykkeligt, at konsulen ingen jurisdiktion har. Han skal iøvrigt nyde de samme friheder som de mest favoriserede nationers konsuler¹⁰. Begge Sicilier eller kongeriget Neapel oprettedes ved freden i Ütrecht 1713 og omfattede øen Sicilien og det sydlige Italien.

Ved midten af 18. århundrede havde Danmark således overenskomster med Spanien, England, Frankrig og Begge Sicilier om udveksling

af konsuler. Hertil kom en traktat med Genua 1756¹¹. Desuden afsluttedes omkring århundredets midte traktater med barbareskstatene Algier, Tunis, Marokko og Tripolis, der gav regler for danske konsulers ophold i disse stater, men da konsulernes retsstilling her var en anden end i Europa, og deres funktion i højere grad blev at være Danmarks diplomatiske repræsentanter ved sultanhofferne end at varetage den danske handelsinteresse, falder de i nogen grad uden for denne undersøgelse¹². Det samme gælder i forholdet til Tyrkiet efter traktaten af 14. oktober 1756. Iøvrigt ansattes konsuler i Tyrkiet og Levanten først langt senere på grund af den ringe danske handel på disse egne, og eventuelle danske søfarende henvendte sig her som regel til andre europæiske konsuler, fortrinsvis de hollandske¹³.

At oprettelsen af danske konsulater på fremmede steder imidlertid ikke krævede nogen forudgående overenskomst mellem landene, men blot kunne ske efter almindelig anerkendt international sædvane, fremgår tydeligt, når man ser, på hvilke steder der befandt sig danske konsuler før midten af 18. århundrede. Uden at man således havde truffet nogen aftale med Nederlandene derom, ansattes allerede 1683 den første danske konsul i Amsterdam¹⁴. I Frankrig udnævntes den første danske konsul i Nantes 1685, og før traktaten af 1742 var endvidere konsulater oprettet i La Rochelle, Bordeaux og Marseille¹⁵. På lignende måde havde også Frankrig tidligt haft konsuler i danske byer, således i Helsingør i 17. århundrede¹⁶. Det samme var tilfældet i forholdet til Portugal, hvor man havde et dansk konsulat i Lissabon.

Af det foregående fremgår allerede, at det især var Atlanterhavs-kysten, man interesserede sig for ved ansættelsen af konsuler i perioden indtil midten af 18. århundrede, hvilket er ganske naturligt, da danske skibe netop da begyndte at trænge syd på, og handelsforbindelserne på de nye pladser var måske ikke så kendte og sikre som i Østersøhavnene og Holland, hvor man i almindelighed også var bedre inde i forholdene og sproget.

Indtil 1749 var da, taget i geografisk rækkefølge, oprettet følgende danske konsulater: London 1697, Amsterdam 1683, Ostende 1744, Dunquerque 1748, Nantes 1685, La Rochelle 1734, Bordeaux 1691, Bayonne 1748, Lissabon 1735, Sevilla 1737, Cadix 1691, Gibraltar 1747, Madeira 1743, Malaga 1735, Marseille 1741, Genua 1748, Livorno 1748, Neapel 1749, Venezia 1734 og Danzig 1734. Hertil kommer konsulen i Algier¹⁷.

Til denne liste må bemærkes, at de nævnte konsulater undertiden var ubesatte, og at andre som f. eks. Nantes og La Rochelle, Cadix og Sevilla undertiden stod under samme kontrol.

Konsulerne var udnævnt i de vigtigste havnebyer, men hvert konsulat fik ligesom i vore dage underlagt et større distrikt, og det forventedes, at konsulen i de øvrige byer, der hørte herunder, udnævnte vicekonsuler, der kunne varetage konsulatsforretningerne, når danske skibe kom derhen. Dette skete dog her i begyndelsen ikke særlig ofte, og kun konsulen i La Rochelle og Nantes havde virkelig dækket sit distrikt med vicekonsuler, lige fra Rochefort syd for La Rochelle til St. Malo på nordkysten af Bretagne¹⁸.

Det var dog ikke blot med hensyn til udbredelsen af vicekonsulaterne, der var grund til at nære utilfredshed med det danske konsulatsvæsen. Det er omtalt, at der i overenskomsterne med fremmede magter om dette spørgsmål, om der da overhovedet eksisterede nogen overenskomst, næsten intet var fastlagt om konsulernes virke og rettigheder. Ej heller var der ved ansættelsen af de enkelte konsuler givet disse nogen speciel angivelse af deres pligter, og en almindelig instruks angående konsulatsvæsenet fandtes ikke. De skulle blot forvalte deres embede som andre nationers konsuler havde for skik.

Dette havde til følge, at forholdene i de forskellige distrikter blev højst uensartede, og de enkelte konsuler forvaltede deres embede, som de selv fandt for godt. Mange anså blot deres udnævnelse for en ærestitel og var meget uvillige til at yde nogen form for assistance. De søfarende måtte over alt dette blive utilfredse, så meget mere som heller ikke de kendte faste regler for, hvilken støtte de kunne forvente og forlange af konsulerne. Det eneste, de med sikkerhed vidste, var, at de ved ankomsten til enhver havn, hvor der fandtes en konsul eller vicekonsul, skulle erlægge et vist beløb i konsulatsgebyr, som regel 8 sk. dansk af hver commercelæst. Skippere og skibsredere var derfor ofte modstandere af oprettelsen af flere danske konsulater, da disse måtte betragtes som blot en ekstra byrde for skibsfart og handel¹⁹.

En forandring var nødvendig og med den forøgede danske handel i det 18. århundrede mere end nogensinde. Bernstorffs nære medarbejder i Paris, legationssekretær Joachim Wasserschlebe, indsendte da i året 1748 en beretning om det danske konsulatsvæsen i Frankrig, hvori han

gjorde rede for de uheldige følger af, at der ingen ensartet ordning fandtes, hvorfor han fremsatte et forslag, som kunne lægges til grund for en effektiv ordning af konsulatsvæsnet²⁰.

Forslaget fulgtes ret nøje af commercekollegiet, og resultatet blev forordning om konsulatsvæsnet 3. marts 1749. Ved denne lagdes konsulens virke i faste rammer, således at han nu kendte sine pligter og vidste, hvad der kunne forventes af ham, ligesom handelens og søfartens folk klart underrettedes om, hvilken støtte de i ethvert tilfælde kunne regne med at modtage af konsulen.

Forordningen fastslår, at konsulen ifølge sin ed, foruden i almindelighed at befordre dansk handel, ufortrødent og oprigtigt skal gå de handlende undersætter til hånde, det være sig købmænd og skippere eller andre handlende og søfarende, som har hjælp behov. Konsulen skal i ethvert forefaldende tilfælde forsyne skipperne med ordrer og instruktioner om, hvorledes de bør forholde sig, og disse skal retteligt efterkommes.

For at lette konsulen arbejdet bestemmes det, at enhver skipper ved sin ankomst og før sin afrejse skal henvende sig på konsulatet, aflægge beretning om sin rejse og forevise konsulen skibspapirerne.

Ved forlis skal konsulen påtage sig bjergning af skib og ladning, registrere og sælge det bjergede på ejerens vegne, med mindre disse dertil beskikker en anden befuldmægtiget.

Når nogen kongelig undersåt dør i konsulens distrikt, skal han forvalte afdødes bo på eventuelle arvingers vegne og i denne forbindelse rette sig efter, hvad der er bestemt ved traktater, eller hvad almindelig sædvane foreskriver i pågældende land.

Om konsulens juridiske beføjelser siges, at han efter dansk lov og ret samt efter vedtagen skik og billighed skal pådømme stridigheder mellem skipper og skibsfolk og i det hele taget afgøre uoverensstemmelser mellem de handlende danske undersætter indbyrdes. Er man utilfreds med konsulens dom eller afgørelse, kan sagen appelleres for en dansk domstol, men indtil da skal dommen efterleves.

For at konsulen ikke skal misforstå de krav, der stilles til ham, eller misbruge sin myndighed, understreges det, at han ikke må blande sig i undersætternes almindelige handel, uden at der fremsættes ønske derom fra de handlendes side. Det står enhver frit for at anvende faktor, korrespondent eller kommissionær uden nogen indblanding fra konsulens side.

Som vederlag for sit arbejde må konsulen af hvert skib, som ankommer til hans distrikt, oppebære 8 sk. dansk af hver commercelæst. Konsulerne i Bordeaux, Marseille og Livorno må i deres levetid oppebære dobbelte konsulatspenge. Når nogen derimod betjener sig af konsulen uden for hans embedsområde, f. eks. som kommissionær, må han naturligvis modtage almindelig provision.

Gennem resten af århundredet føjedes der til denne forordning forskellige udvidelser og nøjere bestemmelser.

1759 påbødes det således konsulerne at påse, »at al tro og redelighed i henseende til den handel, som fra kongens riger og lande på deres distrikter drives, nøje og oprigtigt bliver iagttaget«. Dersom de opdager nogen form for bedrageri, enten til skade for kongens undersætter eller begået af disse, skal dette straks indberettes til kommercekollegiet. Dette vil efter foretagen undersøgelse foranstalte den skyldige straffet.

For yderligere at øge kontrollen med handelen og skabe større retssikkerhed udsendtes 1764 en forordning om, at alle kontrakter og »forskrivningsinstrumenter«, der for fremtiden blev indgået og oprettet af danske på fremmede handelspladser, skulle stadfæstes med konsulens underskrift for at have gyldighed ved en dansk ret. Hertil føjedes dog kort efter, at kontrakter og forskrivninger naturligvis ikke mistede deres gyldighed, selvom konsulens attestation manglede, og at enhver nu som tidligere var frit stillet. Men de, som oprettede sådanne dokumenter, der senere skulle forelægges en kongelig ret, skulle dog lade disse legalisere af konsulen. I praksis måtte dette føre til, at enhver for sin egen sikkerheds skyld måtte lade konsulen attestere sine kontrakter²².

En ny almindelig instruks for konsulatsvæsnet udstedtes 1773. Heri er især — udover det tidligere anførte — at bemærke, at det nu pålægges skipperen at henvende sig til konsulen senest fire og tyve timer efter sin ankomst til havnen. Han skal forevise denne sine skibspapirer, som konsulen skal attestere. Endvidere skal han aflægge beretning om sin rejse og sin ladning. Konsulen skal derpå oplyse ham om alle de anordninger og sædvaner der på stedet, som kan være af interesse for ham. På samme måde skal skipperen meddele sin afrejse på konsulatet, gøre rede for sin nye ladning og sin rejses mål. Til bevis for, at dette er sket, skal konsulen give skipperen en attest indeholdende alle de af ham modtagne oplysninger, ligesom han skal attestere alle de af skipperen i havnen indgåede kontrakter, dersom denne forlanger det. Overholder skip-

peren ikke disse påbud, straffes han med bøde på 50 rdl. For at undgå misforståelser ved erlæggelsen af konsulatsgebyret fastslås, at man under ingen omstændigheder skal betale dobbelte konsulatspenge, selvom skibet både losses og laster i samme havn. Når skibet hverken losses eller indtager ny ladning, betales ingen konsulatspenge²³.

Foruden at gøre forbindelsen mellem konsul og skipper fastere muliggjorde denne udvidelse af instruksen, at konsulernes indberetninger til commercekollegiet kunne blive betydeligt fyldigere, hvorved dette kunne danne sig et bedre overblik over den danske skibs- og fragtfart. Endelig havde rederne med de af konsulerne udfærdigede attester et godt middel til at kontrollere skippernes færden ude omkring i havnene.

Dansk konsulatsvæsen var således fra midten af 18. århundrede lagt i fastere rammer. Der var skabt større klarhed over, hvad handlende og søfarende kunne forlange af konsulen, ligesom der også var givet skipperen nøjere regler for, hvorledes han skulle forholde sig, når han kom til en fremmed havn. Konsulens væsentligste embedsmæssige opgave var at give danske søfarende vejledning om forholdene i konsulatsdistriktet og hjælpe skipperen til sin ret overfor fremmede handelshuse, om der skulle opstå vanskeligheder. I forbindelse hermed stod hans pligt til ved forlis og dødsfald at varetage rederes og arvingers interesser og hjælpe skibbrudne.

Men der var også andre opgaver for konsulen. Han skulle således holde kontrol med den danske handel på fremmede pladser, og denne kontrol skærpedes i løbet af århundredet. Han skulle ikke blot såvidt muligt hjælpe danske skippere til deres ret, men også overvåge, at dansk handel i det fremmede var redelig og retskaffen. I redernes og den danske regerings interesse skulle han endvidere kontrollere, at skippernes papirer og især deres søpas var i orden for derved at undgå unødvendige konflikter med fremmede magter.

Hvad endelig angår konsulens juridiske beføjelser, da var disse afgrænset til, at han skulle påkende alle indbyrdes stridigheder mellem danske handlende og søfarende udenlands efter dansk lov og ret. Denne opgave måtte ofte, især i begyndelsen blive vanskelig, da konsulen som regel var en indfødt købmand i konsulatsdistriktet, hvorfor han var ganske ukendt med dansk retspraksis.

Det var især forholdet mellem skippere og søfolk, der i denne for-

bindelse voldte store vanskeligheder. På konsulernes eget forlangende sendtes derfor også hurtigt efter 1749 passende oversættelser af den danske søret ud til konsulerne²⁴.

At dette spørgsmål i det hele taget spillede en stor rolle, ses af de mange sager om dette emne, der er omtalt i konsulatsindberetningerne, ligesom de, der søgte om at måtte udnævnes til dansk konsul på steder, hvor der hidtil ikke havde været nogen, altid anførte eksempler på sådanne stridigheder i deres motivering²⁵. Dette forhold illustreres bedst ved en indberetning fra konsulen i Lissabon 1753. Han beretter, at matroserne ofte deserterer fra danske skibe, og skønt intet er fastsat i skibrullen om deres rejses varighed, kan de dog straffes hårdt ved en dansk ret for en sådan desertation. Dette fører til, at de endog ofte flygter til klostrene for at søge beskyttelse der, før man får dem pågrebet igen.

Konsulerne søgte iøvrigt selv at råde bod på disse vanskeligheder ved gennem henvendelse til commercekollegiet at gøre grossererne opmærksom på sagen. Man ønskede en mere præcis udformning af søfolkenes ansættelsesbetingelser i skibrullerne, så man i de enkelte tilfælde havde noget bestemt at holde sig til. Især ønskede man i ethvert tilfælde fastslået, at matroserne forpligtede sig til for samme hyre at forblive ombord, indtil skibet ankom til sidste losseplads. Et forslag, som grossererne kunne billige. Ved instruksen af 1773 indskærpedes også skipperens pligt til straks at forelægge konsulen skibrullen, ligesom der senere gaves faste regler for opsættelsen af mandskabskontrakter²⁶.

Når konsulen skulle efterse skibspapirerne, var det ikke mindst vigtigt at kontrollere, om skibets forskellige søpas var i orden. Af søpas var der især to, som det tilfaldt konsulen at holde kontrol med, det latinske og det algierske søpas. For konsulerne over hele Europa var der de latinske søpas, der dog især havde interesse ved krige mellem Europas sømagter, og som derfor var særlig betydningsfulde under de store krige i sidste halvdel af 18. århundrede. Dette pas indeholdt oplysninger om skibets nationalitet og garanterede, at ingen udenlandsk borger havde del i ladningen. Det gav meddelelse om besætningens borgerskab og ladningens indhold med beedigede underskrifter af skipper og redere. Konsulen skulle kontrollere, om passet var i orden, og om skipperen havde overholdt de i passet angivne betingelser for dets

erhvervelse, f. eks. med hensyn til kontrabande, og han skulle sørge for, at pas fra solgte og forliste skibe hjemsendtes til commercekollegiet, for at ingen misbrug skulle finde sted med danske søpas. Endvidere kunne konsulen under behørlige garantier fra commercekollegiet få tilsendt søpas til danske skipperne, hvis pas var forældede, eller dersom de undervejs havde truffet anden bestemmelse end den oprindelige²⁷.

For konsulerne i Spanien og Middelhavet var også de algierske søpas af stor betydning. Allerede under forhandlingerne om freden med Algier, som sluttedes 1748, var man blevet enig om, at danske skibe for at sikre sig mod opbringelse af algierske korsarer skulle have et specielt søpas ombord indeholdende fornødne oplysninger om nationalitet, tilhørsforhold o. s. v.²⁸.

Konsulen kunne i disse sager tillægges stor myndighed, og ofte tilbageholdtes et skib i længere tid, når dets forskellige pas ikke var helt i orden. Konsulen måtte da korrespondere med commercekollegiet om sagen, og det var med datidens langsommelige postforbindelser en lang ventetid, der da forestod skipperen. Under særlige omstændigheder kunne det også hændes, at konsulen egenhændigt udstedte et midlertidigt pas, indtil nærmere bestemmelse kom fra Danmark. Var skipperen derimod genstridig og nægtede at bøje sig for konsulens myndighed i dette spørgsmål, er der eksempler på, at denne lagde skibet under arrest i så lang tid som et halvt år²⁹.

Konsulerne havde ofte stort arbejde med disse sager, især mod slutningen af århundredet, da kaperiet under krigen øgedes voldsomt. De klagede jævnligt over skippernes mangel på agtpågivenhed, og de hævdede, at søpassene og de øvrige skibspapirer ofte var så mangelfulde, at skibene udelukkende af den grund kunne prisedømmes, et forhold, regeringen opfordrede de handlende til i egen interesse at undersøge nøjere og om muligt ændre³⁰.

At vejlede og beskytte dansk handel var imidlertid konsulernes vigtigste opgave, og det var også den, der i det daglige betød mest. Arbejdet samlede sig især om to punkter, dels tilsynet med, at skipperen ikke led overlast fra de lokale myndigheders side, dels pligten til at hjælpe skipperen til sin ret over for de handelshuse, der nægtede at opfylde indgåede kontrakter og aftaler. Det var bl. a. derfor, skipperen skulle henvende sig på konsulatet med sine papirer så hurtigt efter ankomsten til

havnen. Når konsulen så certepartier, pas, kontrakter etc., kendte han straks ladningen og kunne oplyse skipperen om den til enhver tid gældende told på de enkelte varer, ligesom han også straks erfarede, hvilke huse i byen skipperen kom til at stå i forbindelse med.

For at lette dette arbejde lod konsulerne i de forskellige havne udarbejde trykte plakater indeholdende oplysninger om stedets retsregler, toldforhold, havneforhold, sundhedsvæsen, konsulatsforhold etc. Så snart skipperen kom til havnen, fik han overrakt en sådan plakat, som enten var affattet på dansk, tysk, eller mest almindeligt hollandsk³¹.

Men trods disse forholdsregler kunne uoverensstemmelser ikke undgås. Konsulerne måtte på skipperes og rederes vegne til stadighed føre processer, og her er det omsonst at anføre eksempler. Det kunne dreje sig om at få et handelshus til at overholde en kontrakt, om inddrivelsen af lån og restancer og afgørelse af stridigheder i forbindelse med fragtbetalinger. Dette sidste var især af stor betydning for den udstrakte danske fragtfart, hvilket også ses deraf, at der altid var mange skippere, som anbefalede oprettelsen af nye konsulater³².

Efterhånden som århundredet skred frem, og de store søkrige med det stedse voldsommere kaperi forstærkedes, var det dog konsulens støtte til de danske skippere eller hans direkte varetagelse af danske interesser ved de fremmede magters priseretter, der blev den vanskeligste del af hans opgave, men også den del, der forårsagede, at man for alvor inden for dansk handel fik øjnene op for betydningen af et godt konsulatsvæsen.

Naturligvis var det i første omgang konsulerne i England og langs den franske Atlanterhavskyst, der særligt mærkede følgerne af kaperkrigen, men revolutionskrigene udstrakte også kaperiet i langt højere grad end tidligere til Middelhavet, og de danske konsulater i flådebyer som Gibraltar, Porto Mahon og på Malta blev yderst betydningsfulde³³.

Kapersagerne har ganske sikkert for konsulerne på engang været den vanskeligste og den mest utaknemmelige opgave. De forskellige priseretter anså det ofte for deres vigtigste mission at prisedømme så mange skibe som muligt og i det hele taget varetage kaperernes interesser. Dernæst var som regel retsgangen meget langsom, undertiden fordi skibspapirerne var yderst mangelfulde, eller fordi der var en uoverkommelig mængde sager. Og endelig kunne det hændes, at kaperne ved en under-

ordnet instans havde fået skibene tilkendt som lovlig prise og havde solgt skib og ladning, skønt sagen var appelleret. Det blev da konsulens opgave at inddrive erstatning hos kaperne, noget der som regel var umuligt, ligesom det også altid voldte store vanskeligheder at få erstatning for den tid, et skib uretmæssigt havde været opbragt³⁴. Og mens konsulen i sit distrikt havde disse vanskeligheder at kæmpe med, klagedes der bestandigt fra de danske købmænds side over sagernes forløb, og ofte lagdes skylden på konsulen.

Var end disse klager over konsulerne ofte ubeføjede og beroede på manglende kendskab til forholdene, så var tilstandene dog på en del konsulater af en sådan art, at kritikken kunne være berettiget. Som et særlig grelt eksempel kan nævnes, at konsulen i Gibraltar i 1790'erne ikke blot negligerede danske prizesager, men selv deltog i kaperudrustninger³⁵. Men også andre steder var forholdene under revolutionskrigene dårlige, og det gælder især Frankrig, hvor en tid lang konsulaterne langs Atlanterhavskysten var besat med folk, som enten ikke tog sig af sagerne eller også slet ikke opholdt sig i distriktet. Konsulerne interesserede sig ikke for de danske skippere og havde store sprogvanskeligheder. En indberetning fra Frankrig 1794 vidner om dette. Heri foreslås iøvrigt oprettelsen af et generalkonsulat i Paris, da den højeste appelinstans i prizesager var velfærdsudvalget. Man kunne ikke forlange af gesandten i Paris, at han skulle tage sig af sådanne sager, hvad han også nægtede, og man kunne heller ikke forvente, at skipper eller konsul skulle tage til Paris for selv at føre sagen der. 1797 lod udenrigsministeriet da foretage en undersøgelse af forholdene, og følgen blev, at legationsråd Michael Classen samme år udnævntes til generalkonsul for hele Frankrig med bopæl i Paris, og hele konsulatsvæsenet reorganiseredes. Konsulernes fik fra da af og til krigens slutning i Frankrig navn af handelskommisærere. I Frankrig var der iøvrigt i denne tid den vanskelighed, at et regeringsdekret — gyldigt fra 1798 til 1804 — forbød franske undersåtter at beklæde noget konsulatsembede, hvorfor man var nødt til at finde danske eller folk, der var borgere i en anden nation til at være konsulere her. Især blev dog generalkonsulen af stor betydning, da skipperne nu altid uden vanskeligheder kunne appellere deres sager, selvom konsulerne svigtede. En fordel, som de dog i begyndelsen ikke rigtigt forstod at drage nytte af. I det hele taget var det nødven-

digt gentagne gange overfor skipperne at understrege deres pligt til at henvende sig til konsulen, såsnart de blev opbragt til en havn, hvor en sådan fandtes. Foruden at føre de appellerede sager for velfærdsudvalget, blev det også overdraget Classen hos den franske regering at inddrive over 5½ mill. franc., som man mente, danske købmænd havde krav på som erstatning for franske overgreb³⁶.

Foruden alt dette arbejde til beskyttelse og hjælp for den private handel var konsulen også regeringens økonomiske og kommercielle rådgiver. Dette fremgår med al tydelighed af konsulatsrapporterne, som begyndte at indkomme i slutningen af 1740'erne efter ordre fra commercekollegiet³⁷.

Disse rapporter indeholdt naturligvis først og fremmest en udførlig beretning om den danske handel og fragtfart i de forskellige distrikter. Der blev således givet meddelelse om, hvor mange og hvilke danske skibe der i den forløbne tid havde været der, hvilke varer de havde medbragt, og hvilken ladning de igen havde indtaget. Og sejlede skibene i fragtfart, angaves som regel fragtpriens størrelse.

Udover dette indeholdt rapportererne også meddelelser om de økonomiske konjunkturer på stedet, om høstudsigter, om markedet for norske og danske produkter og hvilke varer, danskerne især burde bringe til de forskellige egne. Dette sidste gav sig ofte udslag i, at konsulen ønskede de danske skibe adresserede til sig som kommissionær. Grossererne var klar over betydningen heraf, og ligefra begyndelsen eksperederes danske skibe i betydeligt omfang af konsulerne³⁸.

Men desuden spillede konsulerne en stor rolle som danske agenter, der skulle skaffe regeringen lån og sørge for forsyningen af danske krigsskibe, der kom til deres distrikter. Herpå haves mange eksempler, især når der er tale om konsulerne i Middelhavsområdet. Det blev ofte deres opgave at fremskaffe store beløb i en bestemt møntsort, der skulle anvendes som presenter til barbareskstatene, og de fik ordre til på regeringens vegne at underholde de konsuler og forhandlere, der til enhver tid opholdt sig der. Og når Danmark årligt skulle sende presenter til disse stater for at få dem til at afstå fra at drive sørøveri, blev det som regel overladt konsulerne at gøre indkøbene af de meget kostbare varer, der anvendtes hertil. Under forhandlingerne med barbareskstatene kom som

regel en del danske krigsskibe til Middelhavsområdet, og også disse skulle konsulerne på enhver måde yde fornøden støtte i form af forsyninger og proviant.

Stor betydning fik også konsulerne ved at fungere som poststationer for den danske regerings korrespondance med krigsskibe, udsendte diplomater og forhandlere, som ofte fik besked på, til hvilke konsulater de kunne adressere depecher og indberetninger til Danmark. Dette gjaldt dog især ved periodens begyndelse, når der førtes forhandlinger med Tyrkiet og de nordafrikanske sørøverstater³⁹.

Det var således et stort og, som det synes, et for dansk handel betydningsfuldt hverv, der i tidens løb blev overladt konsulerne. Som vederlag for dette arbejde bestemte forordningerne som tidligere nævnt, at konsulen skulle oppebære 8 sk. dansk af hver commercelæst, der på danske skibe bragtes til hans distrikt. Det var ingen fyrstelig betaling, og det var for konsulen ganske umuligt at leve heraf alene, hvorfor han også måtte have andre indtægter. Da han helst skulle være handelskyn- dig, blev følgen, at konsulerne som regel var købmænd, der hørte hjemme eller drev forretning i den by, hvor konsulatet befandt sig, hvilket igen forårsagede, at konsulerne for den langt overvejende dels vedkom- mende blev fremmede, da danske købmænd kun emigrerede i ringe ud- strækning.

Afgiften på otte skilling havde iøvrigt også været det almindelige konsulatsgebyr før 1749 (jfr. side 41). Enkelte undtagelser havde der dog været, og det fortsatte der med at være. Forordningerne undtog udtryk- keligt Bordeaux, Marseille og Livorno, her måtte konsulerne oppebære dobbelte konsulatspenge. Disse poster var for handelen centrale konsu- later, og den danske stat benyttede dem ofte til sine egne affærer. Væ- sentligst har dog nok været specielle forhold de forskellige steder. Kon- sulen i Bordeaux, iøvrigt en dansker, skulle således forsørge sin forgæn- gers enke med 100 rdl. om året⁴⁰.

Men også ellers havde der været forskel. Konsulerne i Italien havde således før forordningen af 1749 modtaget 30 rdl. af hvert skib, og ved den nye ordning klages der over, at konsulatspengene ikke engang kunne dække omkostningerne ved korrespondancen med commercekollegiet i København⁴¹. Konsulatet i Neapel nød siden 1759 en særstilling, idet det fik større konsulatsgebyrer end normalt⁴².

Samme gebyr skulle naturligvis betales de af konsulen ansatte vicekonsuler. Et problem opstod derimod, når talen var om de underkonsuler, fuldmægtige eller tolke, konsulerne som regel anvendte til at ledsage skipperne rundt på de forskellige kontorer og til handelsforbindelserne. Andre nationer havde her en fast takst, og skønt danske konsuler og andre iagttagere ønskede det samme indført for Danmarks vedkommende, strandede det dog på grosserernes modstand. De mente ikke, handelen kunne bære det⁴³. Iøvrigt var statens indstilling til betalings-spørgsmålet ikke mere liberal end grosserernes. Da commercekollegiet i 1781 skønnede, at handelen på Nordvestspanien var vokset til et sådant omfang, at ansættelse af en konsul var nødvendig, nægtede man alligevel fra kollegiets side at yde økonomisk støtte til en dansker, som tidligere havde vist sig velegnet til at organisere et konsulat og nu igen var villig til at forsøge. Resultatet blev, at en anden og mindre dygtig mand fik konsulatet overdraget⁴⁴.

Som eksempel på, hvormeget et almindeligt konsulat gennemsnitligt indbragte i konsulatsgebyrer i et år, nævner commercekollegiet Ostende, der skulle indbringe ca. 200 rdl. årligt. Dette passer forsåvidt meget godt, som konsulen der i året 1770—1771 modtog 253 rdl. i gebyr af 29 skibe. Dette skønnedes utilstrækkeligt til en konsuls underhold, og da konsulatet 1804 blev besat med en dansker, viste kollegiet sig for en gangs skyld rundhåndet ved at bevilge ham en årlig understøttelse på 200—300 rdl. årligt, indtil han fik etableret et eget handelshus⁴⁵.

Det er omtalt, at konsulatsgebyrernes ringe størrelse forårsagede, at konsulerne som regel måtte være fremmede købmænd bosatte i konsulatsdistriktet. Dette medførte forskellige ulemper. Det kunne især i Frankrig og Middelhavslandene volde vanskeligheder at finde en redelig, solid og sprogkyndig købmand, der kunne tale i hvert fald tysk eller hollandsk, de fremmede sprog, skipperne som regel forstod en del af. Dansk kunne der naturligvis sjældent være tale om. Det eneste sted, hvor man i lange tider havde en indfødt dansker i konsulatet, var i Bordeaux, hvor fra 1741 til 1779 Frederik Hansen fra Helsingør, senere adlet de Liliendahl, beklædte konsulatet. Frederik Hansen, der var en sønnesøn af den tidligere omtalte franske konsul i Helsingør, drev selv købmandsforretning i Bordeaux, i hvis omegn han også ejede et gods. Han overtog konsulatet, da hans forgænger, Jacob Leers, 1740 var kom-

met i gældsfængsel, og man fandt det ydmygende for danske skippere at skulle opsøge konsulen der⁴⁶. Ellers måtte man indskrænke sig til at finde folk, der talte enten hollandsk eller tysk. Selvom dette i begyndelsen ikke altid lykkedes, så lettedes dette arbejde dog meget, fordi det netop rundt omkring i havnene ofte var købmænd af hollandsk eller hamburgsk nationalitet, der førte handelen med Nordeuropa og derfor stod i forbindelse også med danske handelshuse. Man behøver blot at se på konsulernes navne, og man vil opdage, at næsten alle var tyske eller hollandske, og disse forfattede deres konsulatsindberetninger på tysk. Der kan i flæng nævnes navne som Adriaan van Kloppenburg i Cadix, Johann Habistreitinger i Venezia, Gustav Nording i La Rochelle, Friderich Stieffken i Lissabon etc.

Men efterhånden som konsulatsvæsnets betydning tiltog, ønskede man dog mere og mere ansat konsulere, der var danske undersåtter og af dansk nationalitet. Konsulere blev på denne måde ligesom mere afhængige af commercekollegiet og nødsagedes derfor til at røgte deres hverv mere omhyggeligt. Denne tendens begyndte især at gøre sig gældende under Guldbergs nationale regering, hvor man fra commercecollegiets side gentagne gange gjorde grossererne opmærksom på, at de måtte søge at finde danskere til de forskellige konsulater. Bl. a. foreslog man som middel hertil, at grossererne skulle oprette faktorer i fremmede havne, som de skulle lade lede af danskere, der så på denne måde kunne uddanne sig til konsulere. Man var også fra handelens side ivrig for at stille kandidater, der opfyldte indfødsrettens bestemmelser, men forøgene strandede ofte på grund af betalingssspørgsmålet⁴⁷.

Det eneste land, hvor det virkelig lykkedes at få alle konsulaterne besat med danskere eller nordmænd, var England, hvor der da også kun fandtes fire konsulater, Irland iberegnet. Til gengæld fandtes 1807 ikke mindre end 82 vicekonsulater, som alle var besat med englændere. Når forsøget lykkedes så godt i England, skyldes det vel den nøje handelsforbindelse, der var mellem dette land og Danmark i denne periode. Konsulatsgebyrerne udgjorde derfor i England et større beløb end i andre lande, og det var lettere for danske eller norske købmænd der at etablere selvstændige forretninger.

Udenfor England lykkedes det kun gennem længere tid at få konsulatet i Bordeaux beklædt af en dansker, idet den kendte københavnske købmand Joost van Hemerts sønner nedsatte sig her og overtog konsula-

tet. Under revolutionskrigene indsatte man dog generalkonsuler af dansk nationalitet både i Frankrig og i Italien, hvilket naturligvis var af stor betydning. Generalkonsulatet i Frankrig er tidligere omtalt i anden forbindelse. I Italien udnævntes 1802 til generalkonsul den tidligere gesandt i Neapel Hermann Schubart, som fortjener at nævnes her på grund af det store arbejde, han udførte. Han søgte således at lede dansk handel til Levanten. Han sørgede for oprettelse af konsulater på Corfu, Korsika og i Civitavecchia, og han repræsenterede Danmark i forhandlinger med de italienske stater. Af særlig art var forholdet til U. S. A., hvor der udnævntes konsulter lige efter århundredskiftet som et led i bestræbelserne for at etablere en nærmere handelsforbindelse med dette land⁴⁸. Konsulaterne beklædtes her udelukkende af danskere, i Washington således af P. Blicher Olsen og i New York af Georg Hammeken, der begge så at sige var uddannet til hvervet gennem en længere tids tjeneste i konsulaterne i Nordafrika. De var som sådan udsendte konsulter, lønnede af den danske stat.

I Østersøhavnene og i de russiske havne var det næsten altid danskere, der beklædte konsulaterne.

Når den betaling, konsulen modtog, var så ringe, at han ikke kunne leve af den, skulle man synes, at det måtte være vanskeligt at få de efterhånden mange konsulater og vicekonsulater besat. Dette var dog langt fra tilfældet. Det hændte, at commercekollegiet fandt det nødvendigt at oprette et konsulat i et eller andet distrikt, men mange af konsulaterne oprettedes også tilfældigt, når en købmand på stedet ansøgte om at måtte udnævnes til dansk konsul. Han kunne have mange motiver for et sådant ønske. For det første gav jo konsulatsgebyrerne en lille ekstra indtægt, men det betød sikkert mindre for en anset og betydelig købmand. For det andet var der den ære og anseelse, der var forbundet med at være konsul for en betydelig handelsnation, og det har i enkelte tilfælde spillet en betydelig rolle. Således ønskede f. eks. I. C. Ulrich 1792 at blive udnævnt til dansk konsul i Livorno, fordi han havde giftet sig ind i en adelig familie, og ægteskabet kun var kommet i stand under forudsætning af, at han fik overdraget det danske konsulat⁴⁹.

Det afgørende motiv for ønsket om at blive konsul har dog nok været, at man på denne måde håbede på i vid udstrækning at blive benyttet som kommissionær af danske handelshuse og skippere. Og selv

om netop den, der udnævntes til konsul, ofte var ham, der allerede tidligere havde haft forbindelse med dansk handel, så var det dog kun naturligt, om danske købmænd i endnu højere grad ville adressere deres varer til ham, når han blev landets officielle repræsentant som konsul. Han måtte jo være solid og reel, og forholdene i de forskellige havne kunne nok være vanskelige at dømme om, når man sad hjemme i Bergen eller Kristiania. Konsulerne gjorde også, hvad de kunne for at drage den danske handel til sig, undertiden vel ved at lægge pres på skipperne, men også ved henvendelser til commercekollegiet. Ligeledes anførtes ofte i ansøgningerne om konsulatsposter omhyggeligt, hvilken handel ansøgerens hus især gav sig af med, mulighederne for at befragte danske skibe og modtage danske varer. Mange konsulere gjorde også ligefra begyndelsen et betydeligt arbejde for at skaffe danske skibe fragter og returladninger til Danmark. Resultatet måtte i mange tilfælde blive, at konsulen næste gang blev kommissionær, og dette gjaldt vistnok især, når der var tale om købmænd fra de danske provinser. Deres forbindelser var ofte i forvejen dårligere, end tilfældet var for den mere internationalt betonedede københavnske handelsstands vedkommende⁵⁰.

Den danske handels indstilling til konsulatsvæsnet kender vi bedst gennem de københavnske grossererers mening om dette spørgsmål, fordi commercekollegiet ofte rådspurgte Grosserer-Societetet før oprettelsen af et nyt konsulat. Grossererernes indstilling ændrede sig meget med tiden. I begyndelsen var societetet næsten modstander af enhver form for konsulatsvæsen, og det hævdede til stadighed, at konsulerne kun betød en byrde for handelen. Man ønskede i hvert fald, at konsulerne skulle udføre deres hverv gratis og blot nøjes med den provision, stillingen som konsul kunne give⁵¹. Man hævdede, at der ikke var større brug for konsulere, da skipperne altid havde deres kommissionærer at holde sig til og sjældent gjorde brug af konsulen. Konsulerne på deres side hævdede, at skipperne og købmænd slet ikke forstod nytten af konsulaterne og ikke gjorde brug nok af dem, når de var i vanskeligheder, ofte fordi skipperne var bange for, at konsulerne skulle afsløre falske opgivelser fra deres egen og redernes side, når han undersøgte de forskellige skibspapirer⁵².

Især stillede grossererne sig dog modvillige, når det gjaldt oprettelse af konsulater i Østersøhavnene. Her kunne i begyndelsen slet ikke være tale om konsulere, bl. a. fordi man i forvejen havde så gode forbindelser

og var udmærket kendt med forholdene der. Konsuler ville tage hele fordelene af handelen i Østersøen, og man gjorde i denne forbindelse det synspunkt gældende, at konsulernes øjensynligt vigtigste beskæftigelse blot var at presse så meget som muligt ud af skipperne uden på nogen måde at hjælpe dem⁵³.

Var Grosserer-Societetets holdning overfor konsulatsvæsnet således i begyndelsen yderst negativ, så synes dette ikke så helt at have været tilfældet med provinskøbmændene og skipperne⁵⁴. Især skipperne måtte kunne dømmes om nødvendigheden af konsuler, da det var dem, der havde vanskelighederne ude omkring i havnene. De opfordrer således ofte til oprettelse af nye konsulater, hvor der ikke før har været noget, og næsten alle ansøgninger om at måtte udnævnes til konsul er ledsaget af anbefalinger fra en række skipper, fordi ansøgeren ofte har måttet hjælpe dem, uden de har kunnet betale ham for hjælpen. Rederne ville jo ikke anerkende sådanne udgifter, når der ikke var tale om en autoriseret konsul⁵⁵.

Commercekollegiet tog da tilsyneladende også mere hensyn til skippernes end til grosserernes mening, idet der ofte ansattes konsuler, selv om societetet havde protesteret, og kollegiet kunne undertiden dadle grossererne for deres negative indstilling. Således havde man 1775 spurgt dem om nytten af genoprettelsen af et dansk konsulat i Kartagena, og grossererne havde svaret, at der ikke var brug for noget. Gesandten i Madrid havde imidlertid indberettet, at adskillige danske skipper i mellemtiden havde været i vanskeligheder der, hvorfor man nu anmodede societetet om hurtigt at udtale sig om en kandidat, som kollegiet foreslog⁵⁶.

Men også grosserernes indstilling ændrede sig, efterhånden som forholdene for søfarten blev vanskelige, og under revolutionskrigene begyndte de for alvor at interessere sig for konsulatsbesættelser. Der havde således mellem kollegiet og societetet været uoverensstemmelser i anledning af besættelsen af konsulatet i Livorno. Grosserernes kandidat var ikke blevet antaget, hvorfor de havde klaget. Kollegiet gjorde i denne forbindelse opmærksom på, at kongen jo kunne vælge frit, og at man også måtte tage hensyn til de handlende i hertugdømmerne og Norge. Grossererne måtte forstå, at konsulen ikke blot var de handlendes kommissionær, men ansat til søfartens almindelige bedste. Grossererne svarede herpå, at drejede det sig blot om kommissionærer, da kunne de få

nok selv, men med den store betydning, det efterhånden havde fået for dansk handel at have duelige konsulter både i freds- og krigstid, så måtte kollegiet forstå, at det for de handlende var af stor betydning at have kendskab til enhver kandidat, før han udnævntes til konsul. Endvidere kunne købmændene gennem deres forbindelser hurtigere end alle andre skaffe sig oplysninger om ukendte personer. Hvad angik Norge og hertugdømmerne, fandt grossererne det alt for vidtløftigt at adspørge dem hver gang, et konsulat skulle besættes, især nu under krigen, hvor konsulterne betød særlig meget ved forsvaret af opbragte skibe for priseretterne, måtte det være de københavnske købmænd, der rådspurgtes, da næsten alle skibe var assureret hos »De Private Assurandører« i København⁵⁷.

Det var således et betydeligt omslag, der var sket sammenlignet med grosserernes ligegyldige og næsten fjendtlige indstilling til konsulatsvæsenet, sådan som den tidligere havde været. Nu indså de nytten og nødvendigheden af at have dygtige og energiske konsulter til varetagelse af den danske handels interesser.

Hvor stor betydning konsulatsvæsenet har haft for dansk handel i dennes første glansperiode, er vanskeligt at sige. Man må vel mene, at når konsulatsvæsenet i denne tid udvikledes så kraftigt, som det bl. a. også fremgår af nedenstående oversigt, så skyldtes dette netop, at dansk handel blomstrede og førtes viden omkring. At mange konsulter har haft ikke ringe betydning ved at vejlede og hjælpe skipperne både i deres forhold til private og til myndighederne, ved deres arbejde — om ikke altid lige effektivt — for rederens interesser ved priseretterne, ved at optræde som almindelige kommissionærer og ved stadig at holde kollegiet underrettet om de økonomiske forhold ude i Europa og føre en vis kontrol med skipperne, derom fortæller talrige vidnesbyrd fra skipperne, købmænd og fra commercekollegiets side.

Kollegiet var af den opfattelse, at ansættelse af konsulter på et fremmed sted ville føre dansk handel og skibsfart dertil⁵⁸. Men dette har vel sjældent været tilfældet, og nye konsulater oprettedes da som regel også kun, når handelen på et distrikt var blevet så betydelig, at en konsul skønnedes nødvendig. Konsulatsvæsenet skabtes af handelen, og jo mere denne udvidedes, jo flere konsulater blev der oprettet. Handelen skabte konsulatsvæsenet til vejledning og støtte for sine udøvere, og

var der undertiden mangler og fejl på grund af dårlige konsuler, er det dog vel stærkt overdrevet, når en københavnsk købmand 1806 skriver, at »blandt de mange næsten navnløse farer, søfarten er underkastet, er den ikke den ubetydeligste, når konsuler på fremmede steder, der i den mest velgørende hensigt af Hs. Majst. Kongen allernådigst er beskikkede, forlede i stedet for vejlede de dels ikke i almindelighed nok oplyste og i særdeleshed på et fremmed sted ubekendte danske skipperer«⁵⁹.

Iøvrigt var de klager, der fra danske købmænds side undertiden fremførtes over konsulerne, ofte ubegrundede og bundede i manglende forståelse af de besværligheder, konsulerne havde at kæmpe med på grund af krig og ufred.

Krigen med England 1807—14 gjorde for disse år konsulatsvæsnet mindre betydningsfuldt, da der i denne tid næsten ikke fandtes nogen dansk handel på fremmede havne uden for Østersøen. Ved krigens ophør kom en ny forordning for konsulatsvæsnet, der dog blot forhøjede konsulatsgebyret fra 8 til 12 sk. pr. commercelæst. Iøvrigt virkede konsulatsvæsnet gennem største delen af 19. århundrede efter de tidligere givne retningslinier. En forordning fra 1824 havde ingen nye bestemmelser. Blot var den mere detailleret, end det tidligere havde været tilfældet, og især understregedes konsulens pligt til at tage sig af uroligheder om bord på skibene, og skipperens pligt til hurtigt at melde sig på konsulatet. Senere tilkomne bestemmelser i 19. århundrede indskrænkede sig til at ændre konsulatsgebyret, så at dette kom mere i overensstemmelse med de nye omstændigheder, der var skabt af dampskibene, der hurtigere kom fra havn til havn. Denne udvikling medførte også, at uroen om bord på skibene blev mindre på grund af den kortere rejsetid, og for skipperen blev konsulen mindre nødvendig, fordi skibene ofte nu til stadighed gik i fast rutefart mellem de samme havne med ganske bestemte handelsforbindelser. Da konsulens væsentligste funktion således ikke længere blev at bistå skipperne i handelsspørgsmål, men indskrænkede sig til at være nødstedte sømænds tillidsmand og sende regelmæssige handelsberetninger til regeringen, rejstes fra handelens side kravet om i stedet for valgkonsulerne at få udsendte konsuler, der lønnes af staten. Selv om der af denne grund blev truffet bestemmelser om aflønning af udsendte konsuler, fik dette dog kun ringe betydning⁶⁰.

UTRYKTE KILDER

Erhvervsarkivet:

Grosserer-Societetets arkiv:

Journalsager 1742—1807 (GSJ)	10 pk.
Protokoller 1742—1807 (GSP)	5 bd.

Rigsarkivet:

General Landets Økonomi- og Kommercekollegium:

Konsulatsrapporter 1747—1797 (Rap)	1 pk.
Udenlandske konsulats- og søfartssager (Udlks) 1748—1809	1 pk.
Diverse Schimmelmanske papirer handels- og konsulatsvæsenet vedkom- mende (Schim.pap) 1773—1798	1 pk.
Journalsager indeholdende klager over konsulerne (Klager) 1800—1810 ...	1 pk.

HENVISNINGER

Angående forordninger, love og traktater henvises til de almindelige samlinger.

1. E. von Ullmann: *Völkerrecht*, Tübingen 1908, bd. 3, s. 197.
2. Reces af 25. juli 1560.
3. Ernest Nys: *Le droit international*, Brux. 1912, bd. 2, s. 450 ff.
4. Ullmann, bd. 3, s. 216.
5. Ullmann, bd. 3, s. 209 og Nys, bd. 2, s. 457.
6. Handelstraktat med Spanien 10.—20. marts 1641.
7. Frd. om salthandelen med Spanien 17. nov. 1641, art. 7.
8. Traktat med England 11. juli 1670, art. 15 og 38.
9. Traktat med Frankrig 28. aug. 1742, art. 40 og 41.
10. Handelstraktat med Begge Sicilier 16. april 1748, art. 4.
11. Handelstraktat med Genua 13. marts 1756.
12. Traktater med Algier 18. aug. 1748, Tunis 8. dec. 1751 og Tripolis 22. jan. 1752. Endv. C. F. Wandel: *Danmark og Barbareskerne 1746—1845*, 1919.
13. C. F. Wandel: *Danske Handelsforsøg på Levanten i det 18. århundrede*, 1927, s. 40, 42 og 147. Endv. GSP. 3. juli 1772: indb. fra agent Bornemann i Constantinopel.
14. Frd. af 8. dec. 1683.
15. Frd. af 22. aug. 1685, 6. okt. 1691 og 16. aug. 1728.
16. Af Terkel Klevenfeldts *Rejsejournaler 1741—45*, *Memoirer og Breve* bd. XXIX, 1919, s. 81.
17. Frd. af 15. marts 1697. Udlks: indb. fra legationssekretær Joachim Wasserschlebe om konsulatsvæsenet i Frankrig 16. sept. 1748. Endv. forsk. notitser i GSP. og Hof- og Statskalender.
18. GSP. 12. juli 1749: meddelelse fra Gustav Nording, konsul i Nantes og La Rochelle, samt 13. aug. 1753 liste over konsulere.
19. GSP. adsk. udtalelser af grossererne i forbindelse med udnævnelsen af nye konsulere, især deres svar på en forespørgsel fra commercekollegiet om nytten af at genåbne konsulatet i London 24. novbr. 1747.
20. Den i note 17 nævnte indb. fra Wasserschlebe.
21. Frd. af 8. jan. 1759.
22. Frd. af 2. april 1764 og 30. juli 1764.
23. Plakat af 26. april 1773.
24. Bl. a. indb. fra konsul Ployart i Marseille 1750 og 1751 i Rap.
25. F. eks. ansøgning fra Sylvester Valnum om at måtte udnævnes til konsul i Irland.

- GSP. 10. febr. 1753 og Christ. Ludendorfs ansøgning om det samme i Riga 22. nov. 1751 i GSP.
26. GSP. indb. fra konsul Stieffken i Lissabon 1. sept. 1753, 1753 s. 459 og 31. marts 1781: meddelelse fra kom.-koll. til grossererne. Frd. af 31. marts 1778.
27. Anordning af 20. april 1744 og frd. af 4. maj 1803.
28. Frd. af 1. maj 1747, 21. jan. 1782 og 4. maj 1803.
29. Rap: indb. fra Marseille 1749—50, fra Livorno 1748 og fra Venezia 22. dec. 1747.
30. GSP: Meddelelse fra kom.-koll. til Grosserer-Societetet 9. jan. 1778 og GSP. 6. nov. 1798.
31. En sådan plakat findes f. eks. vedlagt en indb. fra Marseille 26. jan. 1750 i Rap.
32. GSP. 1. okt. 1749, 10. febr. 1753 og 25. febr. 1800.
33. Rap: indb. fra Gibraltar 4. aug. 1797. GSP: 4. nov. 1794, 23. juli 1797 og 6. nov. 1798. Klager over konsulerne 1806.
34. GSP. 4. nov. 1794 og klager 10. jan. 1801 og 5. marts 1803.
35. GSP. sept. 1797 og 21. okt. 97.
36. GSP. 15. juli 1797, 11. nov. 97, 30. april 1799 samt udateret brev fra en konsul i Frankrig nov. 1794. Endv. Axel Linvald: Kronprins Frederik og hans Regering 1797—1807, 1923, s. 175 og 278.
37. Rap: indb. fra Marscille 19. april 1748 og Venezia 23. marts 1748 etc.
38. Rap: indb. fra Livorno i foråret 1751, 1754, fra Marseille 26. marts 1751. GSP. sept. 1746, 20. jan. 1753, 20. okt. 1753 og 30. dec. 1777.
39. Rap: indb. fra Gibraltar 6. marts 1754, 3. juli 1772, 31. maj 1775, 24. nov. 1778, fra Marseille 1749—51 og Livorno 1747—53. Danske Handelsforsøg på Levanten, s. 9 og 45.
40. GSP: ansøgning fra Frederik Hansen, konsul i Bordeaux 15. aug. 1742.
41. Rap: indb. fra Venezia 11. april 1749.
42. GSP: meddelelse fra kom.-koll. til grossererne 24. nov. 1784.
43. GSP: indb. fra legationsråd Hellfriedt 12. sept. 1778 og indb. fra konsul Hoppe i Malaga 1. sept. 1778.
44. GSP: 2. okt., 3. og 28. nov. 1781.
45. Rap: indb. fra Ostende 1771 og klager over konsulerne 1805.
46. Terkel Klevenfeldt, s. 145 og Historisk Tidsskrift 8. r., V bd., side 383 f: K. M. Widding: Den første Organisation af Danmark-Norges Konsulatsvæsen.
47. GSP: 28. maj 1774 og 21. jan. 1777. Schim. pap. 31. maj 1788.
48. Axel Linvald, side 277.
49. GSP: 9. juli 1792 og klager 1804: en indb. fra Civitavecchia.
50. Rap: indb. fra Livorno 1751 og 54, fra Venezia 5. sept. 1749, fra Marseille 9. aug. 1751. GSP. 20. okt. 1753, 22. nov. 1773 og 30. dec. 1777. Klager over konsulerne 1801—1807.
51. F. eks. GSP. 7. april 1751, 1. sept. 1751, 27. sept. 1746 og 24. jan. 1748.
52. Rap: indb. fra Marseille 1749—50.
53. GSP. 22. nov. 1751.
54. Schim. pap. 31. maj 1788, 6 bergensiske købmænd skriver om betydningen af konsulater i forbindelse med udnævnelsen af en ny konsul i Ostende.
55. F. eks. GSP. 22. dec. 1749, 23. marts 1750 og 7. april 1751.
56. GSP. 4. nov. 1775 og 20. jan. 1776.
57. GSP. 7. aug. 1797 og sept. 97.
58. Schim. pap. 1775: brev fra grev Bachof til Bernstorff i anledning af konsulatet i Triest samt GSP. 28. maj 1774.
59. Klager: klage fra P. H. Dahl over konsul Bockelmann i Cadix.
60. William Scharling: Handels- og Toldpolitik, Kbh. 1904, side 30—35, samt plakat af 29. okt. 1814 og frd. af 4. aug. 1824.

BILAG

Oversigt over danske konsulater indtil 1807.

Amsterdam	1683	Jersey	1754 ⁶	Cagliari	1788
Nantes	1685 ¹	Malta	1755	Constantinopel	1788
Bordeaux	1691	Barcelona	1759	Viborg	1794
Cadix	1691 ²	Petersborg	1760	Paris	1797 ¹¹
London	1697 ³	Riga	1761	Cette	1798
Venezia	1734	Sverige	1762 ⁷	Orienten	1798 ¹²
Danzig	1734	Rotterdam	1762	Bremen	1800
La Rochelle	1734	Cartagena	1762	Rom	1800
Lissabon	1735	Dublin	1763	Antwerpen	1801
Mallaga	1735	Leith (Skotl.)	1764	Isle de France	1801
Sevilla	1737	Nice	1766	Stettin	1801
Marseille	1741	Porto Mahon	1772	Batavia	1801
St. Martin	1743 ⁴	Liverpool	1774	Washington	1801
Madeira	1743	Hull	1774	Italien	1802 ¹³
Ostende	1744	Lübeck	1777	Cherbourg	1802
Gibraltar	1747	Arkangelsk	1780	Corfu	1802
Genua	1748	Toulon	1782 ⁸	Korsika	1802
Livorno	1748	Cap det Gode		Emden	1802
Rouen	1748	Håb	1783	Ancona	1803
Bayonne	1749	Abbéville	1784 ⁹	Bruxelles	1804
Dunkerque	1749	Liebau	1785	Civitavecchia	1804
Neapel	1750	Sct. Quentin	1786 ¹⁰	Smyrna	1805
Falmouth	1751 ⁵	Koruna	1787	Philadelphia	1806
Triest	1753	Königsberg	1787	New York	1806
Alicante	1754	Memel	1787		

1) Undertiden sammenlagt med det senere oprettede konsulat i La Rochelle. 2) Ofte sammenlagt med konsulatet i Sevilla. 3) Konsulatet var kun besat en kort periode i begyndelsen af det 18. århundrede, derefter var det ledigt, indtil Henry Muylmann blev konsul 1760. 4) Dette konsulat opretholdtes kun et par år. 5) Blev 1783 lagt under konsulatet i London. 6) Konsulatet på Jerseyøerne opretholdtes kun i få år. 7) Residerede i Stockholm. 8) Toulon lagdes snart igen under Marseille. 9) Flyttedes senere til Havre de Grace. 10) Konsulatet i Sct. Quentin blev 1801 lagt under La Rochelle. 11) Generalkonsulat for Frankrig. 12) Dette konsulat var igen ubesat fra 1801. 13) Generalkonsulat.

Konsulen udnævntes som regel til et større distrikt, og det var naturligvis vanskeligt for ham at varetage konsulatsforretningerne på steder, der lå fjernt fra hans egen by. Skulle instruktionens bestemmelser overholdes, var det derfor nødvendigt for konsulen at udnævne vicekonsuler i de øvrige havne, der måtte høre under distriktet. Dette kunne være af betydelig størrelse, konsulatet i Marseille omfattede således hele det sydlige Frankrig, og Falmouth havde under sig hele den engelske kanalzone. Dette forhold var særlig udpræget i begyndelsen, da konsulaterne var få og distrikterne derfor store. Ikke desto mindre udnævntes der i begyndelsen kun få vicekonsuler. Bedst var forholdene i så henseende i Frankrig, hvor den også på andre områder energiske konsul i Nantes og La Rochelle, Gustav Nordingh de Witte, i 1753 havde 8 vicekonsuler. Konsulen i Marseille havde 1 og konsulatet i Rouen 4. I Portugal var der 1 vicekonsul. På fastlandet var der således ialt 14 vicekonsuler. I England udnævntes den tidligere lieutenant Berent Falck 1751 til konsul for området ved Kanalen med

bopæl i Falmouth med den udtrykkelige begrundelse, at han der skulle organisere et konsulatsvæsen til støtte for danske skibe, som ofte tvinges til at søge ly i disse havne på grund af de urolige vejrforhold. Han havde da også straks en liste over 12 parat, således at hele kysten fra Cornwall til Dover var dækket.

25 år senere i 1775 var der sket en betydelig udvikling på dette område. I Frankrig var der således nu 28 vicekonsuler mod 13 i 1753. På den pyrenæiske halvø, hvor der tidligere kun var en vicekonsul, i Porto i Portugal, var der nu 19, men antallet af konsulater var også i samme tid blevet udvidet med 3, nemlig i Alicante, Barcelona og Cartagena. I Italien, hvor der tidligere ikke var nogen vicekonsul, var der nu 6. I England og Irland var der i 1775 61 vicekonsuler mod tidligere 12. Her var også blevet oprettet nye konsulater i London, Liverpool, Hull, Leith og Dublin. I Østersøområdet anvendtes vicekonsuler næsten ikke.

Indtil 1807 blev der, som det fremgår af listen, oprettet adskillige nye konsulater, ofte af tidligere vicekonsulater. Også antallet af disse øgedes stærkt. I Frankrig var der nu 32, på den pyrenæiske halvø 40 og i Italien 42. I England og på Irland var der ialt 81 vicekonsuler, hvoraf London alene havde 40. Desuden havde konsulaterne i Nederlandene 11 vicekonsuler, mens der i Østersøen og Rusland var 13. Hvad angår de nyoprettede konsulater i Amerika, så havde allerede i 1806 Philadelphia 6 og New York 3 vicekonsuler.

Ved udnævnelsen af vicekonsuler var det naturligvis umuligt at tage hensyn til nationalitet, og næsten alle var indfødte på stedet. — Til grund for ovenstående oversigt ligger følgende materiale: For tiden indtil 1749: Forordninger af 8. dec. 1683, 22. aug. 1685, 6. okt. 1691 og 16. aug. 1728 samt den i note 17 omtalte indberetning fra Joachim Wasserschlebe. For den efterfølgende tid er anvendt: GSP: 9. febr. 1751 en indberetning fra konsul Berent Falck i Falmouth, 13. aug. 1753 en liste over danske konsulater og vicekonsuler. GSJ: 1775 en liste over danske konsulater og vicekonsuler. Iøvrigt er fra 1734 hof- og statskalenderen anvendt for hvert år. Dog er især i begyndelsen konsulater ofte først optaget heri flere år efter udnævnelsen, hvorfor den kun med sikkerhed kan anvendes for de senere års vedkommende. Angående antallet af vicekonsuler 1806 bygges udelukkende på hof- og statskalenderen.

En vesterhavsstranding 1850

Af TAGE KAAKSTED

Lige fra den tid, hvor de første skibe forsigtigt rundede Skagen, har Nørrejylland vestkyst været en kyststrækning, som de søfarende nærrede stor frygt for.

I en længde af 325 km fra Skagen og til Blåvandshuk findes ud imod havet næsten overalt en række høje sammenhængende, marehalsbeplantede sandklitter. Ved normal vandstand når havet ikke helt op til klitternes fod, hvorved der dannes en nedadgående skråning — havstokken. Grunden udenfor, som næsten overalt består af løst bevægeligt sand, tiltager jævnt i dybde fra havstokken og udefter. På de fleste steder findes dog tre — undertiden to — revler med dybere vand imellem. Den yderste revle ligger almindeligvis 6—700 m fra stranden; på denne revle er der ca. 5 m vand. På den mellemste revle, der ligger omkring 200 m fra land, er der ca. 4 m vand, og her strander de større skibe, efter at de har hugget sig over den yderste revle. Den inderste revle har kun lidt vand og ligger ganske nær ved strandbredden. Uden for revlerne er der dybt vand. Under pålandsstorm, når søerne vælter ind mod kysten, bryder bølgerne stærkt på revlerne og bringer de strandede skibe til at hugge hårdt i havbunden, hvorved de ofte sønderslås i løbet af kort tid¹.

Storkøbmanden Chr. H. Nielsen i Hjørring måtte i sin egenskab af kgl. strandingskommissionær for Vendsyssel mange gange varetage de strandedes interesser. Gennem hans velbevarede og velordnede strandingskommissariatsarkiv får man et detailleret og pålideligt billede af nogle af de talrige strandinger, der i det 19. århundrede fandt sted på Vendsyssels vestkyst.

Strandingskommissionæren, der ikke var embedsmand, havde ved sin bestalling fået øvrighedens anbefaling som en mand, de skibbrudne trygt kunne henvende sig til. Til ham søgte da både søfolkene og ladningsejeren for at få den forretningsmæssige bistand til afvikling af strandingen, som de havde brug for. Strandingskommissionærernes

papirer indeholder derfor også de papirer, der oplyser om de nærmeste økonomiske følger af en stranding, forhold som almindeligvis ikke har været påagtet i skildringer af strandinger, men som dog giver et ikke uvæsentligt bidrag til forståelse af de vilkår, hvorunder man i forrige århundrede drev handel og søfart.

Almindeligvis forestiller man sig en stranding på vestkysten som en dramatisk begivenhed, hvor ikke alene skib og ladning, men også menneskeliv stod på spil, og hvor modige og uselviske fiskere og redningsmænd under elementernes rasen udførte heltebedrifter for at redde deres medmennesker. Det er også rigtigt, at mange strandinger foregik under meget dramatiske forhold. Om sådanne giver Chr. H. Nielsens arkiv os også underretning. I marts 1850 strandede f. ex. den svenske brig »Albion« på Mårup strand i stormvejr. Trods stormen lykkedes det at bjærge 8 mand. Kaptajnen omkom under forsøg på at svømme i land, og et fiskerfartøj gik nu ud for at prøve at redde de 3 tilbageværende, som havde bundet sig fast til masten. Men på grund af den hæftige brænding kunne redningsbåden ikke gennemføre sit forehavende. Kort efter knustes skibet, og de 3 mand druknede da².

Et stort antal strandinger skyldtes imidlertid usigtbart vejr og stærk strøm i forbindelse med skipperens manglende kendskab til farvandene. Disse strandinger forløb som regel på en langt mere ufarlig og udramatisk måde end de mere omtalte stormvejrstrandinger.

Der skal her berettes om en sådan typisk vesterhavsstranding.

Med den 127 brutto register tons store skonnert »Enterprize« af London forlod kaptajn John Irvine med en besætning på 5 mand den 6. april 1850 Swinemünde³. Skonnerten medførte en ladning på 7294 zinkplader; af disse var 3104 fra handelshuset von Stade und Sturm, Stettin, og til firmaet Havenith and Co., London, 2454 var fra S. Abel junior, Stettin, og til Adolph Wentzel, London, resten var fra Metzenthin & Co. Endvidere bestod ladningen af 50 sække kløverfrø fra v. Stade und Sturm til Young & Begbie, London, samt 400 jernbanesveller fra Friedr. Poll, Stettin. Fragten var sat til 12 sh. pr. t⁴.

Den 10. april nåede »Enterprize« Helsingør efter en besværlig sejlads. Vejret havde været dårligt hele tiden, idet svær søgang havde skiftet med »tykt og tåget vejr«⁵. Efter at have klareret på Helsingør toldbod, hvor man jo dengang skulle betale sundtold, og fået to agter-

udsejlede engelske sømænd ombord som passagerer på konsulatets regning, forlod »Enterprize« samme dag Helsingør bound for London. Logbogen giver et levende billede af det fortsat dårlige vejr, man måtte kæmpe med på vejen fra Helsingør: »D. 11. april kl. 2 morgen. Anholt fyr s. v. til v. Afst. 8 miles. Skibet arbejder og strækker sig meget hårdt. Hun tager vand ind.« — Da man nærmede sig Skagen, satte det i med tåge. Skagens fyr observeredes den 11. april kl. 20 i en afstand af 8 engelske mil mod syd. Skibet styrede derpå lige mod vest, og ved midnatstid troede man at være 10 engelske mil fra land, da man i det samme stødte på grund. Ti minutter efter grundstødningen stod vandet allerede 4 fod højt i fartøjet, idet kølen var brækket. Bådene blev derfor sat ud, for at man kunne redde sig, hvis skibet skulle gå i stykker. Fra kl. 2 sad de strandede i bådene, idet de holdt sig ved skibet, indtil det ved firetiden begyndte at dages. Først da roede de i land og fandt ud af, at de var strandet på 3. revle ca. 1 km ud for Kjul strand, 3—4 km øst for Hirsthals⁶.

Når et skib dengang strandede, havde kystens beboere og de stedlige embedsmænd ganske bestemte retningslinier at gå frem efter, som var fastsat i kongelig forordning af 28. december 1836. Ved »Enterprize«s stranding den 12. april 1850 ser vi nu, hvorledes denne forordnings bestemmelser ganske nøje efterleves.

Da kystens beboere havde erfaret, at der var sket en stranding, sendte de strax pr. ridende bud anmeldelse til by- og herredsfogden i Hjørring, justitsråd C. N. Petersen, der for tiden tillige var fungerende amtmand over Hjørring amt, hvorfor den fordrede anmeldelse til amtmanden sparede. Samtidig underrettedes toldvæsnet⁷. — Herredsfogden, der havde fået meddelelsen kl. 7,30 indfandt sig kl. 11,30 på Kjul strand. Sogne- og strandfoged Niels Svendsen og skipper Mikkel Therkildsen begge fra Uggerby udtoges til skønsmænd, og efter at de sammen med herredsfogden havde synet skibet, erklæredes det for totalt vrage, da vandet stod lige så højt indenfor som udenfor. For at redde lasten fandt skønsmændene det nødvendigt at kappe masterne og opbryde en del af dækket, hvad der strax blev iværksat, efter at man havde indbjærget sejl, tovværk, og hvad man iøvrigt havde kunnet bringe i land. Kaptajn John Irvine var naturligvis enig med myndighederne⁸ om de her trufne foranstaltninger, og han overlod bjærgelønnens bestemmelse til amtet, som sædvane var⁹. Til strandingskom-

missionær¹⁰ antog han konsul Chr. H. Nielsen, Hjørring¹¹, der strax var mødt, så snart meddelelsen om strandingen var nået Hjørring.

Kaptajnen, strandingskommissionæren og herredsfogden drog derpå omsorg for, at man fik antaget bjærgere blandt omegnens beboere¹². Der antoges ialt 62 mand, et lige stort antal fra Asdal og Horne sogne. Af disse 62 mand tildeltes de 4 som forbjergere hver 2 lodder, 16 mand hver 1 lod, 27 hver $\frac{1}{2}$ lod og 15 hver $\frac{1}{3}$ lod af bjærgelønnen¹³. Endvidere blev der sørget for et vagthold til at holde opsyn med det ilandbjærgede gods¹⁴.

Bjærgningen kunne nu tage sin begyndelse. Man bjærgede strax 44 sække kløverfrø sammen med skibets proviantbeholdning. Da disse ting ville blive fordærvede ved at henligge, solgtes de den følgende dag ved auktion efter bekendtgørelse ved trommeslag i Hjørring og ved mundtlig underretning til de tilstedeværende på strandingsstedet¹⁵. Kløverfrøet vurderedes til 1 rbd. pr. sæk, men ved auktionen solgtes det med en overpris på fra 1—4 mark pr. sæk, således at salget af kløverfrø i alt indbragte 516 rbd. 1 m. 12 sk. Provianten solgtes for 7 rbd. 1 m. 9 sk.¹⁶.

Samme dag afholdtes et kortvarigt søforhør¹⁷. Ved dette erklærede samtlige besætningsmedlemmer, at de var af den opfattelse, at der ikke var begået nogen som helst forseelse eller forsømmelse, der kunne have forårsaget skibets forlis, men at dette derimod skyldtes strømmen og det bestandigt tågede vejr¹⁸.

Efter at man hos smed Hald i Heden, Asdal sogn, havde fået fremstillet nogle tænger til at fiske zinkplader op med, kunne bjærgningen nu for alvor begynde¹⁹. Efter et par dages forløb sank skroget imidlertid så dybt, at vandet stod 6 fod over skanseklædningen, hvorfor opbjærgningen måtte ske direkte fra bådene; hidtil havde man kunnet arbejde på vragefs dæk. Yderligere besværliggjordes bjærgningsarbejdet ved uroligt vejr med stærk søgang. Den 18. april faldt skibet således over på bagbords side, hvorved det kom til at ligge så uheldigt, at det stadig slingrede. Dette forsøgte man at modvirke ved hjælp af et fra vraget udført varpanker. Trods disse vanskeligheder var de erfarne bjærgere dog i stand til at bjærge gennemsnitlig 300 zinkplader à 21 kg om dagen. På de dage, hvor det stormede så stærkt, at bjærgerne ikke kunne sejle ud til vraget, bjærgede man i stedet ilanddrevne jernbanesveller og andet vraggods²⁰.

Samtidig med at bjærgerne ude ved kysten gjorde et stort arbejde for at redde så meget som muligt af skib og ladning, havde strandingskommissionær Chr. H. Nielsen inde i Hjørring også et stort arbejde at gøre i forbindelse med strandingen. — Strax efter »Enterprise«s stranding underrettede Chr. H. Nielsen skibets redere James Hendry og Peter Irvine — sidstnævnte en broder til kaptajnen — om det passerede, idet han udbad sig direktiver i anledning af strandingen. Ligeledes informerede han de handelshuse, der havde afsendt ladningen, og de, til hvem den var bestemt. Sidst, men ikke mindst meddelte han det store internationale søforsikringsselskab Lloyd's i London de nærmere omstændigheder ved »Enterprise«s endeligt²¹. — Endelig måtte han sørge for, at de strandede sømænd med undtagelse af kaptajnen blev sendt til Helsingør for derfra at sejle til England. Allerede den 15. april tog de 7 sømænd anført af styrmanden William Dearness afsted. Chr. H. Nielsen havde medgivet dem 10 rbd. til fortæring m. v. på turen fra Hjørring til Ålborg, hvorfra de ved den derværende engelske vicekonsul Jens S. Herskinds foranstaltning blev sendt til Helsingør med rutedampskibet »Iris«. Over for vicekonsul Herskind måtte styrmanden aflægge regnskab for de 10 rbd. Udgiftsposterne fordelte sig således: 1. kro: kaffe: 5 mark; 2. kro: frokost: 11 mark; 3. kro: middag: 4 rbd. 4 m. 6 sk.; overfarten fra Sundby: 7 mark; beholdt til øl på damperen til Helsingør (!): 2 m. 10 sk. Ialt 9 rbd. — Resten, 1 rbd., sendte vicekonsul Herskind tilbage til Chr. H. Nielsen samtidig med, at han udbad sig 30 rbd. 6 m. 4 sk., der androg de udgifter, han havde haft ved mandskabets transport til Helsingør²².

Imidlertid indløb der den 29. april svar fra Lloyd's. Dettes agent, kaptajn C. T. Anderson, London, erklærede, at 50 % af strandingsmassen til bjærgningsomkostninger, som Chr. H. Nielsen havde anslået, var det højeste beløb, som nogensinde var blevet forlangt af Lloyd's, og han opfordrede Chr. H. Nielsen til at forsøge bjærgningsomkostningerne nedsat. Endvidere ytrede C. T. Anderson ængstelse for, at bjærgerne ikke skulle kunne klare bjærgningen ved egne midler, og han anmodede derfor Chr. H. Nielsen om, inden vraget sandede til, at henvende sig til konsul Kall i Frederikshavn og sikre sig hans dykkerapparat til bjærgningen²³. — Strax efter modtagelsen af brevet fra Lloyd's tog Chr. H. Nielsen ud til strandingsstedet. Bjærgerne havde da i alt på 13 dage bjærget ca. 4000 af de godt 7000 zinkplader, af hvilken

grund en dykker hidtil havde været overflødig. Tillige ville anvendelsen af en dykker have været forbundet med en ikke ringe fare for denne, da svellerne, der havde været skjult af zinken, ved mindste forandring i det deraf dannede dække, ofte rev sig ud af deres leje med sådan voldsomhed, at dykkeren og hans apparat hvert øjeblik ville have været udsat for største fare ved et sammenstød med de løsrevne sveller. Til at afgive skøn over, hvorvidt en dykkers tilstedeværelse nu ville blive til nytte, udtog politimesterens stedfortræder²⁴ herredsfuldmægtig Schmidt købmand Jensenius Bergh, Hjørring, og sogne- og strandfoged Niels Svendsen. Efter at disse havde besigtiget vraget, der af stormen nu var blevet helt adspillettet, udtalte de under eds tilbud, at det ville være umuligt for en dykker at foretage bjærgningen af de resterende zinkplader, der lå på 10 fod vand, med samme hurtighed som bjærgerne, der var forsynet med de specielt fremstillede jerntænger. Yderligere ville anvendelsen af en dykker medføre større bjærgningsudgifter. Skønsmændene måtte derfor fraråde indforskrivningen af konsul Kalls dykkerdragt²⁵. Samtidig med at Chr. H. Nielsen underrettede Lloyd's herom, traf han for alle eventualiteters skyld aftale med konsul Kall om i givet fald at låne hans dykkerdragt²⁶.

Afbrudt af storm og søgang fra den 3. til den 5. og fra den 8. til den 15. maj fortsatte bjærgningen derpå. Konsul Kalls dykkerapparat fik man ikke brug for. Den 23. maj meddelte strandfogderne Augustinus Buhelt og A. Nørgaard samt bjærger Hans Rimmen, at bjærgningen nu måtte siges at være tilendebragt, eftersom al tømmeret var bjærget, og der kun manglede 2 à 300 zinkplader, som var så vanskelige at opbjærge, at omkostningerne derved ville blive uforholdsmæssigt store. Chr. H. Nielsen og kaptajn John Irvine, der endnu ikke var rejst til England, begærede derfor to uvildige mænd udtaget til nærmere at undersøge bundstedet og afgive skøn over, hvorvidt det måtte anses for hensigtsmæssigt at fortsætte bjærgningen. Hertil udtoges Niels Svendsen og handelsmand Thomas Jensen, der begge efter at have synet bundstedet erklærede, at de anså videre bjærgning for uhensigtsmæssig²⁷.

Allerede den 3. maj havde Chr. H. Nielsen modtaget brev fra Peter Irvine, der på redernes vegne opfordrede ham til at sælge alle dele skibet tilhørende til højest opnåelige pris²⁸. Der blev derfor strax berammet offentlig auktion til den 23. maj, hvilket bekendtgjordes ved

trommeslag i Hjørring og Frederikshavn, på kirkestævne overalt i Venneberg herred samt ved avertissement tre gange i Hjørring Amtstidende og Aalborg Stiftstidende²⁹. — Ved auktionen solgtes først en del af kaptajns private ejendele, der i alt indbragte 45 rbd.³⁰. Dernæst holdtes auktion over skibets takkelage og inventarium. Herved indkom i alt 1573 rbd. 4 m. 15 sk.³¹.

Med ladningen stillede det sig noget anderledes, idet C. T. Anderson havde meddelt Chr. H. Nielsen, at Lloyd's ønskede denne sendt til England³². Dette havde Chr. H. Nielsen frarådet i sit svarbrev den 20. maj, idet han fremholdt, at kysten aldrig havde manglet købere, ligesom han påpegede, at det var farligt, vanskeligt og dyrt at få ladningen fragtet bort fra Jyllands vestkyst. Efter anmodning fra kaptajn Anderson sendte han dog et tilbud på transport af ladningen, som han havde indhentet hos kaptajn A. Munck, Ålborg, fører af den 120 t store skonnert »Tvende Brødre«. Kaptajn Munck forlangte for at transportere zinkpladerne fra Kjul til London 1 rbd. pr. 100 pund og 10 rbd. pr. t for svellerne. — Den 31. maj meddelte Chr. H. Nielsen Lloyd's, at han nu ville anslå bjærgningsomkostningerne til ca. 10.000 rbd.³³. Herpå svarede kaptajn Anderson, at assurandørerne stadig ville have zinken transporteret til England, samt at de var villige til at betale kaptajn Munck £ 2.5.0 pr. t (= 1 rbd. pr. 100 pund) i fragtpenge. Derimod ønskede man nu resten af ladningen bortauktioneret³⁴. — Forinden ladningen udførtes eller solgtes, skulle den taxeres³⁵. I denne anledning sattes bytingsretten den 11. juni på Hjørring rådhus. Her meddelte de af retten udpegede taxatorer Jensenius Bergh og Niels Svendsen, at zinkladningen, hvis vægt var opgjort til 298.920 pund, i henhold til de priskuranter, de var i besiddelse af, måtte ansættes til en værdi af 7½ sk. pr. pund, hvilket ialt udgjorde 23.353 rbd. De 354 bjærgede sveller ville de ansætte til en værdi af 225 rbd. Imod denne taxation gjorde hverken Chr. H. Nielsen eller de tilstedeværende bjærgere indsigelse³⁶. — Den 18. juni modtog Chr. H. Nielsen brev fra Lloyd's, der underrettede ham om, at kaptajn C. T. Anderson den 14. juni via Hamborg ville rejse til Thisted³⁷. Derfra ville han tage til Hjørring for at deltage i fastsættelsen af bjærgelønnen og sørge for transporten af zinken. Chr. H. Nielsen fik derfor pålæg om intet at foretage sig, før Anderson ankom. På dette tidspunkt var imidlertid allerede på sædvanlig måde³⁸ berammet auktion over bundstedet i søen — d. v. s. resterne af vraget med den del af

ladningen, som skønsmændene ikke mente, det kunne betale sig at bjærge, og denne auktion fandt derfor sted den 21. juni på strandfoged Niels P. Hornes bopæl i Kjøl. Her blev købmand og skudehandler A. R. Segelcke, Lønstrup, der iøvrigt under bjærgningen havde været strandingskommissionærens fuldmægtig på strandingsstedet, den højestbydende og erhvervede bundstedet for 130 rbd.³⁹.

Den 26. juni ankom Lloyd's agent kaptajn C. T. Anderson til Hjørring, hvor han blev gjort bekendt med bjærgningens forløb og den foretagne vurdering af ladningen. Han nedlagde strax protest over, at zinken var blevet ansat til £ 17 pr. t (= 7½ sk. pr. pund). Efter hans mening var taxationen blevet foretaget uden tilstrækkeligt kendskab til zinkens virkelige værdi eller kvalitet. Han hævdede, at dens værdi i London kun androg £ 14.14.10 pr. t, hvorfor det var hans pligt at anmode strandingskommissionæren om at bede herredsfogden udpege to andre mænd til at foretage en anden værdiansættelse. I dette øjemed havde han medbragt en engelsk priskurant⁴⁰. — Der blev derfor den 2. juli nedsat en extraret på Hjørring rådhus. Her fastholdt Anderson sin påstand, idet han atter bemærkede, at han fandt 23.353 rbd. 12 sk. for høj en taxation af zinken, da den efter den engelske priskurant ikke kunne anslås højere end til 17.199 rbd. Herved ville strandingsmassens bruttobeløb blive 19.524 rbd. 9 sk. Anderson ville derfor finde det rimeligt, om der tilstodes bjærgerne en bjærgeløn på 4700 rbd., hvilket ialt ville udgøre ¼ af nettobeløbet. Hvert bjærgelod ville da beløbe sig til lidt over 100 rbd. Hermed erklærede samtlige tilstedeværende bjærgere sig tilfredse. Hver af de ved bjærgningsarbejdet benyttede både beregnedes til 2 lodder, så at samtlige lodders antal blev 46½. — Retten kunne imidlertid ikke tage C. T. Andersons protest til følge, og ved den endelige opgørelse fulgte man derfor taxatorernes beregning. — Ved det samme retsmøde protesterede Anderson — under henvisning til engelsk sædvaneret — mod, at der udbetaltes kaptajn John Irvine 322 rbd. 3 m. 8 sk. af strandingsmassen i distancefragt — d. v. s. betaling for transport af ladningen fra Swinemünde til Kjøl⁴¹. Ligeledes fandt han det uberettiget, at kaptajnens hyre faldt strandingsmassen til last for længere tid end fra strandingsdagen og til den dag, han forlod strandingsstedet⁴². Rettens kendelse gik ud på, at distancefragten og kaptajnens hyre måtte betragtes som strandingsmassen uvedkommende. Imidlertid enedes parterne bag efter om, at kaptajnen også skulle have hyre udbetalt for tiden før stran-

dingsdagen, mens spørgsmålet om distancefragten til gengæld blev udskudt til afgørelse i England, således at Lloyd's forpligtede sig til at udbetale distancefragten, hvis en undersøgelse af engelsk skik og brug gav til resultat, at distancefragten ikke kunne anses som strandingsmassen uvedkommende. I modsat fald forpligtede John Irvine sig til at opgive kravet om distancefragt⁴³.

Endelig kunne man skride til auktion over jernbanesvellerne. Auktionen, der var indvarslet på sædvanlig vis⁴⁴, fandt sted på strandingsstedet i overværelse af toldkasserer, kammerjunker Redemann og strandkontrollør Svarre, idet svellerne var toldpligtige. Svellerne solgtes tre ad gangen og indbragte ialt 278 rbd. 3 sk. I toldafgift måtte der for de 1985 kubikfod fyr og gran betales 70 rbd., hvortil kom en krigsskat på 17 rbd. — man befandt sig jo på treårskrigen tid — ialt 87 rbd.⁴⁵. Mens de øvrige auktioner havde givet et pænt overskud⁴⁶, gav denne et underskud på 10 rbd. 4 m., idet udgifterne i forbindelse med salget opgjordes til 288 rbd. 4 m. 4 sk. Det havde således kunnet betale sig at lade svellerne henligge⁴⁷.

Strandingsforretningerne var nu for så vidt tilendebragte⁴⁸, og i skrivelse af 27. juli 1850 bad C. T. Anderson og John Irvine Chr. H. Nielsen om at opgøre indtægter og udgifter i forbindelse med »Enterprize« stranding, således at man kunne komme til en midlertidig afgørelse⁴⁹.

Den 7. august havde Chr. H. Nielsen tilendebragt opstillingen af regnskabet. Indtægterne ved salg af skibets genstande androg 1.605 rbd. 5 m. 12 sk., mens salget af ladningen (d. v. s. kløverfrø, sveller, zinken i bundstedet + en del småting) opgjordes til ialt 877 rbd. 4 m. 12 sk. — Værdien af zinkladningen, som nu var transporteret til Frederikshavn og derfra med »Tvende Brødre« ført til London, ansattes som allerede nævnt til 23.353 rbd. 12 sk. Strandingsmassens bruttoværdi udgjorde derfor ialt 25.836 rbd. 5 m. 4 sk. — Den største udgiftspost var ret naturligt bjærgelønnen, der som berørt var beregnet til 4700 rbd. Endvidere var strandingskommissionærens salær af amtet⁵⁰ fastsat til 608 rbd. 2 m. 3 sk. — et beløb, der var fremkommet således: af de første 5000 rbd. 4 % = 200 rbd., de næste 5000 rbd. 3 % = 150 rbd., de næste 10.000 rbd. 2 % = 200 rbd., samt 1 % af resten = 58 rbd. 2 m. 3 sk. Hertil kom forskellige udgifter bl. a. til toldvæsnet, til herredsfogden⁵¹, til fremstilling af bjærgeredskaber, hyre til kaptajnen, således at de sam-

lede udgifter i alt kom op på 7593 rbd. 1 m. 4 sk. eller ca. 30 % af strandingsmassen, hvilket var væsentlig mindre end i begyndelsen anslået af Chr. H. Nielsen. — Omkostningerne ved bjærgningen af zinken opgjordes alene til 604 rbd. 5 m. 14 sk. Imidlertid havde auktionerne indbragt så meget, at Lloyd's kunne »nøjes« med kontant at udrede 5.108 rbd. 8 m. 11 sk.⁵².

Den 12. august forlod kaptajn John Irvine Hjørring efter at have fået udbetalt 181 rbd. 2 m. 4 sk. i hyre⁵³. Det var den sum, der var tilbage, efter at udgifterne ved hans ophold var dækket. Efter fire ufrivillige måneder i Danmark kunne »Enterprize«s kaptajn vende tilbage til England. Men strandingsagen var ikke afsluttet for hans vedkommende. Spørgsmålet om distancefragten stod endnu tilbage at løse. Om afgørelsen af dette problem bringer Chr. H. Niensens arkiv imidlertid ingen underretning.

Heller ikke Chr. H. Nielsen var dog færdig med »Enterprize«s stranding. Han havde endnu ikke afregnet med bjærgerne. Som nævnt var bjærgningen tilendebragt allerede den 23. maj, og efter kaptajn Andersons ankomst den 26. juni påbegyndtes bortkørslen af zinken til Frederikshavn. På dette tidspunkt havde bjærgerne endnu ikke fået deres bjærgeløn udbetalt, og da de nu så zinkstablerne blive mindre og mindre dag for dag, er de åbenbart blevet bange for, at der var mulighed for, at deres bjærgeløn var i fare; i hvert fald skrev de den 24. juli til Chr. H. Nielsen og beklagede sig over, at zinken fjernedes, før end de havde fået deres betaling. De bad ham derfor om, at den sum, der var blevet dem tilkendt ved extrarettens, måtte blive dem sikret, i det mindste inden hele ladningen var fjernet⁵⁴.

På baggrund af, at Chr. H. Nielsen altid med stor samvittighedsfuldhed varetog bjærgernes interesser og sørgede for, at de fik en rimelig betaling for deres arbejde, kan det ikke undre, at Chr. H. Nielsen gav bjærgerne et skarpt svar, hvori det bl. a. hed, at bortkørslen ikke var bjærgerne uventet eller ubekendt. Det sluttede: »således ankommer det heller ikke Dem at stille betingelser med hensyn til de foranstaltninger, som enten jeg eller min fuldmægtig måtte anordne«⁵⁵.

Hermed var bryderierne med bjærgelønnen dog ikke forbi. Den 30. juli modtog Chr. H. Nielsen brev fra den fungerende formand for Horne sogneforstanderskab, pastor Hans Frandsen Selchau, der advarede Chr.

H. Nielsen mod at udbetale bjærgeløn — 101 rbd. — til Peter Baltzersen, Horne. Han var nemlig almisselem, og han og hans familie førte en meget uordentlig husholdning. Da det derfor kunne befrygtes, at han ville forøde bjærgelønnen, tilrådede præsten, at pengene enten indbetaltes til kommunens fattigbestyrelse, blev hos Chr. H. Nielsen til udbetaling i rater eller indsattes i Hjørring Sparekasse⁵⁶.

Uanset sogneforstanderskabets henvendelse fik Peter Baltzersen dog sin bjærgeløn udbetalt sammen med de øvrige bjærgere, efter at strandingsregnskabet var blevet afsluttet den 7. august. Der var som nævnt 4700 rbd. at fordele mellem 46½ lod. 1 lod ansattes derfor til 101 rbd. 7 sk., og 4 mand fik af denne grund udbetalt 202 rbd. 4 sk., 16 mand fik hver 101 rbd. 7 sk., 27 mand hver 50 rbd. 3 m 3½ sk. og 15 mand hver 33 rbd. 4 m. 2⅓ sk. Til bjæringsbådene, som tilhørte strandfoged Horne, udbetaltes 2 lodder for hver båd eller tilsammen 404 rbd. 1 m. 12 sk. — I betragtning af, at bjæringsarbejdet i effektiv arbejdstid kun varede ca. 1 måned, må de udbetalte lønninger til bjærgerne efter datidens forhold betragtes som endog særdeles gode. Når man betænkter, hvor mange strandinger, der skete på Vendsyssels vestkyst dengang, vil man forstå, at beboerne har haft en sikker indtægtskilde ved bjæringsarbejde.

»Enterprize«s stranding er kun en enkelt blandt mange, men den er typisk. Fra det øjeblik, et skib strandede og til den dag, hvor den sidste skilling var udbetalt i bjærgeløn, kunne der gå lang tid. En stranding udløste et langt større maskineri, end man måske forestiller sig. Som ringe på vandet efter et stenkast forplantede den sig. Sognefoged, strandfoged, herredsfoged, toldkontrollør, amtmand, konsul og assurandør måtte i arbejde. Den, der utvivlsomt havde de fleste besværligheder og det største arbejde, var den kgl. strandingskommissionær — i dette tilfælde Chr. H. Nielsen, Hjørring. Ved »Enterprize«s stranding — som ved de mange andre, han havde haft med at gøre — havde han varetaget alle parters interesser med nidkærhed og omhu.

UTRYKTE KILDER

Erhvervsarkivet:

- Chr. H. Niensens strandingskommissariatsarkiv, 1850, »Enterprize«. I denne pakke findes samtlige arkivalier, hvortil der henvises til i det følgende.
Chr. H. Niensens strandingskopibog 1848—53.

LITTERATUR

- Om Redningsvæsenet i Danmark, dets Oprindelse, Organisation og Virksomhed indtil Udgangen af Aaret 1857 (1858).
Betænkning afgivet af Kommissionen af 1925 vedrørende det danske Redningsvæsen (1926).
C. P. Eisenreich: Det nørrejydske Redningsvæsen. Dets Tilblivelse, Organisation og Historie (1927).

HENVISNINGER

1. Om Redningsvæsenet i Danmark. 1858, p. 11 f. Jfr. Bet. afg. af Komm. af 1925 vedr. det danske Redningsvæsen. 1926, p. 8.
2. Chr. H. Niensens strandingskommissariatsarkiv, 1850, »Albion«.
3. Uddrag af logbogen. Venneberg Herreds strandingsprotokol. Udskrift Litra D. — Fremlagt ved søforhør den 13. 4. 1850. — Politimesteren var pligtig til at føre en strandingsprotokol. Frd. 28. 12. 1836, §§ 13, 17, 18.
4. If. certepartier og conossementer.
5. Logbogen.
6. Smst.
7. Jfr. frd. § 2. Om amtmandens medvirken § 33—34.
8. Jfr. frd. § 3—4.
9. Jfr. frd. § 7—8.
10. Udøvelsen af virksomhed som strandingskommissionær kræver bevilling af justitsministeriet. Efter strandingsloven af 1895 er strandingskommissionærerne praktisk talt forsvundet.
11. Jfr. frd. § 15.
12. Jfr. frd. § 5.
13. Jfr. frd. § 8.
14. Jfr. frd. § 11.
15. Jfr. frd. § 10, 11, 23. — Strandingsprotokollen. Litra D.
16. Strandingsprotokol. Litra B.
17. Jfr. frd. § 21.
18. Strandingsprotokol. Litra D.
19. Smst. Litra I.
20. Smst. Litra D.
21. Strandingskopibog. 1848—53.
22. Indkomne breve.
23. Indkomne breve.
24. Jfr. frd. § 13, 19.
25. Strandingsprotokol. Litra D.
26. Strandingskopibog.
27. Strandingsprotokol. Litra D. — Frd. § 13.
28. Indkomne breve.

29. Henhv. 7. 5. 1850 ff. og 8. 5. 1850 ff. — Frd. § 26.
30. Udskr. af Venneberg Herreds Strandingsprotokol. Særligt bilag.
31. Strandingsprotokol. Litra A.
32. Indkomne breve.
33. Strandingskopibog.
34. Indkomne breve.
35. Jfr. frd. § 25.
36. Strandingsprotokol. Litra G.
37. Indkomne breve. I Thisted skulle han formentlig varetage Lloyd's interesser i en anden strandingssag.
38. Hjørring Amtstidende 7. 6. 50 ff.
Aalborg Stiftstidende d. 10. 6. 50 ff.
39. Strandingsprotokol. Litra G.
40. Indkomne breve.
41. Niels Svendsen og handelsmand Thomas Jensen havde ansat den sejlede distance til $\frac{2}{5}$ af den fulde distance.
42. Skønsmændene var af den opfattelse, at kapt. burde have hyre fra den 11. februar og til den dag, han forlod strandingsstedet. Hans hyre androg £ 7 pr. måned.
43. Strandingsprotokol. Litra H.
44. Hjørring Amtstidende 8. 7. 1850 ff.
Aalborg Stiftstidende 11. 7. 1850 ff.
45. Strandingsprotokollen. Litra F. Frd. § 22.
46. Skibet 620 rbd. og kløverfrøet 331 rbd.
47. Afsluttende regnskab.
48. Jfr. frd. § 13.
49. Strandingsprotokol. Litra K.
50. Jfr. frd. § 33—34.
51. Jfr. frd. § 20.
52. Afsluttende regnskab.
53. Strandingsprotokol. Litra I.
54. Indkomne breve.
55. Kladden til svaret på bagsiden af det modtagne brev.
56. Indkomne breve.

Fra halvfemsernes konsulentvirksomhed

Et par episoder fra Harald Fabers virke

Af AXEL NYBORG

Man er i vore dage indstillet på, at dansk smør er ensartet, holdbart og har en fin smag. For de fleste er der næppe nogen mærkbar forskel på smagen, om det er leveret fra dette eller hint mejeri, eller om det er sommer- eller vintersmør. Smør fremstilles faktisk kun i een kvalitet her i landet, men alligevel er det for kendere muligt på smørudstillinger at graduere prøverne i forskellige boniteter og karakterisere deres fejl ved en bestemt bedømmelsesterminologi.

Efter at have været gæst på en smørudstilling anlægger man måske i den følgende tid et mere kritisk syn på smørret, når det smøres på ved morgenbordet, men man vil hurtigt opdage, at der skal fagkundskab til for at vurdere smør. Man skal imidlertid ingenlunde ønske sig tilbage til tider, hvor det var lettere at konstatere kvalitetsforskelle i dette efterspurgte mejeriprodukt.

De første smørudstillinger afholdtes i 1850'erne, og i de år var det en betydelig samling adjektiver, der blev taget i anvendelse, når dårligt smørs fejl nærmere skulle angives. Det kunne være »ildefarvet«, »smudsig«, »oliet« eller »harsk«, om vinteren eventuelt »hårdt«, »tørt« eller »bittert«, hvilket nok skyldtes dårlig fodring, eller det kunne være »røget og simpelt«, fordi lokalerne var mangelfulde eller behandlingen ukyndig.

Der fandtes altså smør i meget forskellig kvalitet, hvilket også kom til udtryk i smørnoteringen, hvor der ansattes flere klasser, der dog inden århundredskiftet kunne reduceres til een.

I firserne og halvfemserne omlagdes landbruget fra især at være kornproducerende til at lægge hovedvægten på animalsk produktion, og andelssystemet betød her meget for en hurtig og heldig udvikling. Megen omhu og ærgerrighed lagde man i smørproduktionen, men på en tid, hvor landbrugets problemer var mangeartede, og man ofte stod noget

usikkert over for opgavernes løsning, måtte ønsket om vejledning og kyndig rådgivning af fagfolk gøre sig gældende. Netop inden for mejeribrugets ansattes landets første konsulent. I 1860 knyttede Det kongelige danske Landhusholdningsselskab nemlig Th. Segelcke til sig; i 1875 kom den første konsulent i husdyrbrug, og i 1882 ansattes en konsulent i plantekultur og V. Stein i agrikulturkemi. I 1888 overgik konsulentvirksomheden til staten, og statskonsulenternes antal voksede i løbet af en halv snes år til 18. Endvidere ansatte landbrugets lokalorganisationer foreningskonsulenter; i 1900 var der over 40, der især virkede inden for husdyrbruget.

Landbrugskonsulenterne, der er specialister på deres område, skal vejlede landbruget i alle dets forhold og iagttage, om tilstandene på produktionsstederne er forsvarlige. I Landhusholdningsselskabets arkiv findes beretninger fra konsulenterne, undertiden morsomme at læse ved den lakoniske udformning, meddelelserne måtte få, når de skulle passes ind i rammerne af et skema. I beretninger fra forskellige mejerier hedder det: Bestyrer Jensen er vist meget selvklog. Bestyrer Andersen lader, som han forstår alt, men det er mer end tvivlsomt. Bestyrer M. er meget langsomt fattende og temmelig ligegyldig, hvad smørret angår. B. er en tarvelig mejerist og måske ikke så lidt doven. Bestyrer Jensen er kommet for tidlig af læren. Hvad skal man tro om jomfru Nielsen, der »kunde være dygtig, men er lidt flygtig«¹.

Foruden de ugentlige eller månedlige rapporter aflagdes årsberetninger; statskonsulenternes blev optaget i Tidsskrift for Landøkonomi. Til gensidig orientering for konsulenterne har Landhusholdningsselskabet afholdt konsulentmøder.

Det var ikke nok, at konsulenten holdt saglige foredrag i landboforeningerne eller ydede bidrag til landbrugsblade og -tidsskrifter, han måtte også ud og se, hvorledes der arbejdedes i det praktiske, ligesom han må det den dag i dag. Han gav landmændene gode råd med hensyn til dyrenes pasning og fodring, han forklarede de dengang ikke altid lige veluddannede mejerister og mejersker, hvordan de nye maskiner skulle betjenes, og på slagterierne kontrollerede han slagtedyrenes stand og vægt og lokalernes indretning. Et meget stort arbejde måtte udføres, og alle steder ønskedes hans nærværelse. For at landbruget imidlertid skulle kunne få glæde af produktionens omlægning, måtte der også tænkes på afsætningen i udlandet. Det var ikke mindst smør-

handelen, der havde interesse, og det skulle meget hurtigt vise sig, at det også på dette område var påkrævet at få en konsulent, og det skulle være en mand med ganske særlige kvalifikationer, hvis hans arbejde skulle bære frugt.

Medens det bedre danske smør i tidligere tid især var blevet eksporteret til England via tyske opkøbere i Kiel og Hamborg, ønskede man, da smørproduktionen var blevet en virkelig faktor i landbrugets økonomi, at få en direkte afsætning til det engelske marked. Herregårdssmørret gik dengang direkte til grossererens og afsattes gennem adskillige mellemmænd til den engelske forbruger. De mindre producenter leverede deres smør til torvet eller til købmanden, der sorterede og omæltede det, hvorefter det solgtes til en mægler, der var forbindelsesmand til en grosserer. Denne havde engelske kommissionærer, som var leverandører til engelske grossister, der forsynede detailhandelen med dansk smør. Denne handelsmetode var ikke blot uheldig, fordi den virkede fordyrende, men også fordi den virkede skadeligt på smørrets kvalitet ved sin sendrægtighed, ligesom den gav anledning til alle hånde indgreb på varen, hvor en vidtløftig handlende ville gøre sig en ekstra fortjeneste ved at strække smørret eller ved at gemme det, til bedre pris kunne opnås. I nogen grad modvirkedes disse uheldige forhold, da smørret sattes i storproduktion, og danske grossister så deres fordel i at specialisere sig i smørhandel. Det måtte ganske naturligt være i deres interesse at undgå de mange mellemhandlere, og efterhånden vandt derfor en anden form for handel indpas med levering til engelsk grossist eller endog direkte til engelsk detaillist, idet varerne afskibedes for køberens regning og risiko (*free on board*)². Arbejdet med forbedring af smørkvaliteten på de danske mejerier i forbindelse med den hurtigere og regelmæssigere levering foruden de omstændigheder, der iøvrigt måtte virke ind, f. eks. en fast og hurtig dampskibsforbindelse mellem landene, gav i løbet af nogle år det danske smør et godt renommé på det engelske marked.

Det vil dog være forkert at tro, at denne erobring af et udenlandsk marked var gået gnidningsfrit for sig. Da vort smør tilførtes England i stadig større kvanta, skærpedes konkurrenceforholdet til de tidligere indarbejdede smørsorter, hovedsagelig fra Irland og Frankrig. Det irske smør var ingenlunde dårligt, og det politiske modsætningsforhold mel-

lem Irland og England har vel næppe betydet noget væsentligt for handelsforbindelsen mellem de to lande. Det ferske, franske smør nød ry for at være sirligt og omhyggeligt fremstillet. Ydermere sendte også Australien snart smør til moderlandet, idet transportmidlernes forbedring gjorde en sådan eksport mulig. Herhjemme var man opmærksom på det nye konkurrencemoment³. På den anden side var forbruget af smør i England netop stærkt stigende⁴.

Man måtte fra dansk side med disse kendsgerninger for øje søge sig underrettet om engelske købevaner og den særlige engelske smag. I byerne satte man særlig pris på fersk smør, kærnet af stærkt syrnet fløde og grundigt udvasket for salt. Da usaltet smør imidlertid kun er lidet holdbart, var det et problem at skaffe en vare, der tilfredsstillte kravene til såvel smag som holdbarhed. Fra tidligere tid var dog også det søde, saltede herregårdssmør efterspurgt af engelske købere, og de mange nye, danske mejerier foretrak af hensyn til smørrets konsistens og holdbarhed at fremstille et letsaltet produkt af denne type. Derefter hævdede franskmændene fremdeles deres stilling som hovedleverandører af deres specialitet, det ferske smør.

Næppe havde det danske smør fået godt ry, før nye vanskeligheder i tiltagende grad gjorde sig gældende. Under navn af dansk smør blev forskellige forfalskninger falbudt, hvilket naturligvis i længden måtte skade vor smørhandel.

Vareforfalskning var før i tiden almindelig, i hvert fald hyppigere end i vor tid, hvor man fra det offentliges side ved love og anordninger samt ved kontrol med, at disse overholdes, har søgt at råde bod på denne kedelige form for bedrageri, som køberen ofte vanskeligt kan gardere sig imod.

Netop i de varegrupper, der leveres til eller fra landbruget, har det været særlig let at foretage forfalskninger. Bonden så med mistænkssomhed på gødnings- og foderstoffet eller frøblanding, medens hans egne produkter også forholdsvis let lod sig udnytte i spekulationsøjemed eller til forfalskning. Hvor let lader mælk sig ikke fortynde med vand?

I den internationale handel med landbrugsprodukter er der formodentlig også fra ældre tid mange vidnesbyrd om forfalskninger. Eksempelvis kan nævnes, at fiffige handelsfolk omkring 1760 opkøbte danskfremstillet ost, som i Holland påsattes den for dette lands oste karakteristiske røde farve, hvorefter osten solgtes i Danmark som ægte hol-

lænderost. — En overgang søgte Hamborg i handelspolitisk øjemed at holde dansk smør ude fra det engelske marked, hvorfor man lod det opkøbe i større partier til videreförhandling under falsk varebetegnelse. Det solgtes som Kielersmør⁵.

I den her omhandlede periode gik der både lidenskab og videnskab i smörforfalskningen i England. Handelen var dengang friere, og fra mange forskellige lande tilførtes der smör, som kunne sælges for en bedre kvalitet, hvis der pyntedes lidt på det. Billigt »pyntet« sibirisk smör kunne således sælges som dansk, hvis man var rede til at løbe risikoen for opdagelse og straf. Både blandt mellemhandlere og detailister forekom tilfælde, hvor smörret var indættet et større vandindhold; så gjaldt det om at få det hurtigt ud af lageret, inden vandet satte sig som lage. En endnu grovere form for bedrageri var at strække smörret med forskellige strækkemidler som for eks. margarine eller animalsk fedt og derefter sælge det som kvalitetssmör under en kendt betegnelse. For forbrugerne var det meget svært at konstatere forfalskningen, med mindre den var meget ondartet; det måtte derfor være lovgivningens og myndighedernes opgave at opdage og straffe sådanne lyssky handelsoperationer. Det påhvilede det særlige ministerium for opsyn med kommunalbestyrelserne, The Local Government Board, at tage sig af forfalskningerne, og det lovmæssige grundlag for retsforfølgelse hjemledes bl. a. i en levnedsmiddellov af 1875. Men myndighedernes forholdsregler var foreløbig ikke tilstrækkelige til at hindre uvæsenet. Sådant stod sagerne, da indenrigsminister Ingerslev i 1888 fik ansat en dansk landbrugskonsulent i England med den særlige opgave at bedre afsætningsforholdene for danske landbrugsprodukter⁶. Til denne post valgtes den da 32-årige danske kemiker ved mejerimaskinfirmaet Dairy Supply Company i London, Harald Faber, der netop ved sit arbejde her havde fået levende interesse for spørgsmål vedrørende landbrug.

Faber var søn af adjunkt C. G. W. Faber i Odense og Bertha Faber, født Bruun Muus af den kendte købmandsslægt. I 1881 blev han polyteknisk kandidat og søgte næsten med det samme til Amerika for yderligere at uddanne sig i mineralogi og geologi. Fra 1884 til 88 var han som omtalt ansat i England, hvor han fattede interesse for mejerivæsenet, hvilket for en del betingede hans ansættelse som konsulent. I 43 år virkede han i England, og da han omsider lagde op, faldt der fra alle sider anerkendende ord om hans indsats.

Fabers kvalifikationer var afgjort gode. Meget let indlevede han sig i den engelske tankegang, og i årenes løb fik han også i sit ydre et angelsaksisk præg. Englænderne på deres side fik hurtigt tillid til ham. I sin optræden var han imødekommende, således at han kunne finde indgang i alle krese; men samtidig får man det indtryk af ham, at han med viljestyrke kunne hævde sine anskuelser, hvor han fandt det påkrævet. At han kunne tillade sig det, synes at fremgå af den omstændighed, at man, endnu mens han stod i sin gerning, beklagede, at hans råd og vink ikke altid var blevet fulgt⁷. Siden havde man dog lært at tage hans mening efterrettelig i faktisk et og alt. Til sidst blev hans ord næsten lov for det danske landbrug, hed det om ham i en nekrolog⁸. Hans efterfølger i England, statskonsulent Søren Sørensen, har givet Faber den karakteristik, at han ikke altid var lige let tilgængelig, men lærte man ham godt at kende, var han en venlig og hjælpsom mand⁹. Mens hans personlige egenskaber således spændte fra forhandlingsvilje til en viljefast optræden og fra utilgængelighed til venlighed, var hans faglige kundskaber lige så udmærkede til netop det arbejde, han gik ind i. Han havde indsigt i mejeriets teknik, og som kemiker var han fortrolig med analyser og undersøgelser. Inden sin ansættelse som landbrugskonsulent havde han arbejdet i det private erhvervsliv og vundet nogen erfaring også i handelens vilkår. Endelig var han allerede gennem sit flerårige ophold i England kendt med landets befolkning, dets skikke og sædvaner.

På trods af alle sine gode egenskaber må det ikke have været let for Faber at begynde på sin opgave efter de første instrukser. Hvor skulle han tage fat? Hvor skulle han henvende sig, til de lokale myndigheder eller direkte til den engelske regering? Som repræsentant for den danske stat ville det jo være rimeligt at henvende sig til den tilsvarende myndighed i England. Han havde ingen forbilleder at rette sig efter, for han var den første udsending i verden af sin art.

I løbet af få år var han dog mange erfaringer rigere. Nogle forfalskningsaffærer var allerede med held afsluttede, andre var under behandling, andre igen under opsejling. I 1892 skrev han hjem til præsidenten for Det kgl. danske Landhusholdningsselskab, kaptajn la Cour:

. . . Jeg fik i går brev fra politidirektøren i Wiltshire county, som bad mig meddele ham nærmere angående en prøve forfalsket smør, indkøbt af mig i hans county (Swindon). Han havde hørt derom af Public Analyst¹⁰. Samme firma, hvorfra denne prøve

er købt, handler i Gloster (Gloucester). Jeg skrev da et længere brev, udbad hans medvirken til at slå et større slag i Gloster og Swindon på engang og bad ham derfor vente, til jeg er færdig i Gloster. Jeg har haft mange vanskeligheder i Gloster med det andet firma der, som jeg er på jagt efter, men ved kemikerens hjælp er jeg nu på gode veje. Imidlertid har jeg nu besluttet at prøve en ny taktik, der forekommer mig bedre, end om jeg straks selv tog fat. Jeg vil gøre forestilling til byrådet i Gloster, som endnu aldrig siden vedtagelsen af loven om levedsmidler 1876 (1875) har gjort det allermindste, men ligefrem nægtet at gøre noget, og opfordre dem til at forhindre salg af margarine som dansk smør. Vil de så ikke, kan jeg med større ret skride ind — jeg antager, at det vil kunne omtales for retten, at jeg forgæves har søgt byrådets hjælp — og da vil ingen, som i Keighley (en tidligere affære), kunne bebrejde mig, at jeg ikke finder de lokale myndigheder skrappe nok. Ligeledes vil der muligvis derved opnås en hurtigere påvisning af det uheldige ved denne mangel på virksomhed for at sætte disse love i udøvelse, end ved en henvendelse til den engelske regering . . . Derefter tror jeg næsten ikke, at det kan tilrådes at bede regeringen om en hjælp, de erklærer ikke *at kunne* yde . . . Jeg har således modtaget anmodning fra sekretæren for provinshandlerforeningen i Belfast om at skride ind mod salg af margarine og smør som »Danish«. Hvad der er at gøre, ved jeg endnu ikke, men selve anmodningen — fra Irland — er interessant. [Derefter slutter brevet:] Kunne De ikke tjene mig i at meddele mig, hvad det bliver til med det forfalskede smør i Hamborg? Jeg er bange (for), en så lang ventetid skal kølne Hargraves iver som hans tillid til os. [Endvidere i et efterskrift:] Margarinen fra Keighley-sagen blev givet til politiet —, at give til de fattige¹¹.

Rapporten viser, at Faber var travlt beskæftiget med intet mindre end spændende detektivopgaver. Hvor skete forfalskningerne, hos detailist eller grosserer? Hvordan skulle ansvaret for det offentliges forsømmelse med hensyn til kontrollen af levedsmidler bedst placeres? En sag var afsluttet på dette tidspunkt, Keighley-sagen, og den konfiskerede margarine var givet til fattige i byen. En ny sag var under behandling, idet prøver af forfalsket Hamborgsmør var sendt til Danmark for at analyseres, og Faber ventede nu utålmodigt på resultaterne af analysen. Endvidere var der konstateret forfalskninger i Gloucester og Swindon, som Faber ønskede at anvende taktisk mod myndighederne. Den engelske regering kunne det ikke nytte at henvende sig til. Endelig fortæller Belfastenhenvendelsen, at Faber på dette tidspunkt allerede var kendt som dansk landbrugs repræsentant i England, og at man tilsyneladende mente, at han formåede mere med hensyn til forfalskningssager end myndighederne.

I Fabers senere korrespondance med Landhusholdningsselskabet kan Gloucester-sagen følges. Det lykkedes for Faber med kemikernes og autoriteternes hjælp at skaffe beviser mod fire forskellige firmaer, som under betegnelser som Danish Butter Co. eller lignende solgte margarine som dansk smør. I de tre tilfælde var ejerne tidligere straffede, men under

den engelske margarinelov, mens Faber anlagde sag imod dem under varemærkeloven. Engelsk retspraksis ville dog ikke tillade en direkte henvisning til de tidligere domme under den anden lov, hvorved Faber ellers eventuelt havde kunnet opnå dem idømt fængselsstraf.

Faber, der var kendt af sælgerne, havde i alle fire tilfælde ladet foretage indkøb i deres forretninger gennem andre.

1. Hos Denmark Butter Co. i Gloucester forhandlede smør under navn af Shilling Butter og Danish Butter. Indpakkingspapiret var påtrykt »Garanteret rent smør, Denmark Butter Co. Vi importerer smør direkte fra danske bøndergårde«. Begge prøver var forfalskede med henholdsvis 82 og 73 pct. margarine. Forretningens ejer, Henry Bagnall, var tidligere straffet.

2. Indehaveren af Danish Butter Co. i Gloucester, Edwards, havde ladet sine smørpakninger påtrykke noget lignende som i sag 1, »velsmagende, frisk og rent«, skønt de indkøbte prøver viste forfalskninger med margarine på 23 pct. Så vidt Faber vidste, var Edwards ikke tidligere blevet straffet.

3. I Bristol, som ligger i Gloucestershire, havde Bristol Danish Butter Co. opslået plakater med tekst: »Udsøgt, særdeles fint smør fra danske gårde. Garanteret rent, dansk smør, det fineste i hele verden«, og indpakkingspapiret lovede lige så meget som vinduesreklamen. Desuagtet var smørret for 50—70 pct.'s vedkommende margarine, og ejeren, James Powell, var formodentlig godt kendt med sammenælningsarbejdet, for han var flere gange tidligere blevet idømt bøder for sin overudviklede forretningssans.

4. Danish Company i Bristol solgte smør, der kun indeholdt 2 pct. smørfedt, hvorfor firmaet da også søgte at stimulere salget med en særlig skrap væg- og vinduesreklame: Vort smør er med garanti absolut første classes. Vi garanterer for, at vort smør er frisk og rent. Køb en prøve, og De vil få syn for sagn. — Seymour Stevens var straffet før med bøder, men det kunne betale sig for ham at fortsætte efter de gamle retningslinier. Straks efter hans sidste dom havde Faber købt forfalsket smør hos ham, og i sin beretning tilføjede Faber noget bittert, at Stevens nu var flyttet ind i en meget større butik i samme gade og syntes at have en god forretning. I Gloucester var der almindelig indignation mod disse såkaldte Danish Butter Shops, og fra de engelske landmænd lød der klager over, at margarineloven var ufuldkommen og ikke benyttedes

nok. Faber havde formået Gloucester byråd til at anlægge sag mod overtræderne.

I marts måned faldt dommene. Stevens og Powell i Bristol idømtes betydelige bøder foruden de sædvanlige retslige omkostninger. I sagen mod Stevens var der i retten fremlagt en skitse, som Faber havde udført, visende varens og skiltets anbringelse. Faber var meget tilfreds med sagernes udfald og sluttede sin rapport således: Mod retspraksis lykkedes det vor advokat at anbringe de tidligere domfældelser mod de anklagede, så bøderne blev så høje. De vil rense luften i Bristol.

I Gloucester opnåedes et mindre tilfredsstillende resultat, idet Edwards sag afvistes, dog uden erstatning for de omkostninger, anklagen havde påført ham. Bagnall fik en bøde. Nu var det dog lykkedes at få Gloucester kommunalbestyrelse til at anlægge sag mod dem under levnedsmiddelloven. Fra det offentliges side ville kontrollen være skærpet, og forhåbentlig ville de Gloucesterborgeres foragt for det danske smør herefter blive ændret¹³.

I alle disse tilfælde havde forfalskningerne været så grove, at de havde været lette at påvise for kemikerne. I mange andre sager var dette ikke tilfældet.

Almindeligt, godt dansk smør består af godt 80 pct. fedt og noget under 15 pct. vand; de øvrige bestanddele er minimale. Forfalskninger lader sig kontrollere ved analyse af smørfedt, men det er sikkert i nogen grad Fabers skyld, at det påvist, at analyserne ikke altid kunne tillægges afgørende betydning. Et par sager kan fremføres som eksempler.

Faber havde fået kendskab til, at en engelsk detaillist i Westminster havde købt noget dansk smør hos et grossistfirma i London; smørret havde han ladet undersøge af en engelsk kemiker, der konstaterede et margarineindhold på 20 pct. Faber lod straks nogle prøver analysere, og hans kemiker fandt 10 pct. margarine¹⁴.

Smørret stammede fra et jysk mejeri, Bubbel ved Hurup, og var eksporteret over Esbjerg-Parkeston. Herefter lod Faber smørprøver fra forskellige mejerier, bl. a. Bubbel mejeri udtage ved rutebådens ankomst til engelsk havn, og smørret analyseredes på Steins laboratorium. Bubbel-smørret fandtes at have det laveste filtreringstal af samtlige prøver efter Reichert-Wollny metoden, nemlig 23,9, mens middeltallet for uforfalsket smør er 28. I Steins kommentarer til undersøgelserne anførte han, at

fedtstoffet muligvis var »abnormt«, idet der var meget nøje analytisk overensstemmelse med andet »abnormt« smør, der dog var ægte, men da smørret andetsteds fra (i England) var erklæret for forfalsket, fandt laboratoriet grund til mistanke til Bubbels mejeri. Sikkert bevis var det umuligt at levere. Årsagen til det lave filtreringstal kunne ligge i, at kørerne var gammelmalkede. Smørinspektionen for Jylland burde se sig forholdene an på mejeriet¹⁵.

Der forelå altså fra tre forskellige laboratorier analyser af smørprøver fra samme mejeri. Mens man i England erklærede smørret for uægte, men var kommet til forskelligt resultat m. h. t. margarineindhold, hører man fra det danske laboratorium, at smørret ikke kunne bevises at være forfalsket, idet det kunne være abnormt. Faber ønskede ikke nogen nærmere offentlig diskussion om det pågældende danske mejerismør, hvorfor han ville forsøge at få den engelske detaillist til at tvivle på muligheden af en bestemt afgørelse af smørs ægthed i ethvert givet tilfælde; da grossisten krympede sig ved at gøre indrømmelser over for sin kunde, foreslog Faber, at han selv skulle erstatte detailudsalget en del pct. af tabet. Man havde håb om, at en engelsk kemiker, Hehner, snart ville finde en sikker analysemetode til bedømmelse af smørs ægthed, og så længe burde Bubbelsagen og eventuelle lignende nye holdes nede¹⁶.

Det ses, hvorledes Faber bestræbte sig for, at dansk smørs renommé ikke skulle lide noget afbræk ved for megen publicity i et tilfælde, hvor der var grund til at nære mistanke til et dansk mejeri. Halvandet år senere opstod der hos Faber den største tvivl om, hvorvidt de øverste engelske autoriteter i levnedsmiddelkontrollen i det hele taget formåede at bestemme smørs ægthed ved analyser. Baggrunden herfor var nogle undersøgelser af noget tysk smør, Hamburg Factory Butter, som Faber havde indsendt til kemikeren dr. Bell i Somers House, myndighedernes fornemste specialist på området. Bell erklærede, at smørret var absolut forfalsket, fraset dets indhold af sesamolie. Dette resultat stemte slet ikke med de af dr. Hehner ved analyse af samme smør fundne tal. Da Faber allerede en gang tidligere havde tabt en sag (i Wigan), hvor dr. Bell havde gjort en urigtig analyse, og da der kunne tænkes beskyldninger for forfalskning rejste i fremtiden støttede på urigtige analyser fra Somers House, bad Faber nu Steins Laboratorium om dets mening om smørret¹⁷.

Stein foretog en meget grundig undersøgelse af Hamburg Factory

smørret, og da de tre kemikeres resultater sammenstilledes, viste Stein og Hehners tal endog nøje overensstemmelse, medens dr. Bells resultater lå knap halvtreds pct. lavere¹⁸.

Hvis Hehner og Steins tal var rigtige, var prøverne ikke ved disse analysemetoder beviste at være forfalskede, mens dr. Bells tal afslørede en margarineforfalskning på indtil 50 pct., forudsat at hans analysebestemmelser var korrekte. Stein mente altså, at der ved denne fremgangsmåde intet sikkert kunne siges om smørrets ægthed, idet påstand stod mod påstand. Formodentlig kunne der simpelthen intet afgørende udlæses af smørs indhold af opløselige syrer; derimod fandt Stein, at prøverne alle indeholdt planteolier. Ganske vist kunne disses tilstedeværelse skyldes fodring med foderstoffer, men da smørret endvidere havde et meget lavt filtreringstal på flygtige fedtsyrer, måtte det alligevel anses for forfalsket med margarine¹⁹.

Det fremgår tydeligt, at der på den tid selv blandt førende kemikere rådede stor usikkerhed ved bedømmelsen af smørs ægthed, og endnu den dag i dag kan det være meget vanskeligt at konstatere en fedtstofforfalskning. Det gjaldt for Faber at få fastslået dette, således at dansk smør ikke skulle udsættes for tvivlsomme beskyldninger, der kunne bringe dets gode omdømme i fare. Faber udvirkede da efter en »affære«, at formanden for de offentlige engelske kemikeres forening (public analysts) blev inviteret til at undersøge forholdene på produktionsstedet som Landhusholdningsselskabets gæst. På Ourupgaard var smørret på den tid »abnormt«, og begge kontrollerede nu nøje fremstillingen. Smørret viste ved en analyse et så lavt indhold af flygtige syrer, at man før uden betænkning ville have erklæret det for forfalsket. — Det varede dog nogen tid, inden disse kendsgerninger rigtig blev forstået af de engelske kemikere. Faber fik efterhånden sine synspunkter ført igennem, og det var også rimeligt, for det abnorme smør var lige så godt som det normale m. h. t. næringsværdi og smag. Ved forsøg på en engelsk landbrugsskole dokumenterede Faber endvidere, at når vort smør gav reaktion for bomuldsfrøolie, skyldtes dette fodring med bomuldsfrøkager. Smørret var altså ikke blandet med margarine²⁰.

På et andet område var det langt nemmere og pålideligere at konstatere smørforfalskning, nemlig hvor det drejede sig om for stort vandindhold i smørret. Af det i denne artikel først omtalte brev fra Faber

fremgik, at han imødeså Steins analyse af noget Hamborgsmør, lige som det omtalte, senere tilfælde af mærket Factory Butter.

I maj 1892 forelå resultatet af undersøgelsen; smørret indeholdt ca. 20 pct. vand, 75 pct. fedtstof og noget kogsalt samt albuminater og askebestanddele. Det var næppe forfalsket med fremmed fedtstof, hvorimod vandindholdet var meget stort²¹.

Vandforfalskningerne vakte dengang meget stor opsigt i England, og den offentlige mening var intet mindre end forarget ved tanken om, at for hver gang man købte fem pund smør, var det ene pund kun vand. Manchester Guardian bragte en stor artikel om forfalskning med vand, som udtalte, at det i Tyskland var meget almindeligt, at man forøgede smørrets vægt med et for stort tilskud af lage (excessive moisture). Ugentlig solgtes i tusindvis af pund af sådant vandsmør i Lancashire og Yorkshire, ofte med mere end 20 pct. vand. Loven var ineffektiv, og lokalmyndighederne forholdt sig ganske passive. Public analysts var alt for lemfældige, og bedragerierne var stærkt i tiltagende. Smørret kom først og fremmest fra Holsten, og nu var det på høje tid, at lovgivningen fik sat en stopper for denne trafik. Den danske vicekonsul i Manchester, Johs. Hoffgaard, advarede i talrige skrivelser til Landhusholdningsselskabet mod at undervurdere denne handel, for Hamborgsmørret solgtes langt billigere end det fine danske smør; det fandt derfor god afsætning og trykkede vore priser²².

I den almindelige engelske mistanke til alt udenlandsk smør kom også det danske i søgelyset. Det må dog siges, at vi vist klarede frisag, men herhjemme kom de førende landbrugskreise i alarmberedskab. Faber var en ivrig meddeler om sagernes udvikling i England og ydede råd og vejledning om, hvordan man burde gå frem. Faber var forfatter til en trykt meddelelse til alle Landhusholdningsselskabets medlemmer. Han fortalte heri, at sagen var rejst af de offentlige engelske kemikere, ikke af de handlende. Vand til en krone pundet var for dyrt; Grosisterne måtte nu mange steder i England give skriftlig garanti for smørrets ægthed, hvorfor de ønskede sagen bragt til klarhed også for de danske producenter og landmænd. Vore værste konkurrenter, irlænderne, havde gang på gang været uheldige med for stort vandindhold. Faber anbefalede at lægge stor vægt på kvaliteten, da situationen så kunne udnyttes til vor fordel. I tilslutning til Fabers ord var en betænkning fra mejerikonsulenterne aftrykt, hvori der redegjordes for de praktiske

hensyn, der burde tages ved smørfremstillingen for at vandindholdet kunne nedbringes²³.

Endvidere offentliggjordes i så stor udstrækning som muligt enkeltheder vedrørende vand-i-smør-sagen, for eks. i landbrugsbladene og i Mælkeritidende²⁴.

Formanden for de danske mejeristforeninger foreslog derefter under indtryk af dette en aktion, der skulle bringe dansk smørs vandindhold længere ned end noget andet lands, og at der skulle reklameres kraftigt i England for det forbedrede og pasteuriserede produkt. I svaret til ham fra Landhusholdningsselskabet hed det, at man i hvert fald ikke burde reklamere for meget derom i England, da det straks ville føre konkurrenterne ind på denne arbejds måde²⁵.

I en skrivelse beroligede Faber imidlertid Landhusholdningsselskabets præsidium. Det danske forsøgslaboratorium havde konstateret, at kun 1 pct. af 2000 prøveanalyser over dansk smør havde over 18 pct. vandindhold, en trediedel havde over 15 pct., 3,2 pct. af prøverne havde mindre end 12 pct. vand²⁶. Det var et fint resultat efter hans mening. Ydermere var de engelske kemikere ret uenige om en grænse for vandindhold, selv fandt han 18 pct. vand som maksimum passende. Hidtil var der nemlig i England aldrig faldet dom over smør med under 20 pct. vandindhold²⁷. De fleste landes lovgivning har dog senere sat grænsen for vandindholdet ved 16 pct.

Der er her kun blevet plads til få episoder i statskonsulent Harald Fabers arbejde, affærer fra et meget begrænset åremål og kun omfattende eksportsmørrets problemer på det engelske marked. Hans virksomhed udstrakte sig imidlertid også til andre grene af den danske landbrugsproduktion, lige fra husmandens honning til storproducenternes og eksportforeningernes æg og flæsk. Også i Belgien og i Frankrig fik han tildelt opgaver som statskonsulent, men naturligt nok blev England hans vigtigste virkefelt. Ingen enkeltmand har haft så stor indflydelse på afsætningen af danske landbrugsprodukter der²⁸.

Man havde været heldig med at udvide konsulentvirksomheden til også at omfatte udlandet, og et bedre bevis for Fabers gode omdømme kan næppe gives, end at Holland ønskede oplysninger om dette specielle danske embede, og at man var rede til at betale et lignende for Holland med 1000 £ i årlig gage. Faber fik dengang kun 330²⁹.

Men dansk landbrugseksport giver stadigvæk nok af problemer, hvorfor en initiativrig konsulentvirksomhed også fremover vil være påkrævet.

HENVISNINGER

1. Erhvervsarkivet: Det kongelige danske Landhusholdningsselskabs arkiv (LHS). Journalsag nr. 29 8a-h/1892.
2. B. Bøggild: Mælkeribruget i Danmark. 1907, s. 512—16. K. Hansen: Det danske Landbrugs Historie, bd. IV, s. 364 ff. Jvf. andelslitteraturens mange behandlinger af emnet.
3. Tidsskrift for Landøkonomi 1893, 5. rk. 12. bd., s. 373. Smørtidende ¹¹/₁₂ 1891 og ²⁹/₁ 1892.
4. K. Hansen: Det danske Landbrugs Historie, bd. IV, s. 369 ff.
5. Samme, s. 153, 236, 251.
6. Sorø Amtstidende ²⁷/₃ 1931.
7. Ugeskrift for Landvæsen 1926, nr. 27, s. 417—18.
8. National Tidende ²⁶/₁₁ 1943.
9. Sammesteds.
10. En af det offentlige ansat kemiker, der bl. a. skulle føre kontrol med levnedsmiddelmarkedet.
11. LHS. Journ. nr. 35 1/1892. Brev af ¹⁰/₁ 1892.
12. LHS. Journ. nr. 35 12/1892. Brev af ¹⁵/₃ 1892.
13. LHS. Journ. nr. 35 12/1892. Brev af ²²/₃ 1892.
14. LHS. Journ. nr. 35 7/1892. Breve af ²⁰/₂ og ⁵/₃ 1892.
15. LHS. Journ. nr. 35 11/1892. Brev fra V. Stein til LHS. af ²⁰/₃ 1892.
16. LHS. Journ. nr. 35 12/1892. Brev af ¹⁵/₃ 1892.
17. LHS. Journ. nr. 37 7/1893. Brev af ¹⁹/₈ 1893, jvf. breve af ¹⁶/₆ og ²⁶/₆ 1893.
18. Henvi sning til Allens Commercial Organic Analysis, vol. II, 2. udg., s. 256.
19. LHS. Journ. nr. 37 10/1893. Steins analyse ²⁰/₁₁ 1893.
20. Ingeniøren 1931, nr. 15.
21. LHS. Journ. nr. 34 22/1892. Steins analyse ²/₅ 1892.
22. LHS. Journ. nr. 120—140/1892. Skrivelser fra vicekonsulatet i Manchester af ³/₃, heri udklip fra Manchester Guardian, ²⁵/₃, ²⁶/₄, ²³/₅ 1892.
23. LHS. Journ. nr. 42 2/1893. Pjece.
24. Flere gange behandlet i Smørtidende. Se således 1892, nr. 9 og 11.
25. LHS. Journ. nr. 30 18/1893. Brev fra formanden af ²/₆ 1893.
26. Middeltallet for alle danske mejerier var 14,63 pct., jvf. Tidsskrift for Landøkonomi 1893, 5. rk., 12. bd., s. 202.
27. LHS. Journ. nr. 42 2/1893. Brev af ²/₁ 1893.
28. Biogr. Leks. VI, s. 504 ff.
29. LHS. Journ. nr. 35 8/1892. Brev af ²⁰/₂ 1892.

Holmens centralarkiv

Af BJÖRN HELMFRID

Som det vil være denne årbogs læserkreds bekendt, er man i Sverige ikke nået til nogen endelig løsning af problemet om, hvordan fabriks- og forretningsarkiver skal reddes fra successiv og systematisk ødelæggelse. Offentlige arkivinstitutioner har ganske vist modtaget virksomheders arkiver, men kun i temmelig ringe udstrækning. Rigsarkivet og landsarkiverne kan desuden ikke være med overalt, hvor et betydningsfuldt privatarkiv trues med tilintetgørelse. Heller ikke har man plads nok til at magasinere det, som bør reddes og gøres tilgængeligt.

Nogle store og gamle industriforetagender har derfor skabt deres egne arkivinstitutioner med sagkyndigt personale. Hertil hører Holmens bruks- og fabriksaktiebolag i Norrköping. Navnet Holmen er ingenlunde ukendt for et dansk publikum. I virkeligheden tilhører danskerne — i moderne tid — vore ældste og største kunder i avispapir. Adskillige af Danmarks dagblade er trykt på Holmens papir fra Norrköping eller Hallstavik. Også det andet af selskabets hovedprodukter, tekstiler, har fundet et marked i Danmark. Frem for alt finder vi en række konfektions- og skrædderivirksomheder som købere af YFA's uldne stoffer. YFA er AB Förenade Yllefabrikerne, Holmens bruks største datterselskab.

En kort præsentation af Holmens udviklingshistorie er nødvendig som baggrund for det, som senere skal siges om dets arkiv. Året 1625 kan siges at være virksomhedens stiftelsesår. Den i Sverige velkendte nederländer Wellam Gilliusson De Besche fik da kongelig Maj:ts nådige tilladelse til at anlægge en fabrik på to holme i Motalaelven, hvor denne med stærk strøm passerede Norrköping by. Øverst på programmet stod våbenfabrikationen. Allerede efter to års forløb indtrådte som kompagnon i foretagendet De Besches landsmand Louis De Geer. Dennes industriinteresser var udstrakt over hele landet, men Norrköping var ubestrideligt tyngdepunktet i hans fabriksanlæg,

medens Stockholm var centret, når der var tale om forretninger. Anlæggene i Norrköping udvidedes i 1630'erne hurtigt, og fabrikationen blev mere og mere alsidig, foruden våben: messing, tekstil, papir, både, tovværk m. m. Desuden var der en omfattende møllerivirksomhed med såvel mel- som savmøller. I strømmen dreves et livligt og indbringende laksefiskeri, hvortil Holmens bruk havde eneret.

I året 1666, da Louis De Geers børn havde afhændet en del af arven efter faderen, finder vi en anden nederländer, Jacob Momma, tre år senere adlet under navnet Reenstierna, som fabrikken Holmens ejer. Denne havde i tyve år været bosat i Sverige og sammen med nogle brødre skaffet sig stor indflydelse indenfor svensk industri. Efter erhvervelsen af Holmens bruk flyttede Momma fra Stockholm og slog sig ned i det paladsagtige De Geerske hus i Norrköping. Ganske vist opholdt han sig ret ofte og undertiden i længere perioder i hovedstaden, men familien tilbragte sine dage i nærheden af Jacob Mommas største industrielle besiddelse. Også den Momma-Reenstiernaske tid kendetegnes af stor alsidighed i fabrikationen. Ganske vist forsvandt papir og våben fra listen over fabrikerede produkter, men i stedet kom stangjern og kobberplade til. Skibsværftet i Norrköping flyttedes til et andet sted. Jacob Reenstiernas død i marts 1678 markerer afslutningen på Holmens bruks første storhedstid. Sønnen Abel havde ikke faderens evner og arbejdede desuden i en trykkende krigstid. Fabrikationen indskrænkedes til i hovedsagen at omfatte messing. I begyndelsen af det nye århundrede (1704) afstod han virksomheden til den største af kreditorerne, Kongelig Maj:ts stænderbank, nutidens svenske rigsbank.

Fra og med denne tid og i stort set to århundreder var driften indskrænket til Norrköping — bortset fra, at behovet af kul måtte dækkes andre steder fra. Messingfabrikationen var den vigtigste gren af virksomheden frem til omkring 1800. I begyndelsen fortsatte man med at levere industrimesing, plade, tråd etc., men mod 18. århundredes slutning kom også helfabrikata såsom skrin, dåser, fingerbøl m. m. til.

Den alsidighed, som karakteriserede virksomhedens første århundrede, kom igen i 19. århundrede. Papir, tekstiler, stangjern og blød sæbe stod nu på programmet. De to sidste varer udholdt imidlertid kun konkurrencen i nogle få årtier. Ved siden af den industrielle drift bibeholdtes stadig møllerivirksomheden og laksefiskeriet. For at forbedre udbyttet af det sidstnævnte ansattes i løbet af første del af år-

hundredet en særlig fiskeriinspektør. Skønt man så tidligt som 1835 installerede den første maskine til »evigt papir«, som det hed, og produktionen af papir forøgedes betydeligt i sammenligning med håndpapirmageriets tid, skulle det dog vare helt ind i vort århundrede, inden virksomheden igen kunne medregnes blandt landets storindustrier.

Grundlæggeren af den nye storhedstid var direktør Carl Wahren. Da han 1907 tiltrådte sin stilling, var virksomheden siden 1854 blevet drevet som aktieselskab (fra rigsbanken kom den 1740 på private ejeres hænder). Nu begyndte en voldsom ekspansion, nye fabrikker anlagdes, datterselskaber erhvervedes og skovbesiddelserne mangedobledes. I det hele taget har virksomheden endnu ikke i nævneværdig grad overskredet de grænser, som i forskellige retninger blev afstukket af Carl Wahren. Produktionen vokser stadig på det givne grundlag.

Retter vi nu blikket på spørgsmålet om arkivdannelse og arkivering, konstaterer vi, at ledelsen først i moderne tid er nået til forståelse af betydningen af et velordnet arkiv og gennemtænkte kassationsplaner. Holmens centralarkiv stammer nemlig fra 1948. Tidligere opbevaredes aktstykkerne på det kontor, hvor de udfærdigedes. Da de tilgængelige magasiner var belastet til bristepunktet, lejedes nye lokaler til aflastning af kontormagasinerne. Da også grænsen her var nået, iværksattes kassationer, men af personale, som enten ikke var sagkyndigt eller ikke havde tid til at tage sig af sagen på den rette måde. Følgen blev, at ikke aktuelle aktstykker brændtes ganske tilfældigt. Vigtige rækker tilintetgjordes, mens andre af sekundær eller ingen interesse bevaredes. Muligvis kan man sige, at et princip kom til anvendelse ved disse udrensninger: indbundne regnskabsbøger har indgydt mere respekt end løse aktstykker.

Sådanne metoder har uden tvivl ikke blot været anvendt i vort århundrede, men også i lang tid forud. Nu og da har man ved tilintetgørelsen af ældre arkivalier også fået hjælp af den røde hane. Ildebrande har gentagne gange hærget lokaler, hvor også skrevne aktstykker opbevaredes.

Men også andre omstændigheder har bidraget til at gøre bestanden af ældre aktstykker fragmentarisk. Langt senere end inden for de offentlige myndigheder forstod erhvervslivets folk at skelne mellem deres private og virksomhedens ejendom — talen er her naturligvis kun

om arkivalier. Når man trådte tilbage, tog man med sig — og gør det sikkert mange andre steder endnu — adskilligt af det, man selv under sin virksomhed havde frembragt. Eller også ødelagde man det, for ikke at give efterfølgeren en mængde unødvendigt »ragelse« i arv. Dette privatretslige synspunkt på fabrikkens arkivalier anlagdes ved Holmen i ganske særlig grad i den De Geerske tid. Louis De Geer og hans søn anså alle aktstykker og bøger, der var ført ved deres forskellige fabriksanlæg, for deres private ejendom. Når fabrikkerne solgtes, beholdtes arkivalierne af den tidligere ejer og gik i arv inden for slægten som andet løsøre. Efterhånden er de på ingen måde uanselige rester af Holmenarkivet 1625—66 havnet hos det nuværende overhoved for slægten De Geer.

Også den Momma-Reenstiernaske periodes arkivalier er havnet hos en anden ejer end Holmens centralarkiv, nemlig Svenska Riksarkivet. Arkivaliernes vej til disse samlinger har Per Sondén redegjort for i (Svensk) Historisk Tidskrift 1911: Bröderna Momma-Reenstierna (s. 143 ff.).

Det har ubestrideligt været et stort held ikke blot for forskningen i almindelighed, men også for Holmens bruk, at netop arkivalierne fra 17. århundrede på denne måde er blevet unddraget opbevaring i Norrköping. Den russiske mordbrænderflåde, som i sommeren 1719 hærgede Norrköping, udførte nemlig sit hverv grundigt. Et eneste hus bevaredes i byen. Hvad der endnu var tilbage, efter at en del var gået til grunde ved det De Geerske stenhus' brand i 1711, blev nu otte år senere fuldstændig tilintetgjort.

Ovenfor er allerede omtalt, at Holmens bruk også omfatter en del datterselskaber. Disses historie kan her naturligvis kun antydes, netop så meget, at der bliver givet en nødvendig baggrund for, hvad der siden vil blive sagt om deres arkivbestand. Mange af de indlemmede foretagender lever videre som datterselskaber, andre er blevet nedlagt eller ændrede. Flere af dem er af meget gammel dato, det ældste er oven i købet ældre end Holmens bruk (Stafsjö bruk). Adskillige er blevet købt, fordi de ejede store og værdifulde skove, nødvendige for en papirindustri. Med dem er fulgt herregårde og større landbrug, ofte med bevarede godsarkiver af forskellig alder.

Til Holmens centralarkiv overføres alle aktstykker, som ikke mere er nødvendige i den daglige forvaltning. Der er dog ikke draget nogen

Foto: E. Kold.

Holmens centralarkiv. Bygningen opført 1899—1901, restaureret 1948—49.

fast tidsgrænse. En sådan ville være aldeles utænkelig, dersom den ikke lagdes så langt tilbage som 75 år. Dette ville på sin side medføre, at der pålagdes kontorerne vældige opbevaringsproblemer. I stedet bliver der afdelingsvis truffet overenskomster med centralarkivet om passende mellemrum for overførelse af arkivalier til det endelige opbevaringssted. Nogle afdelinger afgiver materialer ældre end 2 år, andre 10 og — i yderste tilfælde — omkring 75 år. Sidstnævnte bør måske belyses noget nærmere. For ingeniørkontorerne ved Holmens anlæg er det nødvendigt at have samtlige aktstykker angående en bestemt maskine (tegninger, leverancebestemmelser, korrespondance i forbindelse med levering af maskiner etc.) tilgængeligt i kontorarkivet, så længe denne er i brug. Og en papirmaskine kan arbejde gennem omtrent tre kvart århundrede.

Centralarkivet er indrettet i en fire-etagers herregårdsbygning ved Hults bruk 12 km nord-nord-øst for Norrköping. Hovedbygningen opførtes i årene 1899—1901, kælderetagen i granit, de øvrige dels i 3-, dels i 5-stens mur. Efter en gennemgribende restaurering og modernisering 1948—49 var bygningen velegnet til sit nye formål. 12 rum i kælder- og stueetage indeholder arkivalierne. Desuden findes 5 arbejdsrum, konserveringsrum, læsestue samt 3 gæsteværelser, hvor de forskere kan overnatte, som under flere dages ophold i arkivet ikke ønsker at ulejliges sig med at rejse frem og tilbage mellem Norrköping og Hults bruk. Endelig findes i arkivbygningen tjenesteboliger for arkivaren og konservatoren.

Arkivbestanden inddeles i tre grupper: 1) Arkivalier, 2) Arkivmikrofilm, 3) Billedarkiv. Jeg skal nu give en redegørelse for hver af disse.

Arkivalierne omfatter for øjeblikket ca. 50 arkivenheder. Ganske vist er dette tal ikke endegyldigt. Eftersøgningen på Holmens bruks over hele landet spredte kontorer, gårde og anlæg er nemlig langt fra fuldført. Nogen detailfortegnelse over de forskellige arkivers indhold har man endnu ikke nået at oprette. Derimod findes som regel summariske fortegnelser udarbejdede ved afleveringerne til centralarkivet.

Størstedelen af arkivbestanden hidrører naturligvis fra moderselskabet, *Holmens bruks fabriksaktiebolag*. Af arkivalier fra ældre tid findes ca. 60 bind og pakker. Størst omfang har en i 1850'erne sagordnet serie, som indeholder aktstykker i original og afskrift fra 1625—1850'erne. Desuden findes spredte regnskabsbøger fra tiden før overgangen til aktieselskab, nogle inventarbøger fra 1. halvdel af 18. århundrede, en komplet serie lakse- og andre fiskeriregnskaber (1730'erne—1850'erne), adskillige myndigheders resolutioner og kendelser, nogle brevkopibøger, et stort antal landmålingskort, købekontrakter og andre ejendoms papirer.

Efter selskabsdannelsen i 1854 er tre grupper af aktstykker i deres helhed blevet bevaret: Generalforsamlings- og bestyrelsesprotokoller, regnskabsbøger og ejendoms papirer. Korrespondancen derimod er kun sporadisk repræsenteret før århundredskiftet. Nogle brevkopibøger fra 1850'erne og 70'erne og indkomne skrivelser, sædvanligvis udlagt i anden forbindelse end den oprindelige, er egentlig alt, dog er for nylig fundet et større antal løse breve fra det 19. århundredes første halvdel. Derimod foreligger fra tiden før 1900 en række tegninger til huse, maskiner, købs-

dokumenter til sidstnævnte, journaler og protokoller over produktionen, recepter m. m.

Først fra direktør Carl Wahrens tid er aktstykkerne omtrent fuldstændig bevaret. Tidligere har kontororganisationerne været meget enkle. Enhver, der var ansat i ledelsen, havde flere forskellige hverv at røgte. »Ingeniøren« — læg mærke til tituleringen — tog sig af alle tekniske opgaver, hvad enten disse havde med husreparationer, papirmaskiner eller andet at gøre. Kassereren — også ental — førte bøger, sørgede for salg og indkøb m. m. Før 1907 behandlede også Holmens bruk og fabrikaktiebolag som en eneste arkivdanner, således at arkivalierne ikke deltes op efter afdelinger. Efter det nævnte tidspunkt, da store hovedafdelinger bliver skabt for salg, indkøb, bogføring, skovforvaltning, juridiske spørgsmål o. s. v. — med et talrigt personale og vidtgående differentiering i arbejdsopgaverne, betragtes enhver sådan afdeling som sin egen arkivdanner. Disse afdelingsarkiver er opbygget temmelig planløst. Nye arbejdsledere har som regel omorganiseret virksomheden, og seriedannelsen er i en og samme periode efterhånden blevet forrykket. Store vanskeligheder frembyder sig derfor ved ordningen af det vældige materiale.

Det betydeligste datterselskab er *AB Förenade Yllefabrikerna* i Norrköping. Virksomheden opstod 1913 ved sammenlægning af en del tidligere i Norrköping arbejdende klædevarerfabrikker. 1927 overtoges aktierne af Holmens bruk. YFA's arkiv er meget spredt bevaret. Medens korrespondancen — med undtagelse af nogle fragmenter — ikke er bevaret før 1938, er samtlige regnskabsbøger og protokoller i behold lige fra begyndelsen. Tegninger og ejendomsPapirer ligeså.

Fra de virksomheder, som var i gang før *AB Förenade Yllefabrikerna*, og som gik op i dette, er bevaret mere eller mindre betydelige arkiver fra *Bergsbro AB*, *D. Brücks AB*, *R. Wahrens AB* samt fra *Ströms AB*. Samtlige disse selskaber dannedes i løbet af sidste halvdel af 19. århundrede. I almindelighed finder vi for deres vedkommende protokolserierne og de indbundne regnskaber bevarede, mens korrespondancen savnes helt. Også nogle andre tekstilindustrier fra Norrköping er havnet i Holmens bruks eje og har på denne måde fået deres arkiver indlemmede i dets centralarkiv. Til disse hører først og fremmest *Bergs AB*, en bomuldsvarefabrik fra 1850'erne, samt *Smedjeholmens AB*, en virksomhed, som trådte i likvidation i 1870'ernes depressionstider,

og hvis efterladenskaber overtoges af Holmens bruk. Fra disse virksomheder foreligger foruden de sædvanlige protokoller og regnskaber også en del brevkopibøger og indkomne skrivelser, fra Smedjeholmens AB fremfor alt likvidationsakterne.

De mere fremtrædende personer inden for de nævnte tekstilvirksomheder indtog også en ledende stilling i visse lokale brancheorganisationer, hvis papirer de opbevarede sammen med deres egne sager på deres eget kontor. På denne måde er *Svenska yllefabrikernas Import AB's* dokumenter fra tiden 1917—24 samt *Sveriges textilindustriförbunds norrköpingskrets* regnskaber 1904—17 havnet i Holmens centralarkiv.

Til Holmens bruks papirafdeling knytter sig en del anlæg på forskellige steder i landet. 7 km nord for Norrköping ligger *Sulfitfabriken Loddby*, anlagt i de sidste år af 19. århundrede. Dennes arkiv er i sin helhed bevaret lige fra grundlæggelsen. Det samme er tilfældet med det 1913 færdigbyggede anlæg *Hallsta pappersbruk* i Roslagen, ca. 10 mil nord-nord-øst for Stockholm. I begge tilfælde har virksomhederne ikke blot skabt selve fabriksanlæggene, men også et omkring disse opvokset samfund med alt, hvad dertil hører af boliger og fællesforetagender af enhver art. Dette afspejler sig i arkiverne. Således findes f. ex. i Hallsta-arkivet en afdeling for »egne hjem«-bevægelsen.

Flere ældre fabrikker er nu nedlagt. Sveriges ældste sulfatfabrik *Wermbohls AB* i nærheden af Katrineholm, som grundlagdes i begyndelsen af 1870'erne, blev som sådan nedlagt for ti år siden. Dens arkiv er bevaret så godt som fuldstændigt og indeholder bl. a. også brevvekslingen fra den tid, da fabrikken planlagdes og byggedes. Anlægget købtes i begyndelsen af dette århundrede af Holmens bruk. Det samme gjaldt det nu ligeledes nedlagte gamle *Forssa bruk* ikke langt fra Wermbohl. Oprindeligt grundlagt af ritmester S. Rosenstråle i midten af 17. århundrede som et jernværk, fortsatte det som sådan frem til midten af 19. århundrede, hvorefter en papirfabrik opstod ved dets side. Jernværket nedlagdes efterhånden, hvorefter Holmens bruk omkring 1910 købte Forssa. En ret betydelig samling arkivalier fra og med den sidste jernværkstid og papirfabrikkernes tid, da medlemmer af slægten Indebetou ejede anlæggene, er bevaret, ligesom aktstykkerne, der er kommet til i Holmenstiden, er bevaret.

Til fremstillingen af slibemasse opførte Holmens bruk ved Sommen-søens søndre bred i den sydlige del af Østergötland omkring 1910 en

fabrik, som efter sognet, hvori den anlagdes, blev kaldt *Wisskvarn*. Denne fabrik nedlagdes før sidste verdenskrig. Også dens arkiv er nogenlunde velbevaret.

Endnu en række selvstændigt arbejdende virksomheder i Holmens eje må nævnes. I umiddelbar nærhed af centralarkivet drives en af Jacob Reenstierna d. y. grundlagt jernindustri, nu verdensberømt for sine kvalitetsøkser. Dette *Hults bruks AB's* arkiv er for en del bevaret fra 1697; først og fremmest har man bevaret kongebreve og kollegieresolutioner i forskellige anliggender. Betydelige samlinger af dokumenter fra 18. århundrede indgår desuden i et privatarkiv, det Graverske, som senere vil blive omtalt. Fra 1819 til moderne tid er statusbøger samt en del af kassebøgerne m. m. bevaret. Af korrespondancen findes derimod for tiden før 1934 kun fragmentariske rester.

Ved Bråvikens — Norrköpings lange fjord — nordlige bred ligger et sted kaldet *Timmergata*. Her grundlagdes omkring 1890 et marmorbrud, der snart blev udvidet til også at omfatte teglværksdrift. *Timmergata bruk* overgik for nogle år siden til Holmens bruk. Marmorproduktionen var da forlængst ophørt, og teglværket overgik til en anden ejer. Arkivet opbevares imidlertid i Holmens centralarkiv og er temmelig fuldstændigt fra og med 1900. Særlig interesse har dette derved, at syndikalismen i begyndelsen af århundredet havde stærkt fodfæste her.

Et overordentlig omfattende og værdifuldt arkiv udgør *Stens, Näkna* og *Grafversfors bruk* samt *Jonsbergs Stenhuggeri AB*. I vandsystemet Vekmangen-Näknen-Bråviken er der siden 17. århundrede blevet drevet jernvalseværker og højovne. Ældst synes Näknaanlæggene at have været. I midten og sidste halvdel af 18. århundrede ejedes disse industrier af de samme ejere som Hults bruk. Derefter kom andre og større østergötlandske værker i besiddelse af disse småenheder, først Finspångs kanonstøberi, senere Boxholms bruk. I 1939 blev driften nedlagt, og inventaret, bygningerne og vandretten blev fordelt på flere hænder. Holmens bruk ejer f. ex. vandretten. Åby ångsågs AB har ejendommen og en del af skoven og Fiskeby bruk en anden del af skoven. I Holmens centralarkivs eje befandt sig i begyndelsen kun arkivalier angående disse fabriksanlæg fra det 18. århundredes sidste del — tilført via Hultarkivet, — og arkivalier vedrørende vandretten. Resten befandt sig på seks forskellige steder, hvor man på den ene eller anden måde havde haft med ejendommene at gøre. Efter et meget tidskrævende og besvær-

ligt arbejde er nu i hovedsagen alt, som er bevaret, opsporet og overført til Holmens centralarkiv. Summarisk kan det siges, at vi har en gruppe regnskabsbøger og diverse løse aktstykker fra 1760'erne til 1790'erne samt fra og med 1830'ernes slutning til 1939 en fuldstændig række arkivalier fra disse små jernværkers virksomhed. I den sidste del af 19. århundrede grundlagdes som et datterselskab til Grafversfors bruk Jonsbergs stenhuggeri AB, som fremstillede dekorationssten. Et stort antal svenske og udenlandske monumentalbygninger har benyttet denne virksomhed, når det gjaldt facadernes udsmykning. Blandt andre aktstykker findes her også tegningskopibøgerne i behold.

Rodga buldansfabrik (sejldug), i perioder under samme ejer som Hults bruk, indtager en fremskudt plads inden for Holmens bruks interessesfære. Den grundlagdes midt inde i Kolmården 2 mil nord for Norrköping i 1677 og standsede først sejldugsfabrikationen i anden halvdel af forrige århundrede. Dens fabriksarkiv indgår delvis i Hults bruks, men også i det allerede i korthed omtalte Graverske arkiv. Af kongebreve og andre lignende privilegiebreve er en betydelig del bevaret ligefra 1677. Status- og afregningsbøger foreligger fra 1780'erne og 90'erne, samt — efter et stort spring — igen fra og med 1840'erne og indtil væveriet ophørte. Desuden findes nogle ingenlunde fuldstændige rækker af kassebøger, dagjournaler etc. Efter at sejldugsfabrikken havde standset driften, dreves et savværk på stedet. Desuden forekom — i lighed med hvad der også var tilfældet på de fleste andre af Holmens fabrikker ude i landet — arkivalier vedrørende landbrug. Også disse to virksomhedsgrene har efterladt bogføringsbøger ført helt ind i vor tid.

I denne forbindelse skal her også omtales det *Graverske arkiv*. Det består af et privatarkiv fra jernværksejer Jacob Graver og dennes søn Henrik Bernhard Graver. Den førstnævnte ejede adskillige virksomheder i Östergötland, Hult, Rodga, Sten, Näkna, og flere herregårde med tilhørende avlsgårde (ikke blot i Östergötland), i Malmø, Sillesjø, Tångetorp og Jacobsberg samt desuden et ikke ubetydeligt garveri på Kungsholmen i Stockholm. Hans virksomhed faldt hovedsageligt efter midten af 18. århundrede. Nøje knyttet til det Graverske arkiv er det *Brandtske arkiv* fra herredsfogeden i Bankekind herred lige syd for Linköping, Christian Brandt. Denne var som huslærer i kontakt med den graverske familie på Rodga. Han og husets frue, fru Maria Magdalena Graver, forelskede sig i hinanden, og efter fru Gravers første mand,

Et af arkivrummene.

Foto: Werngrens atelier.

Jacobs, død varede det ikke længe, førend hun og den 20 år yngre jurist giftede sig, og Brandt opgav løbebanen som dommer til fordel for det sikkert mere indbringende fabrikant- og godsejerliv.

Det Graverske arkiv består først og fremmest af et stort antal fabriks- og godsregnskaber fra hans ejendomme. Desuden har vi nogle status- og afregningsbøger fra det *Graverske Garveri på Kungsholm*. Af brevkopibøger findes et bind omfattende ca. 20 år. Blandt andet findes der et betydeligt antal breve på hollandsk egenhændigt udfærdigede af Jacob Graver til hollandske forretningsvenner, først og fremmest Amsterdamfirmaet Quirin Brantz et Zoon. En mængde løse papirer er også bevaret. Breve, kontrakter, retskendelser, private dagbøger, pro memorier etc. hører dertil. Arveskiftesager indtager ligeledes en betydelig plads. Af litterær interesse er den poesibog, i hvilken Jacob Graver selv har nedskrevet alle de digte og hyrdespil, hvormed han om sommeren forsødede landlivet. Blandt vennerne i den graverske familie indtog digteren Olof von Dalin en bemærkelsesværdig stilling, og det kan næppe betvivles, at hans poetiske åre også har rundet her — og genfindes i de af Graver nedskrevne vers.

Gravers efterfølger i ægteskabet, Christian Brandt, har efterladt sig flere personligt farvede dokumenter end regnskaber. Meget stammer fra hans studieår, således lange oversættelser fra latin og tysk. Særligt har han haft øre for latinsk poesi. Senere forsøgte han sig også selv som litterær forfatter, men nåede dog aldrig udover det rent håndværksmæssige.

I de yngre dele af det Graverske arkiv tiltrækker de ældste aktstykker vedrørende *Reijmyre Glasværk* i det nordlige Östergötland sig interessen. Henrik Bernhard Graver var 1812 en af dette værks grundlæggere, og i hans papirer forekommer også de første ansættelseskontrakter med tyske glaspustere til den nye industri.

Nært knyttet til Hults arkiv er et lille godsarkiv, *Ryds gårdsarkiv*. Ejendommen, der ligger lige vest for Linköping, har netop i år henledt opmærksomheden på sig som det første sted i Sverige, hvor man har prøvet det kollektive landbrugs forudsætninger. Gården kom inden for Holmens bruks interessesfære via en broder til en af ejerne af Hult i begyndelsen af 19. århundrede. Denne var formynder for en frøken på Ryd og førte alle bøger. I den sidste halvdel af 19. århundrede købte den daværende ejer af Hult gården, for imidlertid at afhænde den ved

århundredskiftet. Godsarkivet består af alle mulige regnskabsbøger fra hele det 19. århundrede.

I Södermanland har Holmens bruk store ejendomme, der er anskaffede på grund af deres værdifulde skove. Med købet fulgte også flere ældre industrianlæg. Ældst af disse er *Stafsjö bruk*, en af de gamle svenske kanonindustrier. Hvad der er tilbage af dettes arkiv, befinder sig nu i Holmens centralarkiv. Det var desværre kun en brøkdel af, hvad det engang havde været. En brand i begyndelsen af 1930'erne, før Holmens bruk endnu havde købt virksomheden, ødelagde en mængde aktstykker. Imidlertid findes her et betydeligt antal ældre ejendomsdokumenter og kort. Blandt dokumenterne er også et fra 1596 — en skrivelse udfærdiget af hertug Karl angående et nybyggeri på en mark, som senere kom i Stafsjö bruks eje. Desuden findes et antal omkostningsberegninger angående fremstillingen af kanoner. Et stort antal kongebreve kompletterer samlingen.

Skovene på grænsen mellem Östergötland og Södermanland, hvor Stafsjö bruk ligger, hærgedes ved indgangen til dette århundrede hårdt af nonnelarven. For hurtigt at kunne fragte tømmer fra de hærgede områder til Bråviken anlagdes en smalsporet jernbane, *Stafsjö järnvägs AB*. Populært kaldtes den nonnebanen. Der opretholdtes også en om end beskednen persontrafik mellem Virå bruk og den anden endestation, Sandviken. Allerede før sidste verdenskrig nedlagdes banen. Den gamle banedæmning er nu delvis forvandlet til landevej. Jernbanearkivet befinder sig nu i Holmens centralarkivs eje. Dog er de to første årtier af banens virksomhed kun sporadisk repræsenteret.

I den mellemste del af Södermanland, ikke så langt fra Strängnäs, ejer Holmens bruk et ældre jernværkskompleks, der er koncentreret omkring *Björndammen* og *Stålboga bruk*. Deres virksomhed skriver sig fra Louis De Geers tid og hans medhjælperes indsats. Begge er nu nedlagt, Stålboga efter at have fremstillet træuld i tiden før sidste krig og under krigen gengaskul. Arkiverne er fragmentarisk bevaret. Det er muligt, at de endnu ikke fuldførte efterforskninger vil frembringe yderligere materiale.

I Södermanlands hjerte ved Båfvensøen ligger et af Holmens bruks største datterselskaber, *Backa-Hosjö AB*. Denne virksomhed har en ganske vist ikke særlig lang, men dog afvekslende historie. Den begynder i Dalarne 1897, hvor et teglværk, *Nittsjö tegelverks AB*, så dagens

lys. Efter en forøgelse med et savværk ved Backa station ændrede virksomheden 1904 navn til Backa-Hosjö AB. Følgende år flyttedes virksomheden til Sparreholm, hvor en betydelig ejendom købtes. Til et sammesteds beliggende savværk, som ikke kunne klare sig i konkurrencen, solgtes virksomhedens anlæg i Dalarna. I året 1919 byggede selskabet *Vrena tegelbruk* mellem Nyköping og Sparreholm. Teglværket hærgedes af ildebrand 1945, og på stedet er nu *Vrena fiberplattfabrik* under opførsel. Virksomheden kom i Holmens bruks eje 1943. Samtlige forvaltningsenheders arkiver indenfor Backa-Hosjö AB er udmærket bevaret. Korrespondancen er dog som sædvanlig kun sporadisk repræsenteret i begyndelsen.

Også i Uppland har Holmens bruk store ejendomme, først og fremmest *Skebo bruk* og *Edsbruk*. Disse jernværker går begge tilbage til 17. århundrede, og produktionen har i lang tid været ringe. Skebos arkiv er havnet på Handelshögskolan i Stockholm, men vil som mikrofilm blive indlemmet i Holmens centralarkiv. Af Edsbros arkiv er så godt som alt ødelagt, kun en dagjournal fra midten af 19. århundrede er endnu i behold.

I året 1932 købte Holmens bruk det af Svenska Tändsticks AB 1916 oprettede datterselskab *AB Skogsegendomar*. Dette havde hovedsageligt til opgave at forsyne tændstikfabrikkerne med tømmer og bestod af et stort antal landejendomme med skov. Selve virksomhedens arkiv er i alt væsentligt i behold. De under selskabet hørende gårde er ofte af en anselig størrelse og alder. Flere af dem er gamle sædegårde med egne godsarkiver. En fuldstændig undersøgelse vil sikkert give yderligere udbytte. For øjeblikket findes i Holmens centralarkiv større eller mindre dele af tre godsarkiver fra *Ryningsnäs* og *Gårdveda* i Emådalen (Småland) samt *Örboholm* i egnen omkring Nyköping. Ryningsnäsarkivet er det mest omfattende og indeholder aktstykker fra og med 18. århundredes slutning. For største partten drejer det sig om ejendoms papirer, retskendelser, afskrifter etc. Derimod er der mod sædvane ingen regnskaber; Gårdvedas hovedbygning ødelagdes fuldstændigt af ildebrand i begyndelsen af dette århundrede, og kun en serie ejendoms papirer blev reddet, nemlig en række husmandskontrakter fra 1790'erne og frem til omkring 1912. De er af stor socialhistorisk interesse. Det er fortløbende serier for hvert eneste af de mange husmandssteder under herregården, som i en stor del af 19. århundrede var i slægten Carlessons eje. Fra

Örboholm er bevaret forskellige vurderingspapirer, de ældste fra omkring 1810, samt de sædvanlige ejendomspapirer.

Selv i Västernorrland og Jämtland har Holmens bruk ejendomme. Et stort arkiv er dannet af *Ströms trävaru AB* med *Köja sågverk*, samt *Rå ångsågs AB*. Disse virksomheder stammer fra 1860'erne. De kom i Holmens bruks eje 1937. De ældste årtier er kun sparsomt repræsenteret i det bevarede arkivmateriale. Fra og med århundredskiftet bliver det fyldigt.

Udover hvad allerede er nævnt, kan det siges, at Holmens centralarkiv også omfatter eller om kort tid vil overtage nogle privatarkiver. Her er allerede et *Millesarkiv*, der er dannet i forbindelse med rejsningen af Milles berømmelige Louis De Geermonumnt i Norrköping, et *Carl Wahrenarkiv*, der indeholder store dele af den navnkundige industrimands privatkorrespondance, et *von Sydowarkiv*, hvori den nuværende administrerende direktør Christian von Sydow samler sin private brevvæksling. Om kort tid indlemmes også Hult bruks sidste ejer *Gunnar Ekelunds* personlige breve i Holmens centralarkiv. Det samme er tilfældet med den tidligere direktør *Gustaf Ringborg*, der fungerede i 1880'erne og 90'erne, samt et *Bensowarkiv*, der stammer fra Holmens bruks bygningschef i mere end 30 år (indtil 1950), Frank Bensow. Denne, der i lang tid har været blandt de ledende i bestyrelsen for Norrköpings museum og er en fremragende kender af grafisk kunst, har vedligeholdt en ret betydelig korrespondance med kunstnerkredse.

Arkivfilmafdelingen, som daglig vokser, indeholder fortrinsvis kopier af aktstykker, der opstod i Holmens bruks virksomhed, men ikke længere er i dets eje. I første række kommer her store dele af den såkaldte *Leufstasamling*, der nu er deponeret i rigsarkivet og bl. a. indeholder store dele af Louis De Geers arkiv. Dernæst bør nævnes *Momma-Reenstiernasamlingen* i rigsarkivet. Derudover kopieres alle de aktstykker i offentlige og private arkiver, som berører Holmens bruks og dets datterselskabers virksomhed. For øjeblikket omfatter samlingen mellem 200 og 300 filmruller, der hver indeholder ca. 1200 foliosider. Samtlige film er 35 mm. Filmbestanden er nøje katalogiseret.

Billedarkivet har to afdelinger, den ene indeholder portrætfotografier, den anden billeder af anlæg og begivenheder. Der er truffet foranstalt-

ninger til, at hver nyansat funktionær overgiver sit fotografi med fornødne data til dette billedarkiv. Ved fratrædelsen kompletteres oplysningerne. Når en bygning nedrives, en gammel maskine fjernes, når der sker en ekstraordinær begivenhed, tages der fornødne fotografier, som arkiveres.

Hist og her er det i det foregående skinneth igennem, at dette eller hint arkiv også indeholdt ejendoms papirer. Da Holmens bruks skovkontor forvalter samtlige selskabets ejendomme og næsten hver dag snart til et snart til et andet formål har brug for kort, panteattester m. m., har det været hensigtsmæssigt at danne et fælles ejendomsarkiv, der indeholder kort, kortbeskrivelser, købsdokumenter, tinglæsningsdokumenter og panteattester. Dette arkiv opbevares i brandsikre skabe i tilslutning til virksomhedens skovkontor i Norrköping, hvor en ansvarlig person under arkivaren besørger udlån og indlemmelse af arkivalierne.

Centralarkivets virksomhed er ikke udelukkende bagudrettet. Også for den daglige forvaltning kan arkivet give anvisninger for at tilvejebringe planmæssighed og mest mulig ensartethed i den fortløbende arkivering. Men fremfor alt gælder det for centralarkivet om at træffe foranstaltninger, som muliggør en effektiv *kassation*, der ikke virker generende for fremtidens forskere eller virksomhedens egne brevskrivere. For at kunne udskille overflødige aktstykker af den udgåede korrespondance anvendes to slags kopipapir, den ene til aktstykker, der skal bevares for bestandig, den anden til aktstykker, der skal kasseres efter 10 års forløb. For samtlige afdelinger og datterselskaber inden for hele virksomheden er der på karton udfærdiget trykte anvisninger for anvendelsen af de to slags papir. Herved opnås bl. a., at ukvalificeret arbejdskraft kan sættes til kassationsarbejdet og at dette gøres på en tidsbesparende måde. Videre sikres udsorteringer af alle informationskopier, alle kopier af breve inden for koncernen, og alle kopier af sådanne breve, hvis indhold er bogført andetsteds. Et enkelt eksempel. Årligt udsendes fra Holmens bruks økonomikontor tusinder af remisser eller kvitteringer for modtagne remisser af samme form. Kun adressat og beløb er forskellige. Alle sådanne transaktioner bogføres i reskontroen. Når navnene sorteres på denne måde, forsvinder ikke en eneste oplysning. Resultatet af en sådan kassation er, at 1½ hyldemeter svinder ind til 0,1 m.

Læsestuen med læseapparat for mikrofilm.

Foto: Werngrens atelier.

Endvidere træffes der foranstaltninger til, at rapporter, der dagligt i en halv snes eksemplarer sendes til forskellige instanser, bliver opbevaret på en sådan måde, at kun originaleksemplaret bevares, de øvrige kasseres.

For at fremtidens forskere, om hvis interesse vi intet kan vide, skal have mulighed for at se, efter hvilke principper centralarkivet har kasseret, bevares hver tiende årgang komplet med begge slags kopipapir. For at arkivalierne ikke skal overskride alle grænser, har vi imidlertid til hensigt at tage filmen til hjælp. Efter at man nu har fået kameraer med en sådan kapacitet, at arbejdsomkostningerne er sunket til en ubetydelighed, og som anvender den billige 16 mm film, er vi nu begyndt at filme sådanne pladskrævende rækker af arkivalier, som er værdifulde at have som hjælpemiddel ved forskellige undersøgelser, men som i sig selv ikke giver noget nyt. På nogle kontorer er måske korrespondancen ordnet såvel i alfabetisk orden efter adressater som efter sager, der er således tale om to korrespondancerækker med samme indhold, men

ordnet efter forskellige principper. Fotograferingen gør, at vi kan beholde begge rækker, om end kun den ene i original form.

Vil fremtiden vise, at arkivfilmen er holdbar, vil vi komme til at overveje en forøgelse af mikrofilmen til også at omfatte rækker, der ikke er af dubletkarakter, f. eks. sådanne grupper af aktstykker, som er overordentlig pladskrævende, og som, skønt de ikke er absolut nødvendige for fremtiden, dog kan finde anvendelse i forskningen.

Af rene sikkerhedsgrunde har centralarkivet desuden allerede filmet — og planlægger at gøre det i endnu større udstrækning — sager, der er specielt vigtige for driften, først og fremmest alle tegninger. Af alle tegningsfilm tages to kopier, den ene til opbevaring i centralarkivets filmrum, den anden i bankboks.

Sluttelig skal der kun siges nogle ord om samlingernes tilgængelighed for interesserede forskere. Stort set er der ingen indskrænkninger, kun enkelte dele af de seneste års aktstykker må indtil videre betragtes som forseglede. Holmens bruk anvender i denne henseende friere principper end offentlige arkiver. Angående åbningstiden gælder det samme. Forskere med begrænset tid og store opgaver afbrydes ikke kl. 16 eller 17, men kan uhindret arbejde, praktisk taget så længe de vil. Dette muliggøres derved, at en del af arkivpersonalet bor i tilknytning til samlingerne. Til Holmens centralarkiv er alle forskere velkommen. De må dog være forberedt på, at det endnu vil vare mange år, før vi kan konkurrere med ældre arkiver i spørgsmålet om detailregistraturer. 350 års forsinkelse indhentes ikke på nogle få år. Århundreders planløshed i arkivopbygningen indhentes ikke uden langvarigt forskerarbejde og og besværligt ordningsarbejde.

Beretning om virksomheden

1. april 1950—31. marts 1951

Arkivets flytning.

Som nævnt i forrige årsberetning flyttede Erhvervsarkivet i dagene omkring den 1. april 1950 ind i de ombyggede og nyindrettede lokaler i Aarhus Universitets bygninger. Medens selve overflytningen af arkivalierne fra de tidligere magasiner i rådhuset gennemførtes på en lille ugestid, forestod der derefter et betydeligt arbejde med arkivaliernes opstilling.

Genopstillingsarbejdet strakte sig — afbrudt af det daglige arbejde — over tre-fire måneder. Ved opstillingen gik man over til at anvende den såkaldte faste opstilling, hvorefter arkivalierne får deres endelige plads på hylderne, som fyldes systematisk fra en ende. Ved de senere afleveringer fra en bestemt virksomhed eller organisation opstilles disse på den ledige plads, altså ikke i umiddelbar forbindelse med de tidligere afleverede arkivalier fra den pågældende. Fordelen ved dette system er, at man fritages for de stadige og ret kostbare omflytninger forårsaget af afleveringer, der skal indskydes i det bestående system.

Det betydelige arbejde, som opstillingen var, hæmmede ret naturligt arkivet i dets egentlige arbejde, så meget mere som det heller ikke i 1950—51 lykkedes at opnå nogen bedring i arkivets stadig vanskeligere personaleforhold.

Indsamling af arkiver.

I årets løb er indgået 7598 bind og pakker arkivalier. Blandt de modtagne arkiver*) skal nævnes: *Det kongelige danske Landhusholdnings-selskab*° (1769—1935), *Kalundborg Handelsstandsforening*⁺ (1902—1930), varemægler *Martin Hertz & Co.*,⁺ København (1863—1919), dis-pachør *Kay Skovgaard-Petersen*,° København (1914—35), handelshuset

---

*) De med + mærkede er færdigordnede, de med ° mærkede er summarisk ordnede. Tallene i paranteserne angiver, hvilke år arkiverne spænder over.

I. P. Suhr,⁺ København (1795—1895), tobaksfabrikant *Alexander Rasmussen*, København (1864—1910), *M. Wilhelmsen A/S Maskinhandel*, Århus (1885—1945), bankierfirmaet *D. B. Adler & Co.*, København (1850—1878 og enkelte senere år), købmand *Knud Christensen*,⁺ Varde (1833—53), vekselmægler *August Jensen*,⁺ København (1874—76), restauratør *O. Sletting*,⁺ København (1869—79), malermester *H. Bertelsen*,⁺ København (1870—78), *Rønne teglværk*^o (1902—46), købmand *M. B. Giern*,⁺ Århus (1799—1846), købmand *Baltzer Bekkevold*,⁺ Vejle (1837—1849), købmand *Søren Lauritzen*,⁺ Korsør (1841—42) og *Plantageselskabet Dansk Vestindien*^o (1902—1919). Til disse afleveringer kommer en aflevering fra Historisk samfund for Vejle amt af en række af samfundet indsamlede arkiver fra *Koldingvirksomheder* i det 18. og 19. århundrede, ligesom der er sket betydelige afleveringer fra dommerembederne af arkivalier fra private virksomheder, der har været underkastet retslig behandling; det drejer sig om arkiver fra følgende byer: *Silkeborg, Randers, Frederikshavn, Skagen, Horsens, Køge* samt *Bølling-Nørre herreder* (Skern), fortrinsvis er disse arkiver fra det 19. og 20. århundrede.

I fortsættelse af tidligere afleveringer er der sket afleveringer fra *Dansk Arbejdsgiverforening, Grosserer-Societetet, Dansk Dampskibsrederiforening* og *Plums Handelsaktieselskab*, Assens (for årene c. 1900—c. 1930). Udover de nævnte arkivalier er modtaget optegnelser efterladt dels af kopist i rentekammeret Carl Alexander Schack Paulsen, dels af økonomen, valgmenighedspræst, cand. polit. Even Marstrand. Den førstes optegnelser vedrører prisforhold 1821—46, den sidstes løn- og prishistoriske emner.

Ordningsarbejdet.

Foruden de i foregående afsnit med ⁺ mærkede arkiver er følgende færdigordnede i årets løb:

Fra dommerembedet i Bølling-Nørre herreder:

Hattemager Jürgen Jacob Gottlieb Bossel, Ringkøbing (1855—61), stenhugger Andreas Brodersen, Ringkøbing (1851), slagter J. Christensen, Ringkøbing (1876—88), smed O. C. Petersen, Ådum (1881—84), Anders Cortsen, Sdr. Bork-Nr. Bork km., Nr. Bork (1867—68), Søren Peder Nielsen, Sdr. Bork-Nr. Bork km., Nr. Bork (1893—97), købmand M. P. Christensen, Borris (1894), bager Chr. David Ejby, Borris (1882—85), købmand Hans Jensen Jakobsen, Borris (1883—90), detaillist Jens Mortensen, Bor-

ris (1887—99), købmand Chr. Nielsen, Borris (1885—86), købmand Georg Piepenbrinch, Borris (1889—91), detaillist Mads Sørensen, Borris (1868—82), købmand Søren Chr. Sørensen, Borris (1880—97), købmand Simon Mathiasen, Dalager (1858—59), købmand Chr. Toft, Dalager (1855—62), Henrik Mortensen, Rabjerg (1815—82), krojer Niels Chr. Pedersen, Rabjerg (1849—67), Jens Peder Hoj, Bølling (1877—82), købmand Henrik Andersen, Bølling (1862—66), træhandler Ch. Holm, Bølling herred (1882), manufakturhandler Axel Bjørnsen, Tarm (1893—94), købmand Carl Frederik Johansen, Tarm (1889—93), bog- og detailhandler Ove H. F. Lybecker, Tarm (1868—84), købmand Mouritz Anton Mouritzen, Tarm (1883—99), maler A. Schiernoff, Tarm (1896—99), købmand Knud Petersen, Hemmet (1889—91), Jens Nielsen, Lem (1813—32), Jens Peder Jacobsen, Sønderdige (1857—58), træhandler Johannes Jensen, Lyhne (1885—86), detaillist Benced Jensen Bang, Lønborg (1866—92), detaillist Otto Christian Jensen, Lønborg (1873—76), isenkræmmer Theodor Sophus Erichsen, Skern (1888—93), detaillist Frederik C. C. Lybecker, Skern (1878—84), købmand Niels Christian Madsen, Skern (1880—84), købmand Christen Pedersen, Skern (1881—83), købmand Johannes Pedersen, Skern (1889—90), sadelmager J. M. Rasmussen, Skern (1889—98), cand. pharm. materialist Otto Chr. Sem Rodian, Skern (1892—95), læderhandler Jørgen Schultz, Skern (1889—93), urmager G. Thomsen, Skern (1884—86), købmand Peder Thomsen, Skern (1883—88), Jacob Jonassen, Fiskbæk (1867—81), købmand Th. M. Petersen, Fiskbæk (1895—96), detaillist Jens Andersen, Troldhede (1882—99), møller Theodor Brock, Troldhede (1889—97), købmand S. C. Christensen, Troldhede (1889—95), møller M. Håkansen, Troldhede (1880—84), købmand H. P. Hansen, Troldhede (1898—99), købmand Christen Olesen, Troldhede (1885—88), købmand Jens Wemb Hansen, Videbæk (1877—93), fabrikant P. Smith, Brejninggaard (1882—97), købmand Mads Christian Thomsen, Videbæk (1893—96), detaillist Christen Jensen, Vorgod (1869—76). Til disse kommer 47 arkiver fra efter år 1900.

Summarisk ordnede er de i foregående afsnit med ^o mærkede arkiver. Endvidere er ordnede de betydelige mængder indkomne breve i følgende arkiver: det københavnske handelshus Thøger From, skibsklareringsfirmaet N. P. Kirck, Helsingør og C. Hage & Søn, Stege og Vordingborg. De indkomne breve i Jacob Holm & Sønners arkiv er under ordning, og jævnsides med dette optages en fortegnelse over brevskriverne, en fortegnelse, som på grund af firmaets vidtspændende forbindelser med provinsens handelshuse og den store velbevarede korrespondance vil blive af overordentlig værdi til oplysning om dansk handel i forrige århundrede.

I Kjøbenhavns Industriforenings arkiv er ordnet sagerne vedrørende industriudstillinger, udstillingen 1888 dog undtaget. For Industrirådets vedkommende er gennemført en foreløbig ordning af sager fra krigstids-administrationen 1914—1919. Afsluttet er ordningen af arkivet fra De Danske Handelsforeningers Fællesorganisation, medens der er gennemført en foreløbig ordning af Grosserer-Societetets arkiv.

Håndbiblioteket.

I 1950—51 har *Statsbiblioteket i Århus* som de foregående år ydet betydelige gaver. Fra *Rigsarkivet* er ligeledes modtaget et større antal bøger, og endelig har arkivet selv været i stand til at foretage indkøb af forskellige påkrævede håndbøger, ligesom en række myndigheder, organisationer, institutioner og private virksomheder også i det forløbne år har sendt deres publikationer til *Erhvervsarkivet*.

Personale og økonomi.

Som nævnt i beretningens første afsnit er der ikke sket nogen ændring i personalets omfang. Til driften er foruden tilskudene fra *Undervisningsministeriet* og *Århus kommune* modtaget støtte fra *Århus havn*, *Industrirådet* og *L. A. B.'s Århus-afdeling*, og *Erhvervsarkivet* er disse givere meget taknemmelig; endelig har *Arbejds- og Socialministeriet* også i 1950—51 opretholdt en beskæftigelsesforanstaltning ved arkivet, omfattende tre kontorister.

AKTIESELSKABET

DANSK SVOVLSYRE- OG SUPERPHOSPHAT-FABRIK

Tidligere udkom:

Erhvervshistorisk årbog 1949. 96 sider, kr. 7,50

Indhold:

Af Erhvervsarkivets historie.

Erhvervsarkiver i udlandet.

Arkivordningsprincipper i erhvervsvirksomheder.

Handelsstanden og butikslukningen 1840—1908.

Aktstykker fra arkivet.

Erhvervshistorisk årbog 1950. 88 sider, kr. 7,50

Indhold:

Fra kaperkrigens begyndelse.

Et gullaschfirma fra Napoleonskrigenes tid.

På trampfart 1848/50.

Bogkøb i provinsen 1800—1850.

Postgang i det 19. århundrede.

Om opbevaring af mikrofilmarkiver.

Teknikerens og historikerens krav til
industriarkiver.

